

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Пропонована монографія відкриває серію, в якій публікуватимуться результати наукових досліджень, виконаних в руслі актуальних напрямів сучасних лінгвістичних студій – когнітивного та лінгвокультурологічного.

Сподіваємось, що серія буде цікавою та надасть новий імпульс у творчому пошуку досвідчених науковців, молодих вчених, викладачів, аспірантів, студентів, які працюють у галузі когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, зіставного та типологічного мовознавства.

Редакційна колегія

COGNITIVE LINGUISTIC AND CULTURAL STUDIES

The monograph opens up a series which presents the results of linguistic research within the framework of cognitive linguistic and cultural studies.

We hope that the series will be of interest and give a new creative impetus to experienced linguists, young researchers, teachers and postgraduate students who work in the field of cognitive linguistics and cultural studies, as well as contrastive and typological linguistics.

Editorial Board

THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

COGNITIVE LINGUISTIC AND CULTURAL STUDIES

Volume 1

O.V. Trofimova

**PHRASEOLOGY OF NEGATIVE EMOTIONS
IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES**

Monograph

Editorial Board

Doctor of Philology, Prof. O.L. Byessonova (editor-in-chief)

Doctor of Philology, Prof. S.G. Vorkachev
(*Volgograd, Russian Federation*)

Doctor of Philology, Prof. E. Geniušienė (*St.
Petersburgh, Russian Federation*)

Doctor of Philology, Prof. A.P. Zagnitko (*Donetsk,
Ukraine*)

Doctor of Philology, Prof. V.I. Karasik (*Volgograd,
Russian Federation*)

Doc. PhDr., D. Lančarič, PhD. (*Bratislava, Slovak
Republic*)

Doctor of Philology, Prof. V.F. Novodranova
(*Moscow, Russian Federation*)

Doctor of Philology, Prof. N.I. Panasenko (*Kyiv,
Ukraine, Trnava, Slovak Republic*)

Doctor of Philology, Prof. M.V. Pimenova
(*Kemerovo, Russian Federation*)

Doctor of Philology, Prof. A.M. Prykhodko
(*Zaporizhzhya, Ukraine*)

Candidate of Philology, Assoc. Prof. N.V. Pyrlík
(*Donetsk, Ukraine*)

Doctor of Philology, Prof. V.I. Terkulov (*Donetsk,
Ukraine*)

Dr hab., Prof A. Uberman, Assoc. Prof. (*Rzeszów,
Poland*)

Donetsk
DonNU
2014

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ ТА ОСВІТИ УКРАЇНИ

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Том 1

О. В. Трофімова

**ФРАЗЕОЛОГІЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

Монографія

Редакційна колегія

д-р філол. наук, проф. О.Л. Бессонова (головний редактор)

д-р філол. наук, проф. С.Г. Воркачев (*Волгоград, Російська Федерація*)

д-р філол. наук, проф. Е. Генюшене (*Санкт-Петербург, Російська Федерація*)

д-р філол. наук, член-кор. НАН України
А. П. Загнітко (*Донецьк, Україна*)

д-р філол. наук, проф. В. І. Карасік (*Волгоград, Російська Федерація*)

проф. Д. Ланчарич, доктор філософії
(*Братислава, Словацька Республіка*)

д-р філол. наук, проф. В.Ф. Новодранова
(*Москва, Російська Федерація*)

д-р філол. наук, проф. Н.І. Панасенко (*Київ, Україна, Трнава, Словацька Республіка*)

д-р філол. наук, член-кор. Сибірської академії
наук вищої школи М.В. Пименова (*Кемерово, Російська Федерація*)

канд. філол. наук, доц. Н.В. Пирлік (*Донецьк, Україна*)

д-р філол. наук, проф. А.М. Приходько
(*Запоріжжя, Україна*)

д-р філол. наук, проф. В.І. Теркулов (*Донецьк, Україна*)

доц. А. Уберман, доктор філософії (*Жешув, Польща*)

Донецьк
ДонНУ
2014

УДК 81'373.7:159.942:811.111=161.2
ББК Ш12=432.1*33 + Ш12=411.4*33
Т761

Рецензенти:

Денисенко С. Н., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка;

Мартинюк А. П., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Швачко С. О., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету

Науковий редактор:

Бессонова О. Л., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської філології Донецького національного університету

*Друкується за згодою Вченої ради
Донецького національного університету
Протокол № 9 від 29.11.2013*

Трофімова О. В.

Т761 Фразеологія негативних емоцій в англійській та українській мовах : [монографія] (Лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні дослідження. – Т. 1) / О. В. Трофімова. – Донецьк : ДонНУ, 2014. – 248 с.

ISBN 978-966-639-621-4

ISBN 978-966-639-631-3 (Том 1)

У монографії в межах лінгвокогнітивної та лінгвокультурологічної парадигми розглядається концептосфера негативних емоцій у структурі емоційної картини світу та особливості фразеологічної репрезентації цього фрагменту дійсності в різноструктурних англійській та українській мовах. Праця містить результати аналізу семантичних, структурних, компонентних особливостей фразеологізмів. Пропонована методика дослідження дозволяє визначити особливості концептуалізації негативних емоцій та реконструювати спільні та відмінні риси емоційної картини світу двох мовних спільнот. Питання, що порушуються у роботі, належать до кола інтересів лексикології, фразеології, емотиології, лінгвоконцептології та лінгвокультурології.

Монографія адресована науковцям, викладачам, аспірантам, студентам філологічних спеціальностей гуманітарних факультетів, які працюють у галузі зіставного та типологічного мовознавства, когнітивної лінгвістики.

УДК 81'373.7:159.942:811.111=161.2

ББК Ш12=432.1*33 + Ш12=411.4*33

ISBN 978-966-639-621-4
ISBN 978-966-639-631-3 (Том 1)

© Трофімова О. В., 2014
© ДонНУ, 2014

ЗМІСТ

Вступ.....	7
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження семантики фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій	13
1.1. Основні положення сучасної теорії емоцій.....	13
1.2. Сутність негативних емоцій. Проблема їхньої інвентаризації у світлі теорій базових емоцій.....	19
1.3. Особливості вираження негативних емоцій	24
1.4. Емотивний компонент у структурі фразеологічного значення.....	32
1.4.1. Емотивність як лінгвістична категорія.....	32
1.4.2. Емотивний компонент у семантиці фразеологічних одиниць	35
1.5. Лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні параметри дослідження фразеологічної вербалізації негативних емоцій	42
1.6. Концептосфера негативних емоцій в англійській та українській національних картинах світу	49
1.7. Критерії добору фразеологізмів на позначення негативних емоцій та модель їхнього аналізу.....	63
Висновки до розділу 1	69
РОЗДІЛ 2. Структура та семантика фразеологізмів на позначення негативних емоцій в англійській мові	74
2.1. Загальна характеристика матеріалу дослідження.....	74
2.2. Фразеологічні одиниці на позначення негативного емоційного стану	75
2.3. Фразеологічні одиниці, що виражають негативні емоції	91
2.4. Особливості фразеологізмів на позначення негативної емоційної дії	93
2.5. Характеристика фразеологічних одиниць на позначення негативного емоційного ставлення.....	96
Висновки до розділу 2	98
РОЗДІЛ 3. Структурно-семантичні особливості фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій в українській мові	101
3.1. Загальна характеристика матеріалу дослідження.....	101
3.2. Фразеологічні одиниці на позначення негативного емоційного стану	103
3.3. Характеристика фразеологізмів, що слугують для вираження негативної емоції	122
3.4. Особливості фразеологічних одиниць на позначення негативної емоційної дії	126

3.5. Фразеологічні одиниці, що позначають негативне емоційне ставлення ...	129
Висновки до розділу 3	132
РОЗДІЛ 4. Компонентний склад фразеологічних одиниць на позначення	
негативних емоцій в англійській та українській мовах	135
4.1. Особливості фразеологічної номінації у позначенні негативних емоцій..	135
4.2. Загальна характеристика компонентів фразеологічних одиниць на	
позначення негативних емоцій як одиниць фразеологічної номінації	139
4.3. Варіативність компонентів у складі фразеологічних одиниць	
на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах	163
Висновки до розділу 4	173
Висновки	176
Додатки	180
Список використаних джерел	195
Список лексикографічних джерел	233
Іменний покажчик	235
Предметний покажчик	241
Анотації	245

ВСТУП

Пропонована робота присвячена зіставному дослідженню особливостей репрезентації негативних емоцій в англійській та українській національній картинах світу засобами фразеології. Одиницями аналізу виступають фразеологічні одиниці (ФО), що вербалізують негативні емоції у зазначених мовах, типу *be on nettles* ‘відчувати занепокоєння, тривогу’, *with a heavy / sore heart* ‘з важким серцем’, *as scared as a rabbit* ‘дуже переляканий’; *не знаходити / не знайти [собі] місця* ‘бути дуже схвильованим, втрачати душевну рівновагу, самовладання, спокій’, *душа так і покотилася* ‘хто-небудь раптово відчув страх, переляк, відчай’, *убитий (прибитий) горем* ‘засмучений, пригнічений’.

Вивчення феномену емоцій викликає жвавий дослідницький інтерес у сучасному антропоцентричному мовознавстві. Серед пріоритетних задач розвитку лінгвістики емоцій – дослідження процесів концептуалізації і категоризації емоцій, вивчення та опис емоційної картини світу, виявлення сутності емоційних концептів та їх когнітивних структур, окреслення корпусу мовних репрезентантів емоцій та ін. (Фомина 2013: 365). Здобутки сучасної психології доводять, що емоції формують складну систему людської особистості, яка відіграє одну з найважливіших ролей у динаміці життя людини та тісно пов’язана з розвитком інших аспектів структури психічних процесів індивідуума. При цьому вчені як в області психології, так й інших галузей знань, одноставні в тому, що більш повне та глибоке розуміння феномену емоцій можливе лише завдяки інтеграції зусиль різних гуманітарних наук. Найважливішим способом пізнання емоцій є мова. Відомо, що в різних мовах емоції по-різному вербалізовані. Оскільки, як зауважує Г. Вежбицька, для розуміння того, як людина концептуалізує емоції, доцільно звернутися до емоційних концептів, лексикалізованих в інших мовах (Вежбицкая 1997), проблема аналізу вербалізації емоційних концептів у різних мовних етносах є релевантною і має теоретичну і практичну значущість.

Пропонована монографія містить результати комплексного аналізу особливостей фразеологічної репрезентації негативних емоцій в англійській та українській емоційних картинах світу. **Актуальність** цієї розвідки зумовлюється, по-перше, складністю та суперечливістю самого поняття «емоції» та наявністю багатьох підходів до визначення сутності емоцій, по-друге, відсутністю системних досліджень репрезентації нега-

тивних емоцій в англійській та українській картинах світу, необхідністю розробки моделі зіставного опису фразеологічних засобів позначення емоцій.

Вербальні засоби відображення емоцій займають одне з провідних місць у системі лексики мови і плідно вивчаються вітчизняними та зарубіжними лінгвістами (Апресян 1995; Аскерова 2006; Бабенко 1989; Багацька 2007; Баженова 1987б; Биценко 2004; Быценко 2003; Велівченко 2010; Воркачев 2001а, 2002, 2003б; Воркачев, Голубцов 1996; Воркачев, Жук, Голубцов 1999; Гамзюк 2001; Гладь 2000; Гнезділова 2007; Дудка 1994; Калита 2003; Киселюк 2009; Красавский 2001; Красовська 2009; Кузнєцова 2009; Ларина 2005; Лукина 2008; Лукьянова 1986; Мягкова 1990, 2000; Позднякова 1997; Синеокова 2004; Смашнюк 2009; Телия 1996; Шаховский 1982, 1983, 1987а, 1987б, 1987в, 1991, 2004, 2007, 2008а, 2008б; Шаховский, Жура 2002; Шевченко, Быценко 2006; Bamberg 1997; Oatley 1992; Wierzbicka 1995, 1999 та ін.). Увага також приділяється вивченню невербальних засобів актуалізації емоцій, які, поряд з вербальними компонентами, виступають однією з релевантних форм вияву емоцій (Киселюк 2009; Кузнєцова 2009).

Пропоноване дослідження виходить з того, що аналіз закономірностей відбиття емоцій у мові дає ключ до розуміння природи взаємодії мови, культури і свідомості. Увага до способів відображення дійсності мовним соціумом та механізмів вербалізації мовної свідомості обумовлює важливість когнітивного підходу до вивчення емоцій. У контексті когнітивної лінгвістики інтенсивно розгортаються дослідження емоційних концептів з позицій лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного аналізу (Багдасарова 2004; Бессонова 2002; Борисов 2005; Дорофеева 2002; Красавский 2001; Мальцева 2009; Никишина 2008; Огаркова 2005; Погосова 2007; Рыкунов 2008; Сарбаш 2008; Стефанский 2009; Тронева 2009; Чесноков 2009; Шамаєва 2004; Danaher 2002; Goddard 2002; Harkins 2001; Kovecses 1990, 2000; Lakoff 1987 та ін.). Центральним поняттям когнітивної лінгвістики виступає концепт. В цьому дослідженні, услід за М. О. Красавським, емоційний концепт розуміється як ментальна одиниця високого рівня абстракції, яка відображає загальноуніверсальні й етноспецифічні знання та уявлення про емоційні переживання представників різних мовних спільнот. Уявлення людини про її емоційний світ утворюють у свідомості емоційну концептосферу. Концептосфера негативних емоцій, репрезентована засобами фразеології, –

впорядкована та ієрархічно організована сукупність емоційних концептів, що знаходяться у складних структурно-сміслових та функціональних відношеннях, у ній сконцентровано відтворюється емоційна сфера буття соціуму.

Повне та глибоке вивчення актуалізації емоційного світу людини у мові неможливе без звернення до фразеологічного фонду мови. Визначальним аспектом досліджень у сфері фразеології виступає їхня лінгвокультурологічна спрямованість. Фразеологія мови – найцінніше джерело етнокультурної інформації, у якому найбільш яскраво відбиваються особливості світобачення, культурно-історичних традицій, устрою побуту, системи моральних норм та цінностей певного соціуму. Про це свідчать результати численних праць вітчизняних та зарубіжних фразеологів (Ажнюк 1989; Алефіренко 1987; Алефиренко 1993; Баран 1998; Баран, Зимомря, Білоус, Зимомря 2008; Баранов, Добровольский 1991, 1992, 1997, 1998, 2008; Баранов, Юшманова 2000; Борисов 2005; Денисенко 2005, 2009, 2010; Кунин 1970, 1972, 1977, 1996; Кузь 2000; Лабінська 2004; Луговая 2007; Михайленко 2006; Мокиєнко 1986, 1989; Мокієнко 1990; Моторний 2010; Нагорна 2008; Оніщенко 2003; Орел 2011; Подлесова 2009; Селіванова 2004; Силинская 2008; Телия 1966, 1981, 1986, 1996, 2004; Трахова 2007; Ужченко 2000; Черданцева 1977, 1996, 2000; Cacciari, Glucksberg 1991; Chafe 1968; Cowie 2001; Gibbs 1995; Gibbs, Bogdanovich, Sykes, Barr 1997; Weinreich 1969 та ін.).

Звернення до семантики та структури англійських та українських фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій у зіставленні сприяє визначенню універсальних та етноспецифічних формально-семантичних рис різномовних фразеологій, їхній аналіз дозволяє інтерпретувати національну специфіку емоційної картини світу різних лінгвокультур.

Лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний ракурс проблеми зумовлює вибір **об'єкту** дослідження – англійські та українські фразеологічні одиниці на позначення негативних емоцій. **Предметом** дослідження виступає структура і семантика ФО на позначення негативних емоцій в сучасних англійській та українській мовах як засобів вербалізації негативних емоцій у відповідних національних мовних картинах світу.

Мета роботи полягає у встановленні та описі спільних та відмінних рис структури та семантики ФО на позначення негативних емоцій в су-

часних англійській та українській мовах. Для досягнення цієї мети в роботі поставлено й вирішено ряд **завдань**. Зокрема, визначено принципи концептуалізації негативних емоцій та їхнє місце в емоційній картині світу, статус емотивного компонента у структурі значення фразеологічних одиниць, що вербалізують негативні емоції; сформульовано критерії виділення ФО на позначення негативних емоцій із загального фразеологічного фонду мови та сформовано корпус досліджуваних ФО в англійській та українській мовах; виявлено особливості вербалізації концептосфери негативних емоцій в англійській та українській мовах, виокремлено універсальні та етноспецифічні доміанти в емоційній картині світу відповідних мовних спільнот; здійснено семантичну класифікацію ФО, що вербалізують негативні емоції в мовах дослідження, виокремлено та охарактеризовано семантичні компоненти, які формують значеннєвий простір виділених концептів; розкрито кореляції між семантичними характеристиками ФО й особливостями фразеологічної номінації; встановлено основні структурні типи ФО та виявлено їхню продуктивність; з'ясовано спільні та відмінні риси в семантиці і структурі розглянутих ФО.

Дослідження виконано на **матеріалі** отриманих методом суцільної вибірки 2890 фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій (1238 – в англійській мові, 1652 – в українській мові), дібраних із 15 словників англійської мови, серед яких фразеологічні, тлумачні, тематичні, двомовні словники, та 9 словників – фразеологічних, тлумачних, перекладних – української мови. В англійській мові корпус дослідження визначався та уточнювався за такими основними словниками: Англо-український фразеологічний словник, уклад. К. Т. Баранцев; Англо-русский фразеологический словарь А. В. Кунина; Cambridge Idioms Dictionary; Collins Cobuild Idioms Dictionary; Oxford Dictionary of English Idioms by A. P. Cowie; Oxford Dictionary of Idioms by J. Siefring; Longman Idioms Dictionary; McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs by R. A. Spears; The American Heritage Dictionary of Idioms by C. Ammer; The Shorter Oxford Dictionary on Historical Principles; Roget's Thesaurus of English Words and Phrases; Longman Lexicon of Contemporary English. Українській матеріал дослідження почерпнутий з таких основних джерел: Словник фразеологізмів української мови, уклад. В. М. Білоноженко; Фразеологічний словник української мови Г. М. Удовиченка; Українсько-російський і російсько-україн-

ський фразеологічний тлумачний словник І. С. Олійника та М. М. Сидоренка; Великий тлумачний словник сучасної української мови, уклад. В. Т. Бусел.

Для вирішення поставлених завдань у ході дослідження використано такі **методи** дослідження. *Зіставний метод* слугував основою для виявлення подібностей і розбіжностей у структурі та семантиці ФО на позначення негативних емоцій. *Метод концептуального аналізу* дозволив описати концептосферу негативних емоцій, встановити відношення між досліджуваними концептами, дослідити особливості їхньої об'єктивації на фразеологічному рівні мови. За допомогою *лінгвокультурологічного аналізу* простежено специфіку національних емоційних картин світу, з'ясовано вплив національно-культурних чинників на виникнення ФО. *Методи фразеологічної ідентифікації та фразеологічного опису* дозволили здійснити системне дослідження аналізованих ФО. *Семантичний аналіз* застосовувався для дослідження значеннєво-змістових характеристик ФО. За допомогою методу *компонентного аналізу* було встановлено семантичний обсяг досліджуваних ФО, визначено інтегральні та диференційні семи у значенні ФО. *Метод кількісного аналізу* використовувався для виявлення та комплексного представлення тенденцій щодо продуктивності семантичних та структурних особливостей досліджуваних ФО у зіставлюваних мовах.

Структура й обсяг роботи. Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури, переліку лексикографічних джерел, додатків.

У **вступі** обґрунтовано актуальність проведеного дослідження, визначено мету, об'єкт, предмет, матеріал і методи аналізу, розкрито наукову новизну, висвітлено теоретичне і практичне значення отриманих результатів. У **першому розділі** визначено ключові терміни та викладено загальні теоретичні положення дослідження. Описується концептосфера негативних емоцій, які вербалізуються засобами фразеології англійської та української мов. **Другий розділ** присвячено аналізу особливостей вербалізації негативних емоцій в англійській фразеологічній картині світу. У **третьому розділі** аналізуються особливості структури та семантики ФО, які вербалізують концептосферу негативних емоцій в українській мові. У **четвертому розділі** досліджено особливості фразеологічної номінації та роль компонентів ФО у процесі утворення фра-

зеологічного значення одиниць на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах, виділено основні типи варіативності цих ФО. У **висновках** підбиваються підсумки проведеного дослідження.

Автор виражає щире подяку науковому консультанту, доктору філологічних наук, професору Ользі Леонідівні Бессоновій за цінні поради та підтримку на різних етапах проведення дослідження та підготовки роботи. Автор також висловлює вдячність за наукові рекомендації та зауваження, які сприяли вдосконаленню роботи, шановним рецензентам: доктору філологічних наук, професору кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка Софії Никифорівні Денисенко, доктору філологічних наук, професору кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Аллі Петрівні Мартинюк, доктору філологічних наук, професору, завідувачу кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету Світлані Олексіївні Швачко.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ

У розділі 1 з поглядом на напрацювання сучасної психології визначаються поняття «емоція» та «почуття», уточнюється сутність негативних емоцій, описуються основні форми вияву емоцій, які також знаходять відображення у мовних засобах, розглядаються основні риси емоцій у контексті провідних теорій та класифікацій емоцій.

Складна природа основного об'єкту вивчення фразеологічної науки – фразеологізму – зумовлює вирішення деяких теоретичних питань у межах встановлення термінологічного апарату дослідження. Потребує уточнення поняття фразеологізму та виокремлення його основних ознак. Розглядається специфіка фразеологічного значення та місце емотивного, оцінного, експресивного компонентів у структурі фразеологічного значення. Окрему увагу приділено особливостям фразеологічної репрезентації концептів негативних емоцій у межах відповідних лінгвокультур.

1.1. Основні положення сучасної теорії емоцій

1.1.1. Антропоцентризм сучасної науки означає сфокусованість досліджень на людині у різних проявах її існування. Однією з ключових площин прояву життєдіяльності особистості є емоційно-почуттєва сфера, що зумовлює актуальність вивчення емоцій в ракурсах різних наук. Безперечним є той факт, що емоції супроводжують людину від самого народження протягом усього життя. На думку О. Ю. Мягкової, підвищений інтерес лінгвістів до проблем емоційної сфери особистості є цілком виправданим – оскільки ця сфера пронизує усі сторони життя людини, вона повинна залишати свій слід у мові (Мягкова 2000). А. Ортоні та ін. вказують на те, що хоча емоції – не лінгвістичні поняття, найбільш зручний нефеноменологічний спосіб їх пізнання – через мову (Ortony 1987: 342).

Психологи і лінгвісти вказують на назрілу необхідність інтеграції зусиль вчених різних галузей наукового знання, що сприятиме більш повному розумінню складного явища емоцій (Арнольд 1991; Артемова

2009; Израд 1999; Красавский 2001; Лук 1982; Панасенко 2009; Ekman 1972). Актуальність інтердисциплінарного підходу при вивченні емоцій підтверджується тим фактом, що, якщо лінгвістичні праці, присвячені проблемам емотивності мовних одиниць, часто спираються на психологічні теорії емоцій, психологічні розвідки, у свою чергу, часто проводяться на мовному матеріалі, використовуючи як об'єкт дослідження слова – назви емоцій або тексти – звіти людей про переживання емоцій (див. напр., Kövecses 1990). Спроби системного опису образу людини вказують на те, що емоції є однією з основних систем, із яких складається людина (Апресян 1995; Бесонова 2002). В ієрархії цих систем емоції виступають як складна духовна система, яка обслуговується значною кількістю різноманітних мовних засобів. Емоційна система не є автономною, вона пов'язана з іншими системами людини – сприйняття, фізіологічні реакції, інтелект, фізичні системи тощо. Емоції взаємодіють з ними у двосторонньому порядку: з одного боку, емоції використовують дані цих систем, а з іншого боку, впливають на їх роботу. Емоційна поведінка людини регулюється свідомістю, або розумом, який як вершина ієрархії систем виконує регулюючу функцію по відношенню до інших систем.

Оскільки емоції є об'єктом вивчення передусім царини психології, аналіз їх вербалізації засобами мови має брати до уваги здобутки психологічних розвідок. На думку В. І. Шаховського, процес визначення емоцій ускладнюється розпливчатістю самого поняття, яке належить до низки наук, суміжних з лінгвістикою (Шаховский 1983). Складність та суперечливість досліджуваного феномену спричиняє низку дискусійних проблем, які привертають увагу вчених, зокрема трактовка терміну «емоція». Перебуваючи у фокусі сучасних психологічних досліджень, поняття «емоція» не отримало однозначного визначення. Психологи висувують постулат про те, що житейські, буденні уявлення про емоції можуть віддзеркалюватися в наукових категоріях і перетинатися з науковими визначеннями емоцій (Кириленко 2007: 14–15). Ця теза знаходить підтримку серед лінгвістів. В. І. Шаховський вважає доцільним наївне розуміння емоцій як специфічної форми ставлення людини до навколишнього світу і до себе в цьому світі, а також його мовного втілення в лексиконі і мовній діяльності людини (Шаховский 2008a). Емоції традиційно визначаються як особливий клас суб'єктивних психологічних станів, які відображають у формі безпосереднього переживання,

відчуття приємного або неприємного, ставлення людини до світу та людей, процес та результати її практичної діяльності (Немов 2003: 436).

Теоретичне обґрунтування та опис практичних результатів дослідження фразеологічних одиниць, які позначають негативні емоції, не будуть повними без аналізу провідних теорій емоцій у сучасній психології. Розуміння суті емоцій та їх функцій дозволяє проаналізувати особливості їх втілення в мові. Визначення поняття «емоція» залежить від концепції, в межах якої воно вивчається (Calhoun, Solomon 1984). Загальноприйнятими та усталеними є такі теорії емоцій: фізіологічні, теорії базових емоцій, оцінні, мотиваційні, інформаційні, когнітивні. Фізіологічні концепції (Дж. Грей) ґрунтуються на тому положенні, що переживання емоції пов'язане з хвилюванням та фізичним збудженням. Прихильники цього підходу вивчають фізіологічні основи емоцій. Теорії базових емоцій (Р. Плучик, К. Ізард) надають особливого значення тому, які емоційні явища є первинними, а які похідними, виділяючи загальні властивості базових, або первинних, емоцій. В межах оцінних теорій (Б. І. Додонов) емоції вважаються оцінками, тобто емоції – приємні / неприємні збудження та позитивні / негативні ставлення до подій та фактів. Мотиваційні теорії (П. Янг, Р. Ліпер) наголошують на ролі емоцій у мотивації поведінки, спонукаючи до діяльності чи активності. Відправною точкою інформаційних теорій (П. В. Сімонов) стає положення про те, що емоція – це відображення мозком людини і тварин будь-якої актуальної потреби та ймовірності її задоволення. Вихідною позицією когнітивних теорій (М. Арнольд, Л. Фестінгер, С. Шехтер) виступає точка зору про те, що емоції частково або повністю є когніціями, переживання емоції логічно або причинно зумовлені когніціями. Треба відзначити, що «чистих» психологічних теорій емоцій не існує, які б не порушували фізіологічні та інші аспекти емоційних переживань, тому ідеї, висунуті в різних сферах наукових досліджень, в теоріях емоцій як правило співіснують. У світлі різних теорій емоцій суттєві характеристики поняття «емоція» визначаються залежно від провідної ідеї автора стосовно того, що є найбільш важливим у зв'язку з емоціями – пізнавальні процеси, потреби, мотиви, фізіологічні підстави тощо. Незважаючи на розмаїття підходів до визначення емоцій, специфіку емоційної форми відображення дійсності можна узагальнити так: 1) в емоціях відображається ставлення індивіда до речей, людей, себе тощо через зміну власного стану; 2) емоційне відображення відбувається

у формі переживань, а не у формі образу; 3) цілісне емоційне явище має двоїтий психофізіологічний характер, тобто охоплює афективне хвилювання та органічні зміни; 4) у структурному плані емоції являють собою єдність двох моментів – власне емоційного переживання та певного відображального змісту; 5) емоційні переживання характеризуються винятковою суб'єктивністю (Кириленко 2007: 17–19).

Для розуміння особливостей вербалізації емоцій необхідно виокремити їх основні характеристики, до яких належать: знак (позитивний або негативний), інтенсивність (глибина переживання і ступінь фізіологічних зсувів), тривалість протікання (короткочасність або довгочасність), предметність (ступінь усвідомлення та зв'язку з конкретним об'єктом), реактивність (швидкість виникнення або зміни) (Ильин 2001).

Функціональне призначення емоцій забезпечує орієнтування індивіда в навколишньому світі, регулюючи поведінку, вказуючи на значущість для нього явищ світу та на власну значущість. Вивчення спеціальної літератури дозволяє зробити висновок про те, що основними функціями емоцій виступають оцінна, регулятивна, виразна функції. Одне із загальноприйнятих положень у психології емоцій полягає в тому, що емоції виконують функцію оцінки. Як зазначає Б. І. Додонов, емоції як процес – це діяльність оцінювання інформації про зовнішній та внутрішній світ, яка надходить до мозку, та яку відчуття та сприйняття кодують у формі суб'єктивних образів (Додонов 1987: 29). М. Арнольд визначає емоцію як схильність до взаємодії з усім, що оцінюється як гарне, чи до ухилення від усього, що оцінюється як погане (Arnold 1960). Оцінка тісно пов'язана з когнітивним компонентом емоцій (Clore, Ortony 2000). Проблема зв'язку оцінки й емоції є актуальною не тільки для психологічних досліджень. Вона також порушується в лінгвістичних дискусіях стосовно характеру та структури емотивного значення мовних одиниць (Мягкова 2000). Оцінна функція призначена виділяти актуально значуще в предметі, явищі, світі. При цьому особистість співвідносить ці явища з власною мірою та метою. Оцінюючи, людина пристосовується, адаптується до своєї міри, а також створює нові, розвиваючи сама себе. Тобто, емоції, виконуючи функцію оцінки, інформуючи про значення того чи іншого явища для особистості, спонукаючи її до тієї чи іншої дії, регулюють загальну спрямованість та динаміку її поведінки (Кириленко 2007; Симонов 1981). Виразна функція емоцій пов'язана з їх здатністю виступати у ролі зовнішнього сигналу. Зовнішній вияв почуттів свідчить

про наявність певного процесу в психіці. Важлива роль виразної функції емоцій полягає у тому, що через зовнішній вияв емоції допомагають людині налагоджувати як інтерперсональний, так і інтраперсональний зв'язок. Спостереження за мімікою, виразними рухами тощо необхідно для інтерпретації емоцій іншої людини. Зовнішній вираз власних емоцій допомагає висловити або іноді усвідомити своє ставлення до навколишньої дійсності.

1.1.2. Труднощі лінгвістичного опису емоцій, зокрема фразеологічних засобів на позначення негативних емоцій, полягають у розмитості емоційної сфери. Вибірковий характер сприйняття і всебічна активність особистості багато в чому визначають множинність форм емоційного переживання. Людські емоції багатогранні. Однією з найбільш дискусійних проблем опису емоцій є їхня диференціація. У психології серед численних емоційних явищ та процесів, як правило, виділяють власне емоції, афекти, почуття, настрої (Варій 2009). Не викликає сумніву той факт, що почуття та емоції тісно взаємопов'язані та взаємозалежні. Спроби розмежувати поняття «почуття» та «емоції» робляться багатьма психологами. Різні підходи до цієї проблеми зіставляють почуття та емоції як тотожні, вищо-родові або різні (незалежні, самостійні) поняття (Варій 2009: 438–439). Згідно точки зору О. М. Леонтьєва, почуття відображають стійке емоційне ставлення та чітко виражений предметний характер [цит. за (Варій 2009: 438–439)]. Таким чином, *почуття* є особливим підкласом емоційних явищ та відрізняються від емоцій їхнім предметним характером, який виникає в результаті специфічного узагальнення емоцій, пов'язаних із конкретним об'єктом (Немов 2003: 440). На відміну від емоцій, почуття довготривалі (Варій 2009: 441). Почуття вважаються найвищим продуктом розвитку емоцій людини. Психологи стверджують, що сформовані почуття детермінують проявлення та зміст ситуативних емоцій (Психолого-педагогический словарь 2006: 898). Почуття, яке відрізняється як сильне, домінантне почуття, називається пристрастю. Це складний емоційний стан – поєднання емоцій, мотивів, почуттів, які сконцентровані навколо певного виду діяльності або предмета та мають на меті одну ціль (Рубинштейн 2006). *Настрої*, на відміну від емоцій та почуттів, характеризуються такими властивостями, як слабка інтенсивність, значна тривалість, незрозумілість причин, вплив на активність людини (Варій 2009: 464). Важлива роль настроїв полягає в тому, що людина переживає певний настрій у кожен момент часу.

Афекти виникають у гострій конфліктній ситуації надмірного нервово-психічного перезбудження і проявляються у тимчасовій дезорганізації свідомості й активізації імпульсивних реакцій (Варій 2009: 462; Еникеева 2006: 520). Зазначені основні види емоційних процесів та станів виконують різну роль в регуляції діяльності та спілкування людини. Кожен з цих видів має підвиди, які можуть оцінюватися за різними параметрами – інтенсивність, тривалість, глибина, усвідомленість, вплив на організм тощо. Складний ієрархічний характер емоційної сфери особистості відображається у мові у вигляді великої кількості мовних засобів, які у своєму семантичному об'ємі здатні передавати різноманітні відтінки емоційних переживань.

Термін «емоція» до теперішнього часу залишається складним поняттям для визначення (P. Kleinginna, A. Kleinginna 1981). Незважаючи на великий досвід, накопичений у дослідженнях емоцій людини та їх лінгвістичної забезпеченості, науковцям не вдалося сформуувати універсальний підхід до визначення цього поняття. Це підтверджує аналіз довідкових джерел, які фіксують різні тлумачення поняття «емоція».

В ході дослідження було здійснено аналіз визначень центрального терміну досліджуваного матеріалу «емоція». Г. Вежбицька провела ґрунтовний аналіз понять «емоція» та «почуття» в ході якого було встановлено, що слово «емоція» зустрічається частіше у спеціальній літературі, присвяченій проблемам емотиології, ніж слово «почуття» (Wierzbicka 1999). Дослідниця пояснює це тим фактом, що вчені надають емоціям більшої об'єктивності, ніж почуттям, що сприяє ґрунтовному вивченню емоцій. Однак Г. Вежбицька стверджує, що слово «емоція» є етноспецифічним, тому його вживання може обмежити дослідника тим смислом, який укладається у слово «емоція» в тій чи іншій мові. Так, англійське слово «емоція» поєднує у своєму значенні почуття, мислення та фізіологічний аспект. Така комбінація, на думку Г. Вежбицької, є специфічною для англійської мови, що утворює своєрідний артефакт англійської мови та не має повних еквівалентів у інших мовах.

Слід зазначити, що в роботі поняття «почуття» вважається синонімом поняття «емоція». Незважаючи на лінгвістичну синонімічність вищезазначених слів, психологи розмежовують поняття емоцій та почуттів. Як зазначає У. Мак-Дугал, терміни «емоція» та «почуття» використовуються з великою плутаниною та неясністю, що репрезентує різноманітність поглядів щодо засад, умов виникнення і функції тих

процесів, до яких ці терміни належать (McDougall 1928: 103). В цілях дослідження був проведений аналіз дефініцій досліджуваного поняття з тлумачних словників англійської та української мов. У результаті аналізу словникових дефініцій лексем *emotion*, *feeling* в англійській мові та *емоція*, *почуття* в українській мові їх було згруповано та узагальнено таким чином: англ. *emotion, feeling, state, experience, action, attitude*; укр. *емоція, почуття, стан, переживання, процес, ставлення*.

У результаті порівняння об'єму значення понять «емоція» та «почуття» в українській мові та «emotion» та «feeling» в англійській мові було виявлено, що, обсяг значення понять співпадає і характеризується наявністю ідентичних або схожих ознак. Дефініційний аналіз тлумачень понять «емоція» та «почуття», з одного боку, підтверджує постулат, висунутий у психологічній науці, про нерозривний зв'язок емоцій та почуттів. З іншого боку, підсумовуючи результати аналізу визначень почуттів уявляється можливим встановити різницю між емоціями та почуттями, що корелюється зі здобутками психологів (Варій 2009; Клапаред 2004; Маклаков 2001; Немов 2003; Шингаров 1971 та ін.). По-перше, емоції мають ситуативний характер, а почуття мають чітко виражений «предметний» характер. Далі, емоції більшою мірою пов'язані з сферою несвідомого, а почуття максимально представлені в нашій свідомості. Нарешті, емоції короткотривалі, а почуття тривалі й відображають стійке ставлення до яких-небудь конкретних об'єктів.

1.2. Сутність негативних емоцій. Проблема їхньої інвентаризації у світлі теорій базових емоцій

1.2.1. За знаком емоційні переживання поділяються на позитивні та негативні. Для вирішення задач цього дослідження необхідно чітко розуміти, які саме емоції вважати негативними. Вивчення спеціальної літератури свідчить про неоднозначність підходів до визначення феномену негативних емоцій. Незважаючи на традиційний розподіл емоцій на негативні та позитивні, така диференціація має конвенціональний характер, а вживання термінів «позитивний» та «негативний» відносно емоцій потребує уточнення. Розмитість критеріїв розрізнення між позитивними та негативними емоціями пояснюється декількома факторами. По-перше, розподіл емоцій на зазначені дві групи має відносне значення, оскільки одна і та ж емоція залежно від конкретної ситуації може мати

позитивне або негативне значення. По-друге, як позитивні, так і негативні емоції, залежно від ситуації, індивідуальних особливостей сприйняття, культурної специфіки можуть мати як астенічну, так і стенічну спрямованість. Слід також усвідомлювати, що часто переживання людини мають амбівалентний характер, поєднуючи у єдину цілісність як негативні, так і позитивні емоції. Це можна пояснити тим, що емоції мають чітко виражений ситуативний характер (Орехова 2008: 25–27; Психолого-педагогический словарь 2006: 897), тобто їхній прояв залежить від конкретної ситуації. Окрім того, психологи згадують про змішані емоції, коли в одному переживанні поєднуються як негативні, так і позитивні емоції (Варій 2009: 452). У зв'язку з цим психологи вказують на «принцип єдності емоційного стану», що проявляється у тенденції емоцій зливатися й утворювати спільну рівнодійну силу (Дерябин 1974: 205).

Звертають на себе увагу різні критерії виділення позитивних та негативних емоцій. Так, К. Изард вважає, що віднесення емоції до розряду позитивних або негативних залежить від того, який вплив вона робить на внутрішні процеси та процеси взаємодії особистості з найближчим соціальним оточенням при врахуванні більш загальних чинників (Изард 1999). Згідно з підходом К. Изарда, емоція вважається негативною, якщо вона шкідлива для людини та не сприяє взаємодії між людьми (цит. за Додонов 1987: 29). Психологами також висловлюється припущення, що те, що сприяє досягненню цілі, визиває позитивні емоції, а те, що перешкоджає цьому, викликає негативні емоції (Еникеев 2006: 518). Почуття та емоції виступають показником того, як відбувається процес задоволення потреб людини (Введение в психологию 1996: 240). Незадоволені потреби супроводжуються негативними емоціями. Згідно іншої точки зору, емоції вважаються негативними, якщо вони є неприємними для об'єкта у процесі їхнього безпосереднього переживання. На думку О. Н. Лука, розподіл емоцій на позитивні та негативні відбувається за критерієм приємності або неприємності, які емоції завдають людині, що виправдовує, наприклад, віднесення зловтіхи до позитивних емоцій, а співчуття до негативних емоцій (Лук 1982: 25). Виходячи з позицій інформаційної теорії емоцій П. В. Симонова, негативні емоції виникають, коли суб'єкт має недостатньо інформації, а позитивні емоції з'являються, якщо суб'єкт володіє інформацією у надмірній мірі (Симонов 1981). За точкою зору Б. І. Додонова, глибинна суть негативних емоцій полягає у іншому. Вагома роль емоцій взагалі визна-

часться тим фактом, що завдяки ним відбувається обробка людиною первинної інформації про світ, у результаті чого формується ставлення про нього та визначається цінність явищ або подій. Тобто емоції виявляють оцінювальне ставлення індивіда до певної ситуації (Додонов 1975, 1978, 1987; Кириленко 2007; Психолого-педагогический словарь 2006; Трофімова 2010а). З цього випливає, що негативні емоції містять негативну оцінку певного явища, предмета, події, ситуації тощо.

Важливо зазначити, що негативні емоції вважаються психологами корисними емоціями, які відіграють пристосувальну роль (Варій 2009: 480). Важлива біологічна функція негативних емоцій зумовлюється тим фактом, що вони слугують як сигнал тривоги, небезпеки для організму (Ильин 2001: 101). Негативні емоції стимулюють активність, спрямовану на уникання шкідливих впливів та спонукають до змінення ситуації, в якій знаходиться людина. Психологами доведено, що негативних емоцій існує більше, ніж позитивних (Бреслав 2004: 80). Така асиметричність, а також більша диференційованість та специфічність негативних емоцій пояснюються тим, що емоції, що сигналізують про загрозу або невдачу, зберігаються в пам'яті людини довше, ніж переживання, які виникають в ситуації досягнення позитивних наслідків.

З метою добору матеріалу дослідження необхідно чітко знати, які саме емоції можна вважати негативними. Тому нагальним завданням є встановлення інвентарю негативних емоцій. З цією метою були проаналізовані праці психологів. Звертають на себе увагу різні підходи до встановлення списку негативних емоцій. Так, О. Н. Лук називає такі негативні емоції: невдоволеність, горе, відчай, туга, сум (туга), нудьга, зневіра, засмучення, розчарування, тривога, боязнь, переляк, страх, жах, жаль, співчуття, досада, образа, обурення, гнів, лють, презирство, неприязнь, заздрість, злість, злоба, ненависть, ревність, невпевненість (сумнів), розгубленість, збентеження, стид, невдоволеність собою, каяття, докори совісті, нетерпіння, біль, відраза, огида (Лук 1982: 25).

В. Вундт визначає усю систему почуттів як багатоманітність трьох вимірів, у якій кожен з вимірів має два протилежні напрями, що виключають один одного (Вундт 1984: 49–50). Основні виміри емоційних процесів та станів: задоволення – незадоволення, збудження – спокій, напруження – розрядка.

Згідно класифікації А. Ортоні, Дж. Клоур, А. Коллінз емоції поділяються на реакції на події, на агентів і на об'єкти (Ortony, Clore, Collins

1988). Критерії, на яких ґрунтується зазначена класифікація, дозволяють протиставити емоції за знаком «+» або «-». Емоції, пов'язані з реакціями на події та їхні наслідки і розглянуті відповідно критерію *задоволений / незадоволений*, включають: радість, страждання, надія, страх, полегшення, розчарування, жалість, обурення. Емоції другої групи – це емоції, пов'язані з реакціями людей на діяльність, яку вони приписують агентам. Згідно критерію *схвалення і несхвалення* дій агентів, виникають такі емоції: гордість, сором, замилювання, докір. Емоції – реакції на об'єкти – виділяються на підставі критерію *той, що подобається / той, що не подобається*, та включають любов та ненависть.

1.2.2. Оскільки у фокусі дослідження – негативні емоції, нагальним є визначення інвентарю негативних емоцій, що представляється неможливим без залучення даних психології. Завдання ускладнюється тим, що у спеціальній літературі по-різному вирішується проблема виявлення кількості існуючих негативних емоцій. У психології інтенсивно розробляються теорії базових емоцій. Термін «базові емоції», або «базальні», «фундаментальні», «первинні» емоції, означає найпростіші та далі нерозкладні емоції, які слугують як база, на основі якої розвиваються більш складні емоції. Дослідженням базових емоцій плідно займалися багато психологів (Изард 1980, 1999; Ekman 1972; Ortony, Turner 1990; Plutchik 1980 та ін.), однак загальноприйнятої класифікації базових емоцій не було розроблено. Типовими критеріями зарахування емоцій до базових виступають: присутність емоцій у всіх культурах; ідентифікація емоцій у вищих тварин; наявність характерного виразу обличчя; важлива функція в процесі виживання біологічного виду (Ortony, Turner 1990). Аналіз різних підходів до виявлення базових емоцій показує, що перелік базових емоцій нечисленний та, залежно від концепції автора, містить від 2 до 11 емоцій. Привертає на себе увагу той факт, що майже в усіх існуючих теоріях базових емоцій називаються *гнів, радість, горе, страх*. Теорії базових емоцій можна згрупувати за двома концепціями, які репрезентують погляд на емоції як біологічно примітивні або психологічно примітивні утворення. Наприклад, У. Мак-Дугалл пов'язує первинні емоції з основними інстинктами: 1) інстинкт втікання та емоція страху; 2) інстинкт відторгнення та емоція відрази; 3) інстинкт цікавості та емоція подиву; 4) інстинкт забіякуватості та емоція гніву; 5) інстинкт самоприниження та емоція покірливості; 6) інстинкт самовпевненості та емоція самовихваляння; 7) батьківський інстинкт та емоція ніжності

(McDougall 1928). Р. Плучик виділяє вісім видів первинних емоцій, які пов'язані з відповідними прототипами емоційної поведінки: схвалення, відраза, гнів, страх, радість, горе, подив, цікавість (Бреслав 2004: 48). К. Изард називає свою теорію базових емоцій теорією диференціальних емоцій, тому що об'єктом її вивчення є окремі емоції, кожна з яких розглядається окремо від інших як самостійний переживально-емоційний процес, що впливає на когнітивну сферу та поведінку людини. Емоції розглядаються не тільки як основна мотиваційна система організму, але і як фундаментальні особистісні процеси, які надають сенсу і значення людському існуванню. Теорію базових емоцій К. Изарда утворюють десять фундаментальних емоцій, до яких належать: інтерес (цікавість), радість, подив, сором, провина, горе, гнів, відраза, презирство, страх.

У цьому дослідженні була використана класифікація базових емоцій К. Изарда як основа для встановлення набору негативних емоцій. Важливо зауважити, що згідно теорії К. Изарда, емоція подиву характеризується як амбівалентна емоція, яка приймає як позитивну, так і негативну сутність (Изард 1980). З точки зору психології це пояснюється тим, що рівень напруженості, яку відчуває людина у стані подиву, ближче за своїми параметрами до рівня напруженості під час негативних емоцій, зокрема горя, ніж позитивних емоцій, наприклад, радості. У класифікації О. Н. Лука емоція подиву належить до почуттєво-нейтральних станів, які можуть приймати приємне або неприємне забарвлення (Лук 1982). Подвійний характер емоції подиву підкреслює також Є. П. Ільїн, який вказує на те, що *подив* не має протилежної собі емоції, на відміну від інших емоцій (Ильин 2005). На основі вивчення психологічної літератури з цього питання вважаємо доцільним відносити емоцію подиву до списку негативних емоцій.

Оскільки базові емоції виступають первинними та не охоплюють величезну гаму переживань, з якими людина зустрічається у житті, передбачається подальша стратифікація емоцій, що дозволяє представити більш широкий спектр емоцій. Вивчення емпіричного матеріалу дозволило доповнити вихідний список негативних емоцій іншими номенами. Таким чином, у фокусі дослідження знаходяться такі негативні емоції: агресія, відраза, відчай, ворожість, гнів, горе, досада, жаль, жах, журба, заздрість, занепокоєння, злість, зневага, лють, незадоволення, ненависть, неприязнь, нервування, несхвалення, ніяковість, нудьга, образа, обурення, огида, паніка, переляк, пиха, подив, презирство, пригніченість, при-

ниження, провина, розгубленість, роздратованість, розчарування, скаженість, сором, страждання, страх, сум, тривога, туга, хандра, хвилювання, шаленість.

Експресія емоційного переживання відбувається через різні засоби, що фіксуються мовними знаками. Емоції містять декілька складових. По-перше, це суб'єктивне переживання, тобто афективний стан почуттів, пов'язаний з певною емоцією. По-друге, реакція організму, наприклад, мимовільне тремтіння голосу у стані злості. Третій компонент – сукупність думок та переконань, які супроводжують емоцію. Четвертим компонентом виступає вираз обличчя. П'ятий компонент пов'язаний з глобальними реакціями на емоцію, наприклад, зміна поглядів на життя під час переживання негативної емоції. Шостий компонент – це тенденція до поведінки, яка характерна для емоції, наприклад, агресивна поведінка зазвичай супроводжує емоцію гніву. Важливо відзначити, що під час виникнення емоції усі ці компоненти діють не окремо, а сукупно, а також мають тенденцію здійснювати вплив один на одного. Таким чином, до складових емоцій належать: 1) суб'єктивне переживання емоції; 2) внутрішні реакції організму; 3) думки про емоцію та пов'язані з нею ситуації; 4) вираз обличчя; 5) реакційні наслідки емоцій; 6) схильність до певних дій (Варій 2009; Кириленко 2007). Як показують дані дослідження, компоненти прояву емоцій, які описані у психології відбиваються фразеологічними засобами англійської та української мов, що було враховано під час тематичної стратифікації емпіричного матеріалу дослідження. Зокрема, були виявлені такі групи, як «негативний емоційний стан», «негативна емоційна дія» тощо, а також підгрупи «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану» та ін. Розглянемо деякі із зазначених компонентів емоційних переживань детальніше.

1.3. Особливості вираження негативних емоцій

1.3.1. Для подальшого аналізу фразеологічних засобів на позначення негативних емоцій важливо усвідомлювати, що як усякий соціальний феномен, емоції експлікуються вербально та невербально (див. напр. *The Verbal Communication of Emotions ... 2002*). Як зазначає Л. Г. Бабенко, емоції проникають у мову двома шляхами: по-перше, вони супроводжують та емоційно забарвлюють висловлювання мовця, який переживає певний емоційний стан; по-друге, емоції передаються

засобами мови як об'єктивно існуючі об'єкти реальності (Бабенко 1989: 11). Таким чином, розрізняють лексику емоцій, яка передає поняття про емоції у своєму предметно-логічному значенні, та емоційну лексику, тобто емоційно забарвлені лексичні засоби (Бабенко 1989: 12). Подібну точку зору висловлюють інші лінгвісти. Емоційна лексика поділяється на дві групи (Галкіна-Федорук, Горшкова, Шанский 1962: 97). До першої групи входять такі лексичні одиниці, що позначають власне почуття, відчуття, настрої. Такі слова слугують не для вираження почуттів, а для їхнього позначення. В такому випадку почуття виступають як реальні явища дійсності. Слова, що відносяться до цієї групи, не відрізняються від інших слів, що позначають абстрактні речі. Вони об'єднуються під терміном «емоційний лексикон» (Мягкова 1990) та протиставляються іншій групі – емоційній лексиці. До другої групи слів належать такі, що використовуються як засіб вираження оцінки з емоційного боку, тобто з боку суб'єктивного відношення людини. За думкою лінгвістів, емоційна лексика виражає позитивне або негативне ставлення людини. В. М. Мокієнко також умовно поділяє мовні засоби на нейтральні та експресивні, які виконують номінативну та експресивну функції відповідно (Мокиєнко 1989: 207). Експресиви слугують для позначення почуттів, емоцій, внутрішнього стану людини та відображають інтелектуально-почуттєву, психічну діяльність людської свідомості. Принципова різниця між зазначеними двома пластами лексики проявляється в антропоморфності експресивів, оскільки людина виражає своє відношення до певних явищ.

1.3.2. Окрім мовних засобів реалізації емоцій, не менш важливими є невербальні способи прояву емоцій, спостерігаючи за якими можна зробити висновок про актуальний емоційний стан людини (Трофімова 2011г). Більш того, серед двох семіотичних систем емоцій (вербальної та невербальної), які називаються В. І. Шаховським «Body language» і «Verbal language» (Шаховский 2008б), первинна (тобто, невербальна) система перевершує вербальну за критерієм надійності, швидкості, прямоти, ступеню щирості та адекватності декодування реципієнтом. Окрім того, багато аспектів життєдіяльності людини не передаються словами: семантичний простір мови не повністю охоплює увесь світ. У результаті важливим стає з'ясування сутності та ролі невербальних компонентів у процесі передачі людьми інформації, обміну думками, враженнями, вираження свого внутрішнього стану.

Комунікація стає важливим чинником як суспільного, так і бізнесового життя сьогодення. Це підтверджується тим фактом, що людина 70 % свого часу витрачає на комунікацію. Загальновідомо, що мовлення постає у двох основних виявах – вербальному та невербальному. Слід зазначити, що спілкування за допомогою мови як універсального засобу передачі думок є найбільш дослідженим (Почепцов 1999, 2002; Солощук 2006 та ін.). Н. В. Витт висловлює думку, що розробка вербальних методик дійсно необхідна для вивчення мовленнєвого вираження та розпізнавання емоцій (Витт 1991: 97). Проте актуальності набуває вивчення невербального складнику комунікації. Останнім часом регулярно з'являються наукові праці, присвячені дослідженню невербальних складових комунікативного процесу як лінгвістично значущого феномену (див. Горелов 1980; Колшанский 1973, 1974; Крейдлин 2000, 2002; Мечковская 2004; Солощук 2006; Birdwhistell 1970; Burgoon, Buller, Woodall 1996; Kendon 1983; Polyatos 1993, 1997 та ін.). Дослідження закономірностей людської комунікації та комбінаторики вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасній комунікативній лінгвістиці дозволяють зробити висновок про те, що невербальні компоненти в процесі комунікації мають велике значення навантаження (Солощук 2006: 7). Спілкування людей являє собою складну суміш мови як такої та невербальних повідомлень. Практично в усіх культурах мова є найбільш прийнятним засобом передачі інформації, але важливо усвідомлювати, що для вираження емоцій та стосунків провідну роль беруть на себе невербальні засоби; вони можуть повністю замінювати мову (International Encyclopedia of Linguistics 1992: 107). У зв'язку з цим вивчення процесів передачі інформації має спиратися як на вербальні, так і на невербальні фактори. Саме взаємодія різних кодових систем, включаючи вербальну та невербальну, є провідною ознакою процесу комунікації в цілому. Все це свідчить про необхідність залучення до лінгвістичного дослідження ФО на позначення негативних емоцій, чинників, що безпосередньо супроводжують мовлення та більш повно та детально характеризують емоційний стан людини.

При цьому, для емоційного типу комунікації особливе значення має невербальна форма, що пояснюється специфікою такого типу комунікації, а саме, по-перше, вираженням власних емоцій мовця, а по-друге, прагненням мовця до ефективного впливу на реципієнта з метою досягнення певних прагматичних цілей. М. О. Красавський вказує на реле-

вантність невербального типу комунікації для вираження емоцій людини, підкреслюючи здатність невербальних знаків експлікувати комунікативні інтенції мовця, які складно вербалізувати мовою (Красавський 2001: 83–84).

Невербальні знаки особливо важливі для емоціонального спілкування, оскільки невербальний тип комунікації має великі можливості для вираження емоцій людини. Вони здатні допомогти визначити істинну цінність слів, уточнити смисл, який передається через вербальний канал спілкування. М. О. Красавський зауважує, що адекватна передача емоцій мовою ускладнюється самою їхньою природою, дифузним характером (Красавський 2001: 83). Цей факт зумовлює активне звертання комунікантів до невербального коду у ситуаціях емоціонального спілкування. Зрозуміло, що, на відміну від розпізнання власної емоції, коли провідною ознакою виступає суб'єктивне переживання емоції, розпізнання емоцій інших людей відбувається, в основному, за зовнішніми проявами емоцій. Спостереження за людиною дозволяє встановити набір ознак, за допомогою яких можна робити висновок про наявність тієї чи іншої емоції.

Існують різні класифікації невербальних засобів спілкування, які ґрунтуються зазвичай на основних атрибутах буття, матерії, загальних формах та способах її існування (Горелов 1980; Солощук 2006 та ін.). У дослідженнях невербальної комунікації пропонуються різні види невербальних засобів спілкування: кінетичні (Колшанський 1973, 1974; Крейдлин 2000; Самойлович 2003; Birdwhistell 1970), проксемічні (Альошина 2000; Hall 1968), просодичні (Анисимова 2010; Бенвенист 2002; Калита 2003) тощо. Відомий психолінгвіст І. Н. Горелов поділяє невербальні компоненти на три групи за фізичною природою: а) фонетичні; б) міміко-жестові та пантомімічні; в) змішані (Горелов 1980). Паралінгвіст Ф. Поятос за принципом опозиції «внутрішнє – зовнішнє» розрізняє соматичні та культурні невербальні знаки (Poyatos 1993). До перших належать кінетична поведінка, фізіолого-хімічні реакції організму, кожні, температурні реакції. Культурними невербальними знаками вчений вважає артефактуальні та такі, що відносяться до навколишнього середовища. Далі розглянемо типи невербальних компонентів, які було виявлено у ході аналізу матеріалу дослідження. Зафіксовані компоненти екстеріорізують негативні емоції фразеологічними засобами у мовах дослідження.

1.3.3. Невербальні форми вираження емоцій можуть слугувати достатньо об'єктивним показником емоцій (Дарвін 2001). Вони проявляються у таких видах, як міміка – виразні рухи обличчя, пантоміміка – виразні рухи усього тіла (Рубинштейн 2006). Варто зазначити, що зовнішня маніфестація не може бути єдиним надійним засобом прояву емоцій. Наприклад, один і той же рух може бути сигналом різних емоцій. Окрім того, вираження емоцій тісно пов'язано з культурою, до якої належить людина (Frijda Nico 1987). Відомо, що певний рух, вираз обличчя, інтонація тощо можуть демонструвати різні емоції залежно від прийнятих норм поведінки, які історично склалися у мовній спільноті та відображають стереотипну поведінку її представників у типових ситуаціях.

Дослідженням невербальних форм прояву емоцій плідно займалися як психологи, так і лінгвісти. Найбільшу здатність виражати різні емоційні відтінки має обличчя. Тому вчені вважають головним каналом вираження й впізнання емоцій експресію обличчя (Варій 2009: 453). Так, встановлено, що для емоції сорому характерними симптомами є почервоніння та відчуття жару, що зафіксовано такими українськими ФО, як *згоряти / згоріти на виду* ‘дуже червоніти, соромлячись’, *кров заливає / залила обличчя (лице)* кому ‘хто-небудь червоніє від збудження, захоплення, сорому і т.ін.’, *згоряти / згоріти (спопеліти) від (з) сорому* ‘дуже ніяковіти, червоніти’. Найвиразніше переживання виявляються в очах. У мові це відображається наявністю групи ФО, які описують вирази очей та погляди, притаманні певним емоціям. Наприклад, укр. *робити / зробити великі очі* ‘виявляти подив, здивування’, *зайти смутком* ‘пройнятися тугою, журбою (про очі)’, *дивитися басом* ‘мати сердитий, неприязний, похмурий вигляд’, англ. *open one's eyes* ‘широко відкрити очі (від здивування)’, *to look daggers* ‘дивитися люто, з ненавистю, кидати гнівні погляди; дивитися вовком’.

Однією з актуальних проблем є питання універсальності маніфестації емоцій через вираз обличчя (Ekman 1972). В ході психологічних досліджень виявлено, що зовнішній прояв емоцій, який представляє синтез мимовільних та довільних способів реагування, у значній мірі залежить від культурних особливостей народу (Ільїн 2001: 255–256). Оскільки мова відображає особливості менталітету, актуальним для цього дослідження є твердження про те, що традиційна риса для англійського виховання – не виявляти зовнішньо свої емоції, на відміну

від тенденції не приховувати емоції, притаманній україномовній спільноті.

1.3.4. Із фонаційних засобів експресії негативних емоцій найбільш характерним та типовим для багатьох культур є плач. Досліджувані ФО фіксують різні прояви плачу як сигналу негативного емоційного переживання людини, наприклад, укр. *у сльози* ‘починати плакати’, *очі на мокрому місці (на солонці)* у кого (ірон.) ‘хто-небудь часто плаче’, англ. *to burst into tears* ‘залитися сльозами, розплакатися’, *to sob one’s heart out* ‘гірко та невтішно плакати’. Щодо вираження емоцій у мові, встановлено, що різні емоційні стани відображаються в інтонації, інтенсивності й частоті основного тону голосу, темпі артикулювання і паузації, виборі лексики, наявності або відсутності переформулювань, помилках, самокорекції, семантично нерелевантних повторах (Варій 2009: 455). ФО, які позначають негативні емоції, описують особливості вокальної міміки, характерні для певних емоцій. Наприклад, укр. *зриватися / зірватися з голосу* ‘втрачати голос, замовкати від надмірного напруження або хвилювання’, *на високих нотах* ‘підвищеним голосом від обурення, незадоволення, радості і т.ін.’, англ. *to cry (shout, yell) blue murder* розм. ‘кричати гвалт, репетувати не своїм голосом’, *his (her, etc.) tongue failed him (her, etc.)* ‘він (вона і т.ін.) стратив мову’.

1.3.5. Як зазначалося вище, однією з релевантних форм вияву негативних емоцій є фізіологічні реакції організму. Спеціалісти погоджуються в тому, що між емоціями і діяльністю організму існує тісний зв'язок, будь-який емоційний стан супроводжується багатьма фізіологічними змінами організму (Выготский 1984; Изард 1980, 1999; Немов 2003). У процесі переживання емоцій задіяні практично усі нейрофізіологічні та соматичні системи організму. Емоцію як психологічне явище важко відмежувати від процесів, які відбуваються в організмі, психологічні та фізіологічні характеристики емоційних станів часто супроводжують та слугують поясненням один для одного. Встановлення взаємовідносин фізіологічного та психічного планів у формуванні емоцій є надзвичайно важливим для розуміння специфіки зв'язку між емоціями та мовою. Як свідчить емпіричний матеріал, образність багатьох ФО засновується на дескрипції фізіологічного протікання емоцій. Емоційне збудження охоплює довільно регульовані компоненти (наприклад, загальнорухові і мімічні, а також мовленнєві реакції, сльозовиділення, дихання) та нерегульовані компоненти емоцій (наприклад, діяльність

серця, зміна стану шлунково-кишкового тракту, м'язової системи, потовиділення). У ході аналізу фактичного матеріалу встановлено, що ФО описують зміни у діяльності різноманітних органів людського тіла:

а) зміни у серцевій діяльності, пов'язані з прискоренням або сповільненням ритму серцебиття: укр. *серце мре* (завмирає, замирає) / *завмерло* (замерло) 'хто-небудь дуже хвилюється, відчуває раптовий переляк, страх і т.ін.';

б) заціпеніння від переживання емоцій або тремтіння: англ. *be frozen in one's boots* 'заціпеніти від страху', *quake* (*quiver, shake, tremble*) *like a leaf* (*like an aspen leaf*) 'тремтіти, як осиковий лист'; укр. *вросли в землю* 'завмерти, залякнутися на місці від великої несподіванки чи сильного хвилювання, страху і т.ін.', *вибивати зубами чечітку* (*трепяка*) 'дрижати, клацаючи зубами (перев. від холоду або переляку)';

в) зміни в системі кровообігу: англ. *one's blood turned to ice* 'кров заholола в жилах'; укр. *кров ударила в лице* (*до лица, в обличчя і т.ін.*) 'хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т.ін.';

г) процеси дихання, відчуття перехопленого духу або зміни регулярності та швидкості дихання: англ. *with bated breath* 'затямивши подих'; укр. *дух займається* (*забивається, затинається і т.ін.*) / *зайнявся* (*забився, затнувся і т.ін.*) 'стає важко дихати від хвилювання, сильного душевного потрясіння і т.ін.';

д) зміни в сприйманні дійсності свідомістю: укр. *у голові туманіє* 'втрачається ясність думки, здатність виразно сприймати навколишнє від хвилювання, сильного болю і т.ін.; затьмарюється свідомість у когонебудь';

е) зміна у голосі, важкість або неможливість говорити: англ. *bring a lump to your throat* 'клубок застряв у горлі'; укр. *клубок стоїть* (*застрає, застрягає і т.ін.*) / *застряв* (*застряг і т.ін.*) *у горлі* 'кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання і т.ін.';

є) зміни у діяльності залоз внутрішньої секреції: англ. *be in a cold sweat* 'обливатися холодним потом (від страху)'; укр. *обливатися* / *облитися холодним потом* 'дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, очікування чогось небезпечного, неприємного і т.ін.)';

ж) порушення нормального зорового сприйняття дійсності: англ. *see red* 'розлютитися'; укр. *тьмариться* (заст. *тьмиться*) *в очах* (*в голові*) 'хто-небудь втрачає ясність, чіткість сприйняття (від втоми, перенапруження, хвилювання і т.ін.)';

з) температурні реакції, зокрема поява неприємного відчуття холоду або жару: англ. *take your blood boil* ‘розлютовувати’; укр. [аж] *морозом сипнуло (сипонуло)* [за (поза) спиною (шкірою), по спині] ‘кому-небудь дуже страшно, боязно’, *обдавати / обдати жаром (вогнем, морозом, холодом і т. ін.)* ‘викликати у кого-небудь стан сильного хвилювання, збентеження, переляку і т. ін.’;

і) шкірна реакція: англ. *get the shivers* розм. ‘здрігатися від жаху; комашки забігали’; укр. *як (мов, ніби і т. ін.) комашки забігали (полізли, поповзли і т. ін.) по спині* ‘хто-небудь відчув страх, переляк і т. ін.’.

Психологами доведено, що різні емоційні стани можуть виражатися на рівні фізіологічних показників однаково, що підтверджується матеріалом дослідження. Наприклад, українська ФО *волос (волося) дибом (дубом, дуба, рідко дротом) стає / став* ‘кого-небудь охоплює великий страх, гнів, подив і т. ін.’ слугує для позначення декількох негативних емоцій – страху, гніву, подиву. В англійській мові ФО *quake (quiver, shake, tremble) like a leaf (like an aspen leaf)* ‘тремтіти, як осиковий лист’ може виражати такі емоції, як переляк або нервування. З іншого боку, одна і та ж емоція може по-різному виражатися. Так, емоція страху передається декількома ФО в українській мові, які фокусуються на різних, іноді протилежних, фізіологічних індикаторах: заціпеніння *врости в землю* ‘завмерти, залякнути на місці від великої несподіванки чи сильного хвилювання, страху і т. ін.’; поява неприємного відчуття холоду (*мороз поза (за) спиною (за плечима, поза шкірою, поза шкурою і т. ін.) ходить (бігає і т. ін.)*) у кого і без додатка ‘комусь стає неприємно, страшно, моторошно і т. ін.’) або жару (*обдавати / обдати жаром (вогнем, морозом, холодом і т. ін.)*) ‘викликати у кого-небудь стан сильного хвилювання, збентеження, переляку і т. ін.’); шкірна реакція *як (мов, ніби і т. ін.) комашки забігали (полізли, поповзли і т. ін.) по спині* ‘хто-небудь відчув страх, переляк і т. ін.’. В англійській мові емоція страху передається через опис таких симптомів, як тремтіння *to give smb the creeps* ‘тремтіти, аж дрож проймає (від страху і т. ін.)’, заціпеніння *to be frozen in one's boots* ‘заціпеніти від страху’, відчуття перехопленого подиху *to be breathless with fear* ‘бути переляканим’ та інші. Таким чином, для вивчення фразеологічних засобів позначення негативних емоцій важливо враховувати як вербальні, так і невербальні засоби передачі негативних емоцій.

1.4. Емотивний компонент у структурі фразеологічного значення

1.4.1. Емотивність як лінгвістична категорія. У лінгвістиці накопичений багатий матеріал з проблем емотивності завдяки доробкам В. Ю. Апресяна Ю. Д. Апресяна (В. Апресян, Ю. Апресян 1993; Апресян 1995), В. І. Шаховського, В. В. Жури (Шаховский 1982, 1983, 1987а, 1987б, 1987в, 1991, 2004, 2007, 2008а, 2008б; Шаховский, Жура 2002), Л. Г. Бабенко (Бабенко 1989), О. Ю. Мягкової (Мягкова 1990, 2000), Г. Вежбицької (Wierzbicka 1999, 1995). Активно досліджуються особливості функціонування емотивності на різних мовних рівнях: лексичному (Анохіна 2006; Аскерова 2006; Бушкова 2008; Величко, Писаревська 1992; Голубцов 1999; Казанцева 1999; Когут 2008; Курникова 2006; Лукина 2008; Манзій 2008; Парасюк 2005; Резвцова, Бронникова 1986; Чепуріна 2003), фонетичному (Красовська 2009), синтаксичному (Синеокова 2004). Розробляються питання вираження емоційності як складової комунікації (Матевосян 1999; Смашнюк 2009), та її втілення у дискурсі (Биценко 2004; Велівченко 2010; Киселюк 2009; Кузнецова 2009), у текстах (Гладь 2000; Позднякова 1997), у тому числі у перекладознавчому аспекті (Кучма 2004). Попри активний інтерес мовознавців, категорія емотивності залишається складним феноменом, про що свідчить той факт, що лінгвістами досі не сформульовано єдиної цілісної теорії емотивності. Традиційно розрізняються поняття *емоційності* та *емотивності*. На відміну від емоцій, які належать до площини психології (таким чином, емоційність розуміється як психічний процес), емотивність постає мовною категорією та розуміється як лінгвістичне вираження емоцій (Пастушенко 1998: 9). Цікавим є підхід М. В. Гамзюка, який вперше встановив категоріальний характер емотивності як мовного феномену та запропонував розглядати емотивність як дискретне явище, яке охоплює такі компоненти, як емотивна оцінність, емотивний тон та тривалість емоцій (Гамзюк 2001).

Категорія емотивності традиційно вивчається у зв'язку з категоріями оцінності, експресивності, образності. Не визиває сумніву той факт, що емотивність та оцінність характеризуються особливо тісними відношеннями, оскільки емоцій не буває без оцінного компоненту (Шаховский 1987а: 104). Як зазначає В. І. Шаховський, тісний зв'язок емотивності та оцінності пояснюється тим, що емоція та оцінка синхронно

беруть участь в актах відображення та пізнання фактів дійсності та представляють вираження суб'єктивного аспекту результатів, що оцінюють ставлення суб'єкту до об'єктів та їхніх властивостей (Шаховський 1987а: 104). На нерозривний зв'язок емотивності та оцінності також вказують результати експериментального дослідження О. Ю. Мягкової (Мягкова 1990).

Дещо іншу точку зору висловлює Н. О. Лук'янова, яка пропонує розглядати оцінність як співвіднесеність слова з оцінкою, а емотивність – з емоціями, та висуває постулат про те, що оцінність та емотивність не утворюють різні компоненти значення, вони єдині, як оцінка і емоція на позамовному рівні (Лук'янова 1986: 45). Це можна обґрунтувати тим, що позитивна оцінка може бути репрезентована тільки через позитивну емоцію, а негативна – тільки через негативну. З цього випливає, що параметри оцінки та емоції співпадають, оцінка мов би схована в емоції: «неприємне» – «погане». Погоджуючись з тим, що оцінка та емоція тісно пов'язані одна з одною, вважаємо невиправданим ототожнення категорій емотивності та оцінності, оскільки оцінні судження не завжди є емоційно забарвленими і можуть апелювати до сфери розуму, а не емоцій, що підтверджується фактами, зафіксованими у мові (Полякова 2001).

Серед лінгвістів домінує підхід до визначення оцінки як «суспільно закріпленого ставлення носіїв мови (гарний – поганий, добре – погано) до позамовного об'єкта й до фактів мови і мовлення» (Хидекель, Кошель 1981). Оцінні установки зв'язують мовні та позамовні соціокультурні фактори і тому належать до суттєвих моментів матеріальних і культурних традицій, властивих кожній людській спільноті (Кислицина 2002: 7). У системі оцінних значень «добре» – «погане» (позитивна, негативна оцінка) помітним є превалювання та більша диференційованість позначень поганого, негативного, оскільки людина здатна більш детально розрізняти те, що пов'язане з неприємними відчуттями, негативними емоціями, дискомфортом тощо (Вольф 1986). За визначенням В. М. Телії, оцінне значення – це інформація, яка містить відомості про ціннісне ставлення суб'єкту мовлення до певної властивості позначуваного (Телія 1986: 54). Традиційно виділяють раціональну та емоційну оцінку, які передбачають дві різні сторони ставлення суб'єкта до об'єкту: перша – почуття, друга – судження (Вольф 2006: 39–42). При цьому переконливою представляється думка про те, що диференціація раціональ-

ного та емоційного у чистому вигляді в мові є достатньо умовною – у мові не може бути чисто емоційної оцінки, оскільки мова завжди передбачає раціональний аспект (Вольф 2006: 40). Як зауважує В. І. Шаховський, оцінка не може існувати без семантичної долі раціонального, з чого випливає, що оцінна сема онтологічно раціональна, а якщо у значенні мовної одиниці є емотивна сема, то оцінний компонент забарвлюється емоційністю (Шаховський 1983: 34). У процесі пізнання дійсності емоційне переживання умотивовує гносеологічне пізнання предмету, і хоча оцінка за своєю природою пов'язана з емоційним сприйняттям світу, оцінна діяльність когнітивна за своєю ціллю, тому когнітивний елемент діє як домінуючий, у результаті чого емоційний субстрат нейтралізується в оцінному значенні (Телия 1986: 55). Тобто когнітивний компонент в емоціях – первісний відносно емотивного (Арутюнова 1988: 112).

Питання про співвідношення між емотивністю та експресивністю залишається досить спірним. Багато дослідників проводять чітку демаркаційну лінію між поняттями емоційності та експресивності. Так, з погляду Є. М. Галкіної-Федорук, емоційність не варто ототожнювати з експресивністю (Галкіна-Федорук, Горшкова, Шанский 1962: 98). Експресивність та емотивність в мові – різні явища, які характеризуються різними функціональними задачами, незважаючи на їхній взаємозв'язок і взаємовплив. При цьому припускається, що експресивність значно ширше емоційності в мові, оскільки експресія може пронизати як емоційний, так і вольовий, інтелектуальний прояви. Під експресією при цьому розуміються засоби, які роблять мову виразною, діючою, образною, вражаючою. Подібну точку зору виражає В. М. Мокієнко, вказуючи на більш широкий мовний діапазон функціонування експресивності, ніж емоційності (Мокиєнко 1989). З цього випливає, що емоційне – завжди експресивне, але не навпаки.

Деякі дослідники розрізняють поняття експресивності та емотивності за критерієм реалізації цих понять в мові або мовленні. Услід за В. М. Мокієнком, вважаємо такий підхід неправомірним, що підтверджується науковими дослідженнями (Мокиєнко 1989: 209). Деякі лінгвісти під експресивністю слова розуміють особистісне емоційне ставлення того, хто говорить, до дійсності (Водяха 2007: 25). Специфіка фразеологізмів полягає у тому, що у фразеологічному значенні номінативний компонент «розчиняється» та «підкоряється» експресивному

(Трофімова 2013). Експресивність характеризується як іманентна властивість фразеологізмів, внаслідок чого останні функціонують в мові як такі одиниці, що впливають на адресат (Мокиєнко 1989: 210–211). Ми поділяємо точку зору В. М. Мокиєнка, згідно якої емотивні ФО розуміємо як наділені експресивністю та оцінністю.

Розглянувши характер відносин між категоріями оцінності, емотивності, експресивності, робимо висновок, що ФО на позначення негативних емоцій мають складну семантичну структуру, у межах якої поєднуються оцінний, емотивний та експресивний компоненти.

1.4.2. Емотивний компонент у семантиці фразеологічних одиниць. Хоча лексичний шар – найпродуктивніший засіб пізнання та репрезентації емоційної сфери (див. Анисимова 2010; Баженова 1987а, 1987б; Кучма 2004; Манзій 2008; Парасюк 2005, Резвецова, Бронникова 1986; Чепуріна 2003; Казанцева 1999; Когут 2008; Красавський 2000; Русакова 2007 та ін.), особливий інтерес для емотиологів становить фразеологічний шар мови, оскільки ФО завдяки образній основі, експресивному потенціалу спрямовані на детальну та яскраву передачу результатів емоційного досвіду людини.

Поглиблене вивчення різноманітних аспектів теорії та практики фразеології відбувається у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених (Алефіренко 1987; Алефіренко 1993; Амосова 1963; Антрушина, Афанасьева, Морозова 2001; Архангельский 1964; Балли 1961; Баранов, Добровольский 1991, 1992, 1997, 1998, 2008; Баранов, Юшманова 2000; Білоноженко, Гнатюк 1989; Виноградов 1977; Денисенко 2005, 2009, 2010; Жуков 1978; В. Жуков, А. Жуков 2006; Копыленко, Попова 1989; Кунин 1970, 1972, 1977, 1996; Ларин 1977; Мізін 2009; Смит 1995; Телия 1966, 1996; Трофімова 2010г; Чернышева 1970; Шанский 1985; Юрчук 1983; Яранцев, Горбачева 1985; Cowie 2001; Dobrovolskij, Filipenko 2007; *Phraseology as a Language of Culture ...* 1998 та ін.). Проте, до цього часу залишається дискусійним та неузгодженим визначення базового поняття фразеологічної науки – фразеологізму. О. В. Кунін сформулював сутність ФО таким чином: «ФО – це стійке сполучення лексем з повністю або частково переосмисленим значенням» (Кунин 1972: 8).

За визначенням Л. Г. Скрипник, ФО – лексико-граматична єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне

значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично (Скрипник 1973: 11).

М. Ф. Алефіренко трактує ФО як стале сполучення слів з цілісним та переносно-образним значенням, яке безпосередньо не виходить із суми значень його лексичних компонентів (Алефіренко 2004б: 251).

Згідно іншого тлумачення, фразеологізм – це мовна одиниця, що виражає специфічне фразеологічне значення, граматичні категорії та має постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, що втратили лексичну самостійність (Юрчук 1983).

М. М. Шанський надає таке визначення ФО – це відтворювана у готовому вигляді мовна одиниця, яка складається з двох або більше ударних компонентів словного характеру, фіксована (постійна) за своїм значенням, складом та структурою (Шанський 1985: 20).

В цій роботі, услід за В. Д. Ужченко і Д. В. Ужченко, фразеологічна одиниця розуміється як надслівна, семантично цілісна, відносно стійка (з допущенням варіантності), відтворювана й переважно експресивна одиниця, яка виконує характеризуючо-номінативну функцію (В. Ужченко, Д. Ужченко 2007: 26).

Наведена низка дефініцій ФО свідчить про відсутність однозначного розуміння центрального терміну фразеології – фразеологічної одиниці. Проте, незважаючи на розмаїття визначень ФО, можна констатувати, що вищезазначені дефініції багато у чому схожі, а їхній детальний аналіз уможливорює виокремлення основних рис, властивих фразеологізму. Продуктивність та регулярність використання ФО для номінації емоцій пояснюється високим експресивним потенціалом фразеологізмів (Красавський 2001: 115). ФО, на відміну від лексем, детально уточнюють і диференціюють результати емоційного досвіду людини.

Проблема виділення емотивного компоненту в структурі значення лексичної одиниці є складним завданням, яке визиває різноманіття думок серед вчених. Ця проблема торкається ряду дискусійних питань: співвідношення денотативного та конотативного компонентів у значенні лексичної (фразеологічної) одиниці; встановлення місця емотивного компонента в денотативному або конотативному компоненті значення одиниці та ін. (див. Азнаурова 1973; Арутюнова 1985; Баженова 1987а; Говердовський 1985, 1990; Голикова 1985; Дробот 2006; Кобозева 2000; Кузнецов 1986; Маракулина 1987; Нелюбина 1988; Петрочук 2010; Пономаренко 2006; Селігей 2001; Солодуб 1989, 1996; Стернин 1979; Тихонова 2006 та ін.).

І. В. Арнольд відносить емоційний компонент значення, поряд з оцінним, експресивним і стилістичним компонентами, до конотації (Арнольд 1990: 108). Конотація виконує експресивну функцію мови, спрямовану на передачу почуттів людини, та прагматичну функцію – емоційного впливу слова на інших людей (Арнольд 1986). Як зазначає О. С. Ахманова, конотація слугує для вираження різних експресивно-емоційно-оцінних обертонів (Ахманова 1969). Слово має емоційний компонент значення, якщо воно *виражає* емоцію або почуття. Емоційний компонент виникає на основі предметно-денотативного, але характеризується тенденцією витіснити або модифікувати предметно-логічне значення. Слушно зазначити, що чистими знаками емоцій І. В. Арнольд називає вигуки. Вони не мають предметно-логічного значення та наділені усіма ознаками емоційної лексики. І. В. Арнольд вказує на те, що багато емоційних слів виражають емоцію в загальному виді, не вказуючи на її природу, позитивний або негативний характер. При цьому треба розмежовувати емоційну лексику та слова, що *називають* емоції та почуття (наприклад, англ. *fear, delight, gloom, etc.*), емоційність останніх залежить від асоціацій та реакцій, що викликаються денотатом (Арнольд 1990: 109). Важливо відзначити, що вираження почуттів та емоцій пов'язано не стільки з бажанням повідомити про них, а скоріше з прагненням передати їх адресату.

На думку В. І. Шаховського, конотативне значення – це сукупність предикатних компонентів семантики слова, які співвідносяться з ділянками почуттєвої та раціональної кваліфікації денотату (Шаховський 1982: 24). Тобто В. І. Шаховський ототожнює конотацію з емотивним аспектом значення. Емотивність, вважає В. І. Шаховський, може реалізовуватися у трьох семантичних статусах: денотативному (емотивне значення слова); факультативному (конотація слова); потенційному (емотивний потенціал слова). О. Л. Бессонова пов'язує поняття оцінки з вираженням емоційного ставлення людини до об'єкту висловлювання (Бессонова 1995: 22). Надаючи оцінку, мовець висловлює своє схвалення або осудження об'єкта за певною ознакою. О. Л. Бессонова робить висновок про те, що в структурі значення слова оцінка найбільш тісно пов'язана з емоційним компонентом конотації. Лінгвісти виділяють такі форми існування емотивного значення: 1) слова, ціле лексичне значення яких зводиться до емотивного; 2) слова, в лексичному значенні яких відношення того, хто говорить, до об'єкта, що позначається,

приєднується до непустих денотативних та сігніфікативних шарів; 3) слова, що отримують певний емоційний заряд в певному контексті (Водяха 2007: 31).

У площині фразеології розповсюдженим є погляд, що емотивний компонент входить до конотативного аспекту ФО (Кунин 1996: 177). При цьому, як зауважує С. В. Олійник, фразеологічна конотація має певні відмінності. Фразеологічна конотація зумовлює змістове переосмислення фразеологічної одиниці, що виявляється у невідповідності загального фразеологічного значення сумі лексичних значень вихідних компонентів у структурі фразеологічної одиниці (Олійник 2008: 16). В. М. Телія називає конотативну семему головним компонентом фразеологічного значення, що пов'язано з провідною функцією ФО – експресивною (Телія 1996). Л. В. Ковальова описує конотативну семему ФО як макрокомпонентну структуру, до якої належать оцінність, емоційність, експресивність (Ковалева 2004: 31). Усі компоненти конотації ФО пов'язані між собою. Особливістю конотації ФО є яскраво виражений оцінний характер, що є наслідком впливу гендерних та національно-культурних стереотипів (Онiщенко 2003). Емоційність, разом з оцінністю, відіграє значну роль у зв'язку з тим, що пізнання ґрунтується на емоційному ставленні людини до дійсності, до ситуації спілкування. Л. В. Ковальова вважає, що емоційна сема розкриває конкретне почуття, яке викликає денотат у мовця. Оскільки емоції розподіляються на позитивні та негативні, як і оцінки, емоційна та оцінна семи тісно пов'язані одна з одною, тому іноді їх складно розрізнити. Експресивна забарвленість ФО проявляється в тому, що фразеологічний вираз не тільки повідомляє про світ, але й також виражає емотивне ставлення суб'єкта до того, що позначається (Телія 1996). Експресивність пов'язана з образністю, оскільки, як зауважує В. М. Мокієнко, образність слугує лише як один із засобів утворення експресії (Мокиєнко 1989). Цікавою є концепція М. В. Гамзюка, згідно якої емотивність виступає категоріальною ознакою ФО, мовне призначення яких полягає у вираженні передусім емотивного ставлення до об'єкта позначення (Гамзюк 2001).

С. К. Башиєва розглядає специфіку фразеологічного значення у трьохкомпонентній структурі та називає такі його складові: денотативно-десігніфікативний, конотативний, граматичний блок (Башиєва 1995: 6). На думку С. К. Башиєвої, основне семантичне навантаження у межах ФО несе не предметно-поняттєвий блок, а конотативний план,

який містить експресивний та стилістичний компоненти (Башиєва 1995: 6). Фразеологічне значення реалізує експресивне ставлення носіїв мови до об'єкту мовлення. Експресивність, у свою чергу, тісно пов'язана з категорією емотивності і генетично походить від вираження емоцій людиною.

О. В. Кунін визначає емотивність як: «емоційність в мовному відбитті, тобто чуттєва оцінка об'єкту, вираження мовними або мовленнєвими засобами почуттів, настроїв, переживань людини» (Кунін 1996: 178). Вчений вважає, що емотивність завжди експресивна та оцінна, але не навпаки. Для вираження негативних емоцій дослідник пропонує термін негативно-емотивних позначень на рівні мови. Негативна оцінка може позначатися відповідною позначкою у словнику, наприклад, *derogatory, impolite, taboo, vulgar*. Серед емотивних утворень вчений виділяє вигуківі ФО, які визначаються як такі фразеологізми, що слугують для вираження почуттів та вольових потягів (Кунін 1970: 314; В. Ужченко, Д. Ужченко 2007: 245). Вигуківі ФО виражають емоцію у узагальненому вигляді, при цьому це вираження виступає як сигніфікат вигуку. Емотивність, яка складається з експресивності, інтенсивності, оцінності, утворює конотативний аспект вигуків (Кунін 1996: 331). Як стверджує О. В. Кунін, для деяких вигуків характерний широкий діапазон емоцій, що ними виражаються. На думку В. М. Телії, вигуки не описують, а сигналізують про емоцію суб'єкта, тобто емоції виражаються безпосередньо, на відміну від інших лексичних засобів, через які почуття людини описуються опосередковано (Телія 1996: 115).

Заслуговує на увагу підхід В. М. Телії до визначення ролі емотивності в семантичній структурі ФО. Вчена розглядає емотивний компонент серед інших макрокомпонентів значення ФО та визначає його як такий, що об'єднує в собі інформацію, яка містить відомості про емотивне забарвлення значення ідіом (Телія 1996). Емоції, вважає В. М. Телія, пов'язані з аксіологічною діяльністю свідомості, а розподіл емоцій на позитивні та негативні вмотивований їхньою явною тенденцією до градації відносно аксіологічної шкали. Услід за О. М. Вольф, В. М. Телія виділяє емоційну та раціональну оцінку (Телія 1996: 114). Різниця між двома видами оцінки полягає у тому, що вони передають дві різні сторони ставлення суб'єкта до об'єкта: раціональна оцінка передає думку, а емоційна – почуття (Вольф 2006). Як стверджує М. В. Гамзюк, емотивна оцінка рідко існує у чистому вигляді, у більшості випадків емо-

тивне і предметно-логічне значення співіснують у семантичній структурі мовної одиниці (Гамзюк 2001: 11). Вчені відмічають, що стилістичне забарвлення ФО найтісніше пов'язане з експресивністю, емоційністю та оцінністю (В. Ужченко, Д. Ужченко 2007: 244). При цьому емоційність характеризується як функція передавання настрою, емоцій, почуттів, переживань.

Екстраполюючи класифікацію лексичних емотивних одиниць В. І. Шаховського (Шаховский 1987а) у площину фразеології, розрізняємо такі типи ФО: а) ФО-номінанти; б) ФО-дескриптори; в) ФО-експліканти негативних емоцій (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація ФО на позначення негативних емоцій
в англійській та українській мовах за типом емотивності

№ з/п	Тип емотивності	Кількість ФО, од. (%)	
		Англ. мова	Укр. мова
1	Номінативний	904 ФО (73 %)	1124 ФО (68 %)
2	Експресивний	186 ФО (15 %)	365 ФО (22 %)
3	Дескриптивний	148 ФО (12 %)	163 ФО (10 %)
	<i>Всього</i>	<i>1238</i>	<i>1652</i>

Як показують дані таблиці 1.1, в обох досліджуваних мовах виявилося кількісне домінування ФО номінативного типу – 904 ФО (73 %) в англійській мові та 1124 ФО (68 %) в українській мові, при чому в англійській мові одиниць такого типу на 5 % більше. Друге місце за кількісним наповненням в обох мовах посідають ФО експресивного типу – 186 англійських ФО (15 %) та 365 українських ФО (22 %). Привертає увагу той факт, що українські ФО експресивного типу значно кількісно перевищують ФО англійської мови, які репрезентують такий тип емотивності. Найменш численними постають ФО дескриптивного типу: 148 ФО (12 %) в англійській мові та 163 ФО (10 %) в українській мові. Класифікація ФО, що вербалізують негативні емоції в англійській та українській мовах, за типом емотивності представлена у Додатку А.

Розглянемо кожен із зазначених типів ФО детальніше. У разі, коли негативна емоція є об'єктом називання, вона позначається через ФО, які у своїй семантиці передають поняття про ту чи іншу негативну емоцію.

Наприклад, англ. *be off one's balance* 'втратити (душевну) рівновагу, нервувати', *to have enough of it* 'відчувати нудоту, скуку; не хотіти бачити когось; набити оскомину, набриднути, остогиднути'; укр. [як (мов, ніби і т.ін.)] *камінь ліг на душу (на серце)* кому і без додатка 'кому-небудь дуже важко, хтось перебуває в гнітючому настрої, страждає, переживає і т.ін.', *набити оскомину* чим, кому 'дуже набриднути'. Наведені ФО у своєму значенні містять вказівку на негативну емоцію, яку переживає особа (Trofimova 2013).

Дескрипція негативних емоцій передається через відчутний фізіологічний ряд, який супроводжує емоційні переживання. Сюди належать такі приклади ФО, як англ. *get gray (get gray hair over smth)* розм. 'турбуватися, тривожитися про щось, «посивіти» від чогось', *be breathless with fear* 'не могли дихати від страху'; укр. [аж] *кров кинулася до обличчя (в обличчя, в лице і т.ін.)* кому 'хто-небудь дуже почервонів від досади, сорому, радості і т.ін.', *морозом (дрожем, дрожжю) проймає / проїняти* кого, що 'викликати відчуття холоду, судорожного тремтіння від великого хвилювання, несподіванки, переляку'. У наведених прикладах описуються фізіологічні характеристики, притаманні певним емоційним переживанням.

До фразеологічних засобів вираження негативних емоцій належать вигуківі ФО. Наприклад, англ. *holy cow!* 'Боже мій! Батечки!', *(well) I'm jiggered!* 'чорт забирай' (вигук, що виражає подив); укр. *що за чортівиння (чортівня)!* грубо 'уживається для вираження незадоволення, обурення або здивування з приводу кого-, чого-небудь', *хоч на місці погибай* 'уживається для вираження досади, незадоволення з приводу дуже тяжкого чи безвихідного становища'. Наведені ФО виражають емоційний стан мовця. М. О. Красавський стверджує, що дескрипції та експлікації емоцій актуальні для будь-якої людської спільноти, оскільки вони виконують важливі культуро-психолого-вітальні функції (Красавський 2001: 114). До найбільш релевантних функцій належить психологічний самозахист особи, коли вербальна або дескриптивна експлікація емоцій репрезентує фізичну силу та безстрашність індивіда. Детальний аналіз особливостей семантики і структури ФО зазначених трьох типів надано у розділах 2 і 3.

1.5. Лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні параметри дослідження фразеологічної вербалізації негативних емоцій

1.5.1. На тлі актуальних антропологічних досліджень у центрі уваги лінгвістів – людина як носій певної національної мовної свідомості. Як відзначає С. Н. Денисенко, «взаємодія мислення, свідомості й мови, мови та культури, мовної і наукової картини світу – ці традиційні для загального мовознавства проблеми набувають сьогодні нового осмислення під впливом змін науково-лінгвістичної парадигми. Сутність цієї зміни – у переосмисленні й утвердженні не нового для лінгвістики постулату про те, що мова не безпосередньо відбиває, а відтворює структуру людської свідомості, мислення та пізнання, будучи креативною силою в моделюванні цієї структури. Відповідно, пріоритетним завданням лінгвістики має бути встановлення глибинних закономірностей взаємодії когнітивних структур людської свідомості з мовними формами, виявлення в мовах світу характеру пізнання та світосприймання світу людиною, проникнення через мову до етнічних ментальних утворень» (Денисенко 2009: 507). Антропофактор викликав актуальність багатьох питань, пов'язаних з відображенням людини у мові, – мовна особистість, мовна картина світу тощо (Белова 2002).

З позицій когнітивної лінгвістики цікавим є питання, як мова кодує та відображає емоції людини, оскільки система мислення та система мови розглядаються як два коди, що зумовлюють та доповнюють один одного (Алефиренко 2004а). Як зауважує О. С. Кубрякова, ключове для когнітивної науки поняття когніції відноситься, перш за все, до пізнання взаємодії людини та світу її повсякденного життя (до якого, безумовно, належить емоційно-почуттєва сфера) (Кубрякова 2001). Проблема омовлення емоцій постає особливо актуальною у зв'язку з тим, що емоції (як абстрактні утворення) не піддаються зовнішньому спостереженню, тому найважливішим механізмом їхньої передачі є мовні засоби різних рівнів (Бабушкин 1996). На часі концептуалізація емоцій у мові широко вивчається (Багацька 2007; Багдасарова 2004; Борисов 2005; Буянова 2003; Винарская 2001; Воркачев 2001а, 2001б, 2002, 2003а, 2003б; Воркачев, Голубцов 1996; Воркачев, Жук, Голубцов 1999; Дорофеева 2002; Мальцева 2009; Огаркова 2005; Онищук 2006; Подлесова 2009; Путій 2010; Русакова 2007; Рыкунов 2008; Сарбаш 2008; Тронева 2009;

Феоктистова 1996; Фомина 2013; Чесноков 2009; Шамаєва 2004; Goleman 1995; Kövecses 1990; O'Rourke 1994; Ortony, Clore, Collins 1988; Ortony 1991; Ortony, Clore, Foss 1987; Ortony, Clore, Collins 1988; Wierzbicka 1995, 1999 та ін.).

Ключовим поняттям когнітивної лінгвістики виступає концепт, який трактується як глобальна одиниця розумової діяльності, що належить свідомості людини (Попова, Стернин 2007: 19). Зв'язки концепту із внутрішнім лексиконом підпорядковані механізмам взаємодії вербального й концептуального у свідомості людини (Селіванова 2008: 417). Один з важливіших процесів пізнавальної діяльності людини – це концептуалізація, що полягає в осмисленні інформації й приводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи загалом у психіці людини (Кубрякова, Дем'янков, Панкрац, Лузина 1996). Сучасна лінгвістична наука пропонує широкий інвентар процедур аналізу концептів (див. Бессонова 2002, Бессонова, Сарбаш, Трофімова, Олійник, Стоянова 2012; Бессонова 2013; Воробйова 2011; Мартинюк 2008 та ін.). В межах антропоцентричної лінгвістики актуальними є студії концептів, що відбуваються у руслі двох основних напрямків: когнітивного та лінгвокультурологічного. Однак, як визнають науковці, ці два підходи не є взаємовиключними і часто доповнюють один одне, поглиблюючи та поширюючи результати дослідження (Карасик 2002; Слышкин 2004). Головним постулатом першого напрямку виступає твердження про те, що через вивчення семантики мовних знаків стає можливим проникнути у концептосферу людей (Попова, Стернин 2007: 18). Із цього випливає, що різноманітні засоби репрезентації концептів у мові утворюють один з основних предметів дослідження когнітивної лінгвістики.

У світлі культурологічного напрямку концепт вивчається як основний елемент культури в ментальному світі людини, а вся культура – це сукупність концептів та відношень між ними (Маслова 2008: 46). У зв'язку з цим слушно навести визначення концепту Ю. С. Степанова, який характеризує концепт як згусток культури у свідомості людини, який, з одного боку, є віддзеркаленням культури у ментальному світі людини, а з іншого боку, через концепт людина входить у культуру та може впливати на неї (Степанов 1997: 40).

Концепт – складне неоднорідне утворення, у структурі якого виокремлюються три компонента: поняттєвий, образний та ціннісний (Кара-

сик 2002: 91). Мова виступає як найкращий інструмент для опису та визначення природи концепту (Jackendoff 1995). Мовні знаки постають при цьому як засіб доступу до «єдиної інформаційної бази людини» (Залевская 1990), виступають методом виявлення когнітивних структур (Evans, Green 2006). Однією з актуальних проблем концептології виступає питання співвідношення концепту та мовних засобів його об'єктивації. Згідно позиції деяких вчених, концепт не обов'язково має вербальне втілення, тобто мовні засоби не є обов'язковою умовою для існування концепту, вони потрібні для його репрезентації (Язык и национальное сознание ... 2002: 26). С. Г. Воркачев, у свою чергу, вважає вербалізованість необхідною ознакою концепту (Воркачев 2001б: 70). У мові концепт може бути вербалізований словами, словосполученнями, фразеологічними одиницями, реченнями або текстами (Болдырев 2000: 28). Об'єктом цього дослідження виступають фразеологічні засоби вербалізації концептів негативних емоцій. Специфіка фразеології полягає в її образності, яка тісно пов'язана з національно-культурною специфікою мовної спільноти таким чином, що ФО у своїй семантиці акумулюють національно-культурну інформацію, віддзеркалюють процес розвитку культури народу та передають культурні стереотипи, еталони тощо від покоління у покоління. Як зазначає В. А. Маслова, ФО завжди спрямовані на суб'єкта у тому сенсі, що вони виникають не стільки для того, щоб описувати світ, а для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати і виражати суб'єктивне ставлення до нього (Маслова 2004б: 82). Тому вивчення фразеології виступає особливо актуальним у контексті нових завдань сучасної лінгвістики. Антропологічна спрямованість лінгвістичних студій розглядає явища мови у тісному взаємозв'язку з людиною, її мисленням, духовно-практичною діяльністю (Воробьев 2008: 6). Саме фразеологічний рівень мови характеризується як такий, що має іманентну властивість передавати різноманітні форми виявлення емоційно-почуттєвої сфери особистості. Як справедливо зауважує В. М. Телія, само значення ФО обтяжене суб'єктивним ставленням людини до образу ФО (Телія 1996: 86). На думку М. Ф. Алефіренка, ФО як знаки непрямо-похідної номінації характеризуються єдиною логіко-культурно-мовною синергетикою, що виражається в асиметричному дуалізмі форми та змісту (тобто смисловий зміст знака не впливає з лінійно організованого смислу), такий дуалізм зумовлений генетичною природою ФО – вони з'являються у результаті потреби у образно-прагматичних

засобах – у вербалізації почуттів, емоційних оцінок, способів емоційного впливу, тощо (Алефиренко 2010: 98).

Порівнюючи лексичні та фразеологічні засоби концептуалізації емоцій в мові, М. О. Красавський доходить висновку, що ФО – складні знакові утворення, які, як правило, в образній формі зберігають багатий досвід емоційного кодування і декодування людиною навколишньої дійсності (Красавский 2001: 115). Продуктивність використання ФО для позначення емоцій пояснюється їхнім високим експресивним потенціалом. При цьому, завдяки фразеологічним засобам детально уточнюються та диференціюються результати емоційного досвіду людини.

Емоційний концепт визначається як етнічно, культурно зумовлене, складне структурно-сміслове, ментальне, як правило, лексично та/або фразеологічно вербалізоване утворення, яке базується на понятійній основі та містить, окрім поняття, образ, культурну цінність, а також функціонально замінює людині в процесі рефлексії та комунікації предмети світу, які викликають пристрасне ставлення до них людини (Красавский 2001: 60). У типології концептів (Карасик, Прохавчева, Зубкова, Грабарова 2005; Приходько 2008) емоційні концепти є універсальними, нерегулятивними, непараметричними утвореннями. Емоційні концепти як універсальні утворення відрізняються своєю загальністю та наднаціональним характером, вони мають загальнолюдську значимість. Нерегулятивний характер емоційних концептів означає позбавлення їх прескриптивних інтенцій та існування їх у мовній свідомості без будь-якого нормування моделей поведінки. За ознакою непараметричності емоційні концепти характеризуються як такі, до яких доволі важко застосувати які-небудь критерії міри, оскільки вони профілюються на рівні відчуттів, уявлень і асоціацій.

1.5.2. Лінгвокраїнознавча орієнтація у фразеології зумовила підвищений інтерес науковців до проблем відзеркалення етно-специфічної інформації у ФО. Фразеологічний склад мови образно описується як «дзеркало», в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну свідомість (Телия 1996). Ця теза знаходить підтвердження у плідних дослідженнях лінгвістів. Серед таких досліджень вагомими є роботи Б. М. Ажнюк (Ажнюк 1989), С. Н. Денисенко (Денисенко 2010), Д. Добровольського (Dobrovol'skij, Filipenko 2007), Д. Г. Мальцевої (Мальцева 1991), В. А. Маслової (Маслова 2004а, 2004б), Ю. П. Солодуб (Солодуб 1990, 2002), В. М. Телії (Телия 2004; *Phraseology as a Language*

of Culture ... 1998), Т. З. Черданцевої (Черданцева 1977, 1996, 2000), С. Фолдес (Földes 1996, 2007), Е. Piirainen (Piirainen 2008) та ін. У праці О. А. Майбороди обгрунтоване положення про значущість ФО як одного з мовних засобів відображення картини світу на матеріалі української мови (Майборода 2002). О. В. Назаренко простежує відбиття в українській фразеологічній системі особливих національних рис мовної картини світу як складової частини українського менталітету (Назаренко 2001). У роботі Л. В. Мельник робиться спроба показати шляхи формування й способи експлікації культурно-національної конотації в українських фразеологізмах (Мельник 2001). У деяких працях виявляється та описується національно-культурна своєрідність мовної особистості у ФО з різними компонентами: біблейським (Дубровина 2001); топонімічним (Фірсова 2002); зоонімічним (Киприянова 1999; Ужченко 2000); колористичним (Гатауліна 2005; Зубач 2007); нумеральним (Швачко 1980); часовим (Забуранна 2003а, 2003б); онімічним (Пасік 2000); компонентами античного походження (Скубашевська 2000). Оскільки важливим складником існування національної культури виступає фольклор, вивчення фольклорного компоненту у фразеосистемі мови постає цінним джерелом виявлення зв'язку між мовою і культурою (Орел 2011). Роль етнокультурного компонента у семантичній організації англійських фразеологізмів британського походження описується у дослідженні О. О. Нагорної (Нагорна 2008). Вплив гендерних стереотипів на формування фразеологічної картини світу вивчається у дослідженні Н. Г. Ареф'євої (Ареф'єва 2010). Цей короткий огляд праць засвідчує жвавий інтерес мовознавців до проблем втілення національної своєрідності мовної спільноти у сфері фразеології.

Картина світу розуміється як упорядкована сукупність знань про дійсність, яка сформувалась у (груповій, індивідуальній) свідомості (Попова, Стернин 2007: 51). Мовна картина світу – це сукупність уявлень народу про дійсність на певному етапі розвитку народу, які зафіксовані в мовних одиницях (Язык и национальное сознание ... 2002: 12). Не викликає сумніву той факт, що фразеологія – це фрагмент мовної картини світу (Маслова 2004б: 82). Оскільки мовна особистість виражається в мові і через мову реконструюється за допомогою мовних засобів (Караулов 2010), стає очевидним, що мовна особистість розкривається також на рівні фразеологічної підсистеми мови (Медведев 1977). Такі ознаки ФО, як образність, експресивність, антропоцент-

ричність та інші не тільки змістовно збагачують мовну особистість, але й надають мовленню неповторну семантичну своєрідність, динамізм, емоційність та комунікативну дієвість (В. Жуков, А. Жуков 2006: 39). Фразеологічна концептуалізація негативних емоцій спрямована на створення фразеологічної картини світу, яка виступає фрагментом мовної картини світу. Фразеологічна картина світу, за визначенням А. Ш. Трахової, – це особливий когнітивний пласт, зафіксований у змісті мовних форм, це специфічна форма і результат членування і категоризації дійсності (Трахова 2007: 7). Надане визначення дозволяє розглядати фразеологічні засоби реалізації концептів негативних емоцій як важливий шар мови, у якому віддзеркалюється національно-культурна специфіка мовної спільноти.

Традиційним у фразеологічній науці є погляд В. М. Телії, яка характеризує фразеологію як самий «культуроносний» компонент мови в дії (Телия 2004). На думку В. М. Телії, засобом втілення національно-культурної специфіки ФО виступає їх образна основа, а за допомогою тлумачення образів експлікуються певні фонові знання про матеріальну, соціальну, духовну культуру мовної спільноти (Телия 1996). Типовість образів, що знаходяться в основі ФО, формують зміст національно-культурної конотації, яка постає категорією, що забезпечує єдність двох семіотичних систем – мови та культури (Телия 1996). Змістом культурної конотації ФО виступає інтерпретація їхньої образної основи (внутрішньої форми) в знаковому культурному просторі нації. С. Н. Денисенко зауважує, що фразеологічна картина світу містить не лише раціональну, а й емоціональну інтерпретацію дійсності. Вона виражає дух народу, його менталітет, закріплює культурно-історичний досвід пізнання світу у вигляді образних стійких словосполучень (Денисенко 2009). Як зазначає В. А. Маслова, внутрішня форма більшості ФО містить такі смисли, які надають цим ФО культурно-національний колорит (Маслова 2004а). З цього випливає, що їхню семантику можна інтерпретувати у термінах культури, яка існує у своїх національних формах. Значення цих ФО можна трактувати з позицій ціннісних настанов і стереотипів, притаманних ментальності цієї нації.

Розглядаючи способи вираження національної своєрідності ФО, Ю. П. Солодуб доходить висновку, що національна специфіка фразеологізмів тієї чи іншої мови – це багатоаспектне явище, під час дослідження якого важливо враховувати декілька параметрів: значення ФО, типова

для декількох мов фразеологічна модель, фразеологічний образ, лексичний склад, граматична структура ФО (Солодуб 1990).

На тлі нових завдань лінгвістичної науки актуальними постають зіставні дослідження фразеології, адже системне пізнання лінгвістичних явищ у багатьох вимірах органічно пов'язане з процесом зіставлення (Баран, М. Зимомря, Білоус, І. Зимомря 2008: 178). Вагомий внесок в теорію та практику зіставного вивчення фразеології як близькостпоріднених, так і різноструктурних мов внесли О. Ф. Арсентьева (Арсентьева 1989), О. Д. Райхштейн (Райхштейн 1980), Е. М. Солодухо (Солодухо 1977), Ю. П. Солодуб (Солодуб 2002), В. М. Мокиєнко (Мокиєнко 1989), Р. П. Зорівчак (Зорівчак 1983) та ін. Семантичне дослідження національної специфіки ФО в контрастивному аспекті проводиться різними лінгвістами (див. Аюпова 2004; Богатырева 2007; Скубашевська 2000; Левченко 1995, 2007; Зимина 2007; Олійник 2008; Бабій 2004; Киприянова 1999; Левин-Штайнманн 2004; Сысоева 2002; Abraham 1989 та ін.).

Як справедливо зауважує Л. В. Ковальова, зіставлення ФО необхідно реалізовувати комплексно, урахувуючи, зокрема, такі компоненти ФО, як наочно-чуттєвий образ, емоційний, культурний, конотативний параметри (Ковалева 2004). При цьому головними результатами такого аналізу повинні стати виявлені універсалії у зіставлюваних мовах, а також розкриті подібності та розбіжності в аналізованих сферах конкретних мов. Становлення і розвиток сучасних когнітивних досліджень дозволяє вивчати ФО з нових позицій, розглядаючи їх не тільки як джерело національно-культурної інформації, але й як стимул для розуміння когнітивних процесів, що забезпечують фразеологізацію (Ковалева 2004).

Таким чином, саме зіставне вивчення ФО на позначення негативних емоцій сприяє, з одного боку, виявленню універсальних рис фіксування цієї позамовної ділянки дійсності у мовах дослідження, а з іншого боку, встановленню етно-специфічної своєрідності у мовах зіставлення, що в цілому сприятиме глибшому розумінню феномену негативних емоцій та особливостей їхнього відображення у мові.

1.6. Концептосфера негативних емоцій в англійській та українській національних картинах світу

1.6.1. Концептосфера негативних емоцій, вербалізованих ФО англійської та української мов, формується низкою емоційних концептів (Трофімова 2011е). В англійській національній емоційній картині світу концептосфера негативних емоцій складається з 26, а в українській – з 22 концептів (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Концепти негативних емоцій в англійській та українській мовах

Концепти, групи концептів		Англ.	Укр.
Англ.	Укр.		
1	2	3	4
<i>ANGER (IRRITATION, RAGE, FURY, EXASPERATION, RESENTMENT, INDIGNATION)</i>	<i>ГНІВ (ЛЮТЬ, ЗЛІСТЬ, РОЗДРАТОВАНІСТЬ, СЕРДИТІСТЬ, ОБУРЕННЯ)</i>	+	+
<i>SADNESS (UNHAPPINESS, DISTRESS, SUFFERING, MISERY, SORROW, DEPRESSION)</i>	<i>СУМ (ЖУРБА, БЕЗРАДІС-НІСТЬ, ПРИГНІЧЕНІСТЬ, НЕВЕСЕЛІСТЬ, ТУГА, ЖАЛЬ, СТРАЖДАННЯ, МУКИ)</i>	+	+
<i>SURPRISE</i>	<i>ПОДИВ</i>	+	+
<i>FEAR (FRIGHT, HORROR, APPREHENSION, AWE, ALARM)</i>	<i>СТРАХ (ПЕРЕЛЯК, ОСТРАХ, ЖАХ, МОТОРОШНІСТЬ)</i>	+	+
<i>GRIEF</i>	<i>ГОРЕ (НЕЩАСТЯ)</i>	+	+
<i>EMBARRASSMENT (CONFUSION)</i>	<i>НІЯКОВІСТЬ (РОЗГУБЛЕНІСТЬ)</i>	+	+
<i>ANNOYANCE</i>	<i>ДОСАДА (РОЗДРАТУВАННЯ, НЕЗАДОВОЛЕННЯ, ПРИКРІСТЬ)</i>	+	+
<i>NERVOUSNESS</i>	<i>НЕРВУВАННЯ (НЕРВОВЕ ЗБУДЖЕННЯ)</i>	+	+
<i>CONTEMPT (NEGLECT)</i>	<i>ПРЕЗИРСТВО (ЗНЕВАГА)</i>	+	+
<i>HATRED (DISLIKE)</i>	<i>НЕНАВИСТЬ (НЕЛЮБОВ, НЕПРИЯЗНЬ, НЕДОБРОЗИЧ-ЛИВІСТЬ, ЗЛОБА, ПІДОЗРА, ВОРОЖІСТЬ)</i>	+	+

Закінчення табл. 1.2

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
<i>WORRY</i>	<i>ХВИЛЮВАННЯ</i>	+	+
<i>UPSET</i>	–	+	–
<i>ANXIETY</i>	ТРИВОГА (ДУШЕВНИЙ НЕСПОКІЙ, ЗАНЕПОКОЄННЯ)	+	+
<i>HUMILIATION</i>	<i>ПРИНИЖЕННЯ</i>	+	+
<i>DISAPPROVAL</i>	ОСУД (НЕСХВАЛЕННЯ)	+	+
<i>SHOCK</i>	ШОК (ПРИГОЛОМШЕНІСТЬ)	+	+
<i>DISGUST</i>	ВІДРАЗА (ОГИДА)	+	+
OFFENCE (INSULT)	<i>ОБРАЗА</i>	+	+
<i>DISAPPOINTMENT</i>	–	+	–
<i>BOREDOM</i>	НУДЬГА (БАЙДУЖІСТЬ)	+	+
<i>SHAME</i>	<i>СОРОМ</i>	+	+
<i>GUILT</i>	<i>ПРОВИНА</i>	+	+
<i>DISCOURAGEMENT</i>	–	+	–
ENVY (JEALOUSY)	ЗАЗДРИСТЬ	+	+
<i>PANIC</i>	–	+	–
<i>DESPAIR</i>	ВІДЧАЙ (ОДЧАЙ, РОЗПЛАЧ)	+	+

Як свідчать дані таблиці 1.2, мовні картини світу демонструють подібність у фразеологічній вербалізації негативних емоцій. Англійська та українська мовні спільноти широко використовують ресурси фразеології для вербалізації концептів. Деякі концепти утворюють синонімічні ряди й об'єднуються в групи концептів навколо базового концепту (який позначається у табл. 1.2 жирним шрифтом). Таких груп концептів в англійській мові зафіксовано 8, а в українській – 15. Зазначена кількісна відмінність вказує на більшу емоційну стриманість представників англійської мовної спільноти. В англійській мові виявлені такі групи синонімічних концептів: **ANGER** (*IRRITATION, RAGE, FURY, EXASPERATION, RESENTMENT, INDIGNATION*), **SADNESS** (*UNHAPPINESS, DISTRESS, SUFFERING, MISERY, SORROW, DEPRESSION*), **FEAR** (*FRIGHT, HORROR, APPREHENSION, AWE, ALARM*), **EMBARRASSMENT** (*CONFUSION*), **CONTEMPT** (*NEGLECT*), **HATRED** (*DISLIKE*), **OFFENCE** (*INSULT*), **ENVY** (*JEALOUSY*).

В українській мові виокремлено такі групи синонімічних концептів: **ГНІВ** (ЛЮТЬ, ЗЛІСТЬ, РОЗДРАТОВАНІСТЬ, СЕРДИТІСТЬ, ОБУРЕННЯ), **СУМ** (ЖУРБА, БЕЗРАДІСНІСТЬ, ПРИГНІЧЕНІСТЬ, НЕВЕСЕЛИСТЬ, ТУГА, ЖАЛЬ, СТРАЖДАННЯ, МУКИ), **ГОРЕ** (НЕЩАСТЯ), **СТРАХ** (ПЕРЕЛЯК, ОСТРАХ, ЖАХ, МОТОРОШНІСТЬ), **НІЯКОВІСТЬ** (РОЗГУБЛЕНІСТЬ), **ПРЕЗИРСТВО** (ЗНЕВАГА), **НЕНАВИСТЬ** (НЕЛЮБОВ, НЕПРИЯЗНЬ, НЕДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ, ЗЛОБА, ПІДОЗРА, ВОРОЖІСТЬ), **ОСУД** (НЕСХВАЛЕННЯ), **ВІДРАЗА** (ОГИДА), **НУДЬГА** (БАЙДУЖІСТЬ), **ШОК** (ПРИГОЛОМШЕНІСТЬ), **ВІДЧАЙ** (ОДЧАЙ, РОЗПАЧ), **ТРИВОГА** (ДУШЕВНИЙ НЕСПОКІЙ, ЗАНЕПОКОЄННЯ), **НЕРВУВАННЯ** (НЕРВОВЕ ЗБУДЖЕННЯ), **ДОСАДА** (РОЗДРАТУВАННЯ, НЕЗАДОВОЛЕННЯ, ПРИКРИСТЬ). Як показує емпіричний матеріал, складність організації емоційних концептів як фрагменту фразеологічної картини світу відображає мінливий і комбінаторний характер негативних емоцій – універсальну властивість емоційних переживань, відбиваючи результати емоційного досвіду представників досліджуваних лінгвокультур.

Об'єктивація концептів *UPSET, DISAPPOINTMENT, DISCOURAGEMENT, PANIC* фразеологічними засобами не характерна для української мови. Ці емоційні концепти є етноспецифічними і характерні тільки для англійської мовної картини світу. Результати кількісного аналізу ФО, що вербалізують концепти негативних емоцій, подані у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Концепти негативних емоцій в англійській та українській мовах
(кількісна характеристика)

№ з/п	Концепти, групи концептів		К-ть ФО, що вербалізують досліджувані концепти			
	Англ.	Укр.	Англ.		Укр.	
			Од.	%	Од.	%
1	2	3	4	5	6	7
1	<i>ANGER (IRRITATION, RAGE, FURY, EXASPERATION, RESENTMENT, INDIGNATION)</i>	<i>ГНІВ (ЛЮТЬ, ЗЛІСТЬ, РОЗДРАТОВАНІСТЬ, СЕРДИТІСТЬ, ОБУРЕННЯ)</i>	284	23	349	21

Продовження табл. 1.3

1	2	3	4	5	6	7
2	SADNESS (UNHAPPINESS, DISTRESS, SUFFERING, MISERY, SORROW, DEPRESSION)	СУМ (ЖУРБА, БЕЗРАДІСНІСТЬ, ПРИГНІЧЕНОСТІТЬ, НЕВЕСЕЛІСТЬ, ТУГА, ЖАЛЬ, СТРАЖДАННЯ, МУКИ)	173	14	346	21
3	SURPRISE	ПОДИВ	149	12	65	4
4	FEAR (FRIGHT, HORROR, APPREHENSION, AWE, ALARM)	СТРАХ (ПЕРЕЛЯК, ОСТРАХ, ЖАХ, МОТОРОШНІСТЬ)	124	10	99	6
5	GRIEF	ГОРЕ (НЕЩАСТЯ)	62	5	83	5
6	EMBARRASSMENT (CONFUSION)	НІЯКОВІСТЬ (РОЗГУБЛЕНІСТЬ)	62	5	50	3
7	ANNOYANCE	ДОСАДА (РОЗДРАТУВАННЯ, НЕЗДОВОЛЕННЯ, ПРИКРІСТЬ)	62	5	33	2
8	NERVOUSNESS	НЕРВУВАННЯ (НЕРВОВЕ ЗБУДЖЕННЯ)	50	4	15	1
9	CONTEMPT (NEGLECT)	ПРЕЗИРСТВО (ЗНЕВАГА)	37	3	58	3,5
10	HATRED (DISLIKE)	НЕНАВИСТЬ (НЕЛЮБОВ, НЕПРИЯЗНЬ, НЕДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ, ЗЛОБА, ПІДОЗРА, ВОРОЖІСТЬ)	25	2	97	6
11	WORRY	ХВИЛЮВАННЯ	26	2	190	11,5
12	UPSET	–	25	2	–	–
13	ANXIETY	ТРИВОГА (ДУШЕВНИЙ НЕСПОКІЙ, ЗАНЕПОКОЄННЯ)	24	2	65	4
14	HUMILIATION	ПРИНИЖЕННЯ	17	1,4	5	0,3
15	DISAPPROVAL	ОСУД (НЕСХВАЛЕННЯ)	16	1,3	37	2
16	SHOCK	ШОК (ПРИГОЛОМШЕНІСТЬ)	16	1,3	25	1,5
17	DISGUST	ВІДРАЗА (ОГИДА)	14	1,1	15	0,9
18	OFFENCE (INSULT)	ОБРАЗА	14	1,1	33	2
19	DISAPPOINTMENT	–	13	1	–	–

Закінчення табл. 1.3

1	2	3	4	5	6	7
20	<i>BOREDOM</i>	НУДЬГА (БАЙДУЖІСТЬ)	12	1	36	2
21	<i>SHAME</i>	<i>СОРОМ</i>	7	0,6	17	1
22	<i>GUILT</i>	<i>ПРОВИНА</i>	7	0,6	5	0,3
23	<i>DISCOURAGEMENT</i>	–	7	0,6	–	–
24	<i>ENVY (JEALOUSY)</i>	ЗАЗДРІСТЬ	6	0,5	13	1
25	<i>PANIC</i>	–	5	0,4	–	–
26	<i>DESPAIR</i>	ВІДЧАЙ (ОДЧАЙ, РОЗПАЧ)	1	0,1	16	1
		<i>Всього</i>	1238	100	1652	100

Результати аналізу свідчать, що в англійській емоційній картині світу ядерну частину концептосфери негативних емоцій складають концепти *ANGER* (23 % ФО, наприклад, *look like thunder* ‘виглядати дуже сердитим’, *go bananas* ‘дуже розізлитися’), *SADNESS* (14 %, *hang (down) one’s head* ‘похнюпитися, похнюпити, опустити голову; втратити бадьорість, засмутитися’, *(as) grave as an owl* ‘похмурий, понурий’), *SURPRISE* (12 %, *one’s eyes grew round* ‘очі стали круглими (від здивування)’, *you could have knocked me down / over with a feather!* humorous ‘я зовсім розгубився від здивування’), *FEAR* (10 %, *scare stiff* ‘страшенно налякати когось’, *be breathless with fear* ‘не могли дихати від страху’), які є найбільш значущими для англійської лінгвокультури. Решта концептів репрезентовані кожний менш ніж 10 % одиниць, вони є менш релевантними у фразеологічному тезаурусі англійської свідомості та належать до периферійної зони аналізованої концептосфери.

У результаті аналізу концептуалізації негативних емоцій в українській мові у ядерній частині концептосфери зафіксовані концепти зі спільним іменем *ГНІВ* (21 %, *метати громи і (та) блискавки* ‘виглядом виражати гнів, обурення, незадоволення кимсь, чимсь; сердито дивитися’, *як (мов, ніби і т. ін.) скажений* ‘втрачаючи самовладання або не стримуючись у гніві; несамовито, нестямно’), *СУМ* (21 %, *давити каменем [на серце (душу, груди)]* ‘викликати безрадісний душевний стан, гнітючий настрій; гнітити’, *квасити губи* ‘виявляючи незадоволення, прикрість, смуток, починати плакати’) та концепт *ХВИЛЮВАННЯ*

(11 %, *аж у землю вкинути* ‘дуже розхвилюватися, відчувши сильне занепокоєння’, *утрачати / утратити (загубити) мову* ‘на якийсь час позбуватися здатності говорити, німіти від сильного хвилювання, розгубленості і т. ін.’). Інші концепти виявилися менш значущими для україномовної спільноти у сфері фразеології, вони формують периферію концептосфери негативних емоцій.

Схожість у концептуальному просторі негативних емоцій в досліджуваних мовах виявилася в ядерній частині – емоція гніву, яка визнається психологами як базова, тобто універсальна та поширена серед людей незалежно від культурно-маркованих традицій, є домінантною для внутрішнього світу англійців та українців. Втім в англійській мові спостерігається незначна кількісна перевага ФО, що вербалізують концепт *ANGER*, над відповідними українськими ФО, а також в англійській мові зафіксовано більше синонімів у цій концептуальній групі. З цього випливає, що концепт *ANGER* являє собою домінанту поведінки, характерну для англійської лінгвокультури, що знаходить підтвердження у дослідженні І. Ю. Нікішиної (Никишина 2008).

Відмінні риси були зафіксовані в інших сегментах ядерної зони досліджуваних концептосфер. Група концептів із спільним іменем *SADNESS* об’єктивується значно меншою кількістю ФО (14 %), ніж *СУМ* в українській мові (21 %), окрім того, українська мова демонструє різноманітніший набір синонімічних засобів у цій групі. Такі розбіжності, очевидно, пояснюються складним та трагічним перебігом історичних подій, пов’язаних із становленням та розвитком українського народу, які певним чином формують менталітет нації. Концепти *ПОДИВ* та *СТРАХ*, що є периферійними в українській мові (4 % та 6 % відповідно), займають більш важливе місце в англійській фразеологічній емоційній картині світу (12 % та 10 % відповідно). Значна різниця простежується в об’єктивації переживань, пов’язаних з емоцією хвилювання, у досліджуваних мовах – 11 % в українській мові та лише 2 % в англійській.

Узагальнення результатів аналізу периферійної зони концептосфери негативних емоцій засвідчує наявність спільних та відмінних рис у об’єктивації цих концептів засобами фразеології досліджуваних мов. Однаково релевантним є концепт *GRIEF / ГОPE* в англійській та українській фразеологічних картинах світу, він вербалізується 5 % ФО у кожній мові (наприклад, *every heart knows its own bitterness* ‘у кожного своє

горе', *come to grief* 'зазнати горя', *на світ [білий (божий)] не дивився б* 'життя не миле, не хочеться жити від туги, горя і т. ін.', *очі сльозами сходять* 'хто-небудь часто плаче від горя, життєвих труднощів'). У периферійній зоні зафіксовані розбіжності у продуктивності фразеологічних засобів актуалізації концептів, які репрезентують етнічно та культурно зумовлені уявлення про емоції англо- та україномовних спільнот. Аналіз емпіричного матеріалу показує, що концепти *EMBARRASSMENT*, *ANNOYANCE*, *NERVOUSNESS*, *HUMILIATION*, *DISGUST*, *GUILT* кількісно домінують над відповідними концептами *НІЯКОВІСТЬ*, *ДОСАДА*, *НЕРВУВАННЯ*, *ПРИНИЖЕННЯ*, *ВІДПРАЗА*, *ПРОВИНА* в українській мові, що дозволяє зробити висновок про їх більшу значущість у фразеологічній картині світу англомовної особистості. Натомість в українській мові концепти *ПРЕЗИРСТВО*, *НЕНАВИСТЬ*, *ТРИВОГА*, *ОСУД*, *ШОК*, *ОБРАЗА*, *НУДЬГА*, *СОРОМ*, *ЗАДРІСТЬ*, *ВІДЧАЙ* є більш кількісно представленими, ніж відповідні англійські концепти *CONTEMPT*, *HATRED*, *ANXIETY*, *DISAPPROVAL*, *SHOCK*, *OFFENCE*, *BOREDOM*, *SHAME*, *ENVY*, *DESPAIR*; цей факт свідчить про більшу релевантність цих явищ емоційної сфери у фразеологічній картині світу представників українського мовного соціуму. Зіставна характеристика концептосфери негативних емоцій у мовах дослідження подана у Додатку Б.

Спостереження над фразеологічною репрезентацією концептів негативних емоцій в англійській та українській мовах дозволяє виявити певні закономірності, які описані нижче. Оскільки обмежений об'єм роботи не дозволяє охарактеризувати усі виявлені концепти, зупинимося на деяких з них: англійський концепт *ANGER* та відповідний українській концепт *ГНІВ*, які виявилися домінантними в обох картинах світу, а також концепти, які за кількістю ФО займають друге місце (англ. *SURPRISE* у порівн. з укр. *ПОДИВ* та укр. *СУМ* у порівн. з англ. *SADNESS*).

1.6.2. Концепт *ANGER* / *ГНІВ*. Концепт *ANGER* репрезентований 284 ФО англійської мови, що складає 23 % від загальної кількості одиниць (Трофімова 2013а). Ґрунтуючись на даних словнику (NSOD), виділяємо такі концептуальні ознаки базової лексики концепту *ANGER*:

- 1) trouble, affliction, vexation, sorrow;
- 2) extreme or passionate displeasure, wrath;
- 3) physical pain, inflamed condition.

В українській мові концепт *ГНІВ* представлений 349 ФО (21 % від загального обсягу одиниць). Іменем концепту слугує лексема *ГНІВ*. Лексикографічний аналіз імені концепту виявив концептуальну ознаку:

1) почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування (ВТСУМ).

Семантичний простір імені концепту в англійській мові більш розгалужений, ніж в українській мові.

Матеріал дослідження свідчить, що фразеологічна вербалізація концепту *ANGER / ГНІВ* як в англійській, так і в українській мовах, досить різноманітна. Аналіз емпіричного матеріалу в англійській мові дозволив визначити набір ознак, які реалізуються у значенні ФО:

- вираження, прояв гніву (на обличчі тощо): *look like thunder* ‘виглядати дуже сердитим’;

- симптоматичні ознаки прояву гніву: *make your blood boil* ‘розлютовувати’;

- інтенсивність переживання: *go bananas* ‘дуже розізлитися’;

- втрата контролю над собою як результат емоційного переживання: (a) *blind fury / rage* ‘сліпий гнів’;

- характеристика людини: (*as fierce as a tiger / as a bull in fits* ‘лютий, як тигр’;

- каузація стану гніву: *stick pins / a pin into smb* ‘дратувати, сердити, гнівити когось, докучати комусь’;

- джерело гніву: *a thorn in smb's flesh* ‘більмо на оці’;

- перехід у стан гніву: *fly off the handle* ‘розсердитися, скипіти, втратити самовладання’;

- характеристика дії або поведінки людини: *like a bull at a gate / at a five-barred* ‘шалено, несамовито, нестямно, люто, скажено’;

- вербальне вираження стану гніву: *go to blazes!* ‘іди до біса!’.

В українській мові актуалізуються такі аспекти значення, які лексикографічно не зафіксовані у семантиці імені концепту:

- вираження, прояв гніву (на обличчі тощо): *метати громи і (та) блискавки* ‘виглядом виражати гнів, обурення, незадоволення кимсь, чимсь; сердито дивитися’;

- симптоматичні ознаки прояву гніву: *скрегіт зубовний* ‘гнів, лють, розлюченість’;

- інтенсивність переживання: [*аж*] *іскри з очей сиплються (летять, скачуть, крешуть і т. ін.) / посипались (полетіли, поскакали,*

скакнули і т. ін.) ‘уживається для підкреслення чийогось надмірного, надзвичайного гніву’;

- втрата контролю над собою як результат емоційного переживання: *зводити / звести з розуму (з ума)* ‘викликати почуття роздратування, гніву, змушувати кого-небудь вдатися до нерозумних дій’;

- характеристика людини: *як (мов, ніби і т. ін.) скупали в окропі* ‘хтось дуже запальний, гарячий, гнівний’;

- каузація стану гніву: *стирчати (стриміти і т. ін.) спичкою (більмом) в (на) оці (очах)* ‘дратувати кого-небудь своєю присутністю, наявністю і т.ін.’;

- джерело гніву: *[як (мов, ніби і т.ін.)] [те] більмо на (в) оці* ‘такий, що дратує, заважає’;

- перехід у стан гніву: *вогнем (полум’ям, пеклом, чортом, бісом, гаспидом і т. ін.) дихати* ‘ставати розгніваним, розлюченим, роздратованим з якогось приводу’;

- характеристика дії або поведінки людини: *як (мов, ніби і т. ін.) скажений* ‘втрачаючи самовладання або не стримуючись у гніві; несамовито, нестямо’;

- вербальне вираження стану гніву: *сто чортів дайл.* ‘уживається для вираження гніву, роздратування і т. ін.’.

Аналіз фразеологічної репрезентації концепту *ANGER / ГНІВ* показує, що ФО у мовах зіставлення передають схожі аспекти понять, які не було зафіксовано під час дефініційного аналізу імен концепту.

Фразеологічні засоби зіставлюваних мов позначають різні форми емоції гніву. Англійські ФО фіксують такі відтінки емоції гніву, як *irritation, bad temper, anger, exasperation, resentment, indignation, rage, fury*, що свідчить про багату концептуальну структуру емоції гніву, наприклад, *a burr under / in your saddle* ‘a persistent source of irritation’ (OLDEI: 42) більмо на оці; *make someone’s hackles rise* ‘make someone angry or indignant’ (ODI: 133) розізнити когось; *get on someone’s quince* Australian informal ‘irritate or exasperate someone’ (ODI: 234) роздратовувати когось; *fly into a passion / rage* ‘to become enraged suddenly’ (DAIPV: 222) роздратовуватися, розлючитися, скипіти. В українській мові у семантики ФО відображаються такі відтінки гніву, як роздратованість, поганий настрій, злість, сердитість, гнів, лють, обурення, наприклад, *мало не з’їсть* ‘хто-небудь дуже лютий, розгніваний’; *давати – дати волю серцю (серцеві)* ‘не стримувати свого гніву; обурюватися’; *кресати /*

креснути (креснути) очима ‘гнівno, сердито дивитися, поглядати’; *підбитий бісом* ‘дуже сердитий’; *встати на ліву (не на ту) ногу* ‘бути в поганому, роздратованому настрої’.

Як свідчить аналіз матеріалу, концепти *ANGER / ГНІВ* не існують ізольовано у мовній репрезентації, а характеризується відносинами перетину з іншими емоційними та неемоційними концептами. Психологи, аналізуючи комбінаторний та взаємопов’язаний характер проявлення емоцій, називають такий феномен емоційним патерном, який складається із двох або декількох емоцій, що виникають одночасно та формують певний комплекс емоцій (Изард 1999). Тобто у фразеологічній картині досліджуваних мов відображаються особливості емоційного переживання людини. До концептів інших емоцій, з якими пов’язаний концепт *ANGER*, належать: *ALARM, EXCITEMENT, UPSET, WORRY, EMBARRASSMENT, DISAPPROVAL, BOREDOM*, наприклад, *have a fit* ‘become wildly or excessively alarmed, dismayed, angered’ (ODEI: 260) бути враженим або приголомшеним; *have a cow* North American informal ‘become angry, excited, or agitated’ (ODI: 64) розсердитися, нервувати; *a storm in a teacup* ‘a situation where people get very angry or worried about something that is not important’ (CID: 403) буря у склянці води; *turn (over) in one’s grave* ‘if you say that a dead person would turn in their grave, you mean that they would be very angry or upset about something if they knew’ (CID: 438) перевернутися в труні, в могилі. Серед неемоційних концептів – *APPEARANCE, BEHAVIOUR* та інші, наприклад, *black / blue in the face* ‘багровий (від гніву, напруги тощо)’; *bite / cut off one’s nose to spite one’s face* ‘діяти на шкоду собі або завдавати самому собі шкоди під впливом гніву’.

В українській мові концепт *ГНІВ* найчастіше перетинається з концептом *НЕЗАДОВОЛЕННЯ*, а також з концептами *ДОСАДА, НЕРВУВАННЯ, НЕНАВИСТЬ, СТРАЖДАННЯ, ПРЕЗИРСТВО, ОБРАЗА*, наприклад, *щоб тебе об землю кидало лайд.* ‘уживається для вираження незадоволення, злості і т. ін.’; *зуби скриплять (скрегочуть)* ‘хто-небудь дуже розлючений, сповнений гніву, ненависті’; *розпікати / розпекти душу (серце і т. ін.)* ‘викликати у кого-небудь відчуття гніву, душевного болю, страждання і т. ін.’. Окрім того, зафіксовано приклади ФО, які в своєму значенні поєднують як негативні, так і позитивні емоції, наприклад, *очі розгоряються / розгорілися* ‘чий-небудь погляд, вигляд виражає якесь почуття (задоволення, захоплення, гнів і т. ін.)’; *світити (за-*

світити) очима (оком, білками) ‘виявляти поглядом якість почуття (перев. гніву, роздратування, радості і т. ін.)’. Серед неемоційних концептів – *ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД, ПОВЕДІНКА* та інші, наприклад, [аж] *очі рогом* ‘у кого-небудь дуже незадоволений, насуплений, сердитий вигляд’; *виводити / вивести з себе* ‘своєю поведінкою змушувати кого-небудь нервувати, викликаючи почуття злості, гніву, роздратування і т. ін.’.

1.6.3. Концепт SADNESS / СУМ. Концепт *SADNESS* налічує 173 англійських ФО (14 %). Базовою лексемою концепту виступає іменник *SADNESS*. Семантичний простір імені концепту репрезентований такими концептуальними ознаками:

- 1) feeling, expressing, or characterized by sorrow;
- 2) causing sorrow, distressing, calamitous;
- 3) exceptionally bad; deplorable; shameful; regrettable, unfortunate;
- 4) very unfashionable or inadequate; socially inept, esp. through being studious or obsessive (NSOD).

Концепт *СУМ* в українській мові вербалізується дещо більшою кількістю одиниць, ніж в англійській мові, – 346 ФО (21 %). На підставі аналізу словникових дефініцій були виявлені такі ознаки імені концепту:

- 1) невеселий, гнітючий настрій, спричинений горем, невдачею і т. ін.;
- 2) смуток, журба;
- 3) сумний, зажурений вираз (обличчя, очей і т. ін.);
- 4) вияв пригніченості, душевного болю (в музиці, пісні і т. ін.).

Ознаки концепту *SADNESS* в англійській мові частково збігаються з ознаками концепту *СУМ* в українській мові. Ознаки № 3, 4 в мовах зіставлення не збігаються.

Аналіз фразеологічної вербалізації концепту в англійській мові показує, що у значенні ФО в основному актуалізуються ознаки № 1, 2. Окрім того, ФО репрезентують додаткові семантичні ознаки концепту:

- вираження, прояв суму (на обличчі тощо): *(as) grave as an owl* ‘похмурий, понурий’;
- симптоматичні ознаки прояву суму: *have a lump in one’s throat* ‘відчувати клубок у горлі’;
- інтенсивність переживання: *go through hell (suffer hell)* ‘пройти через тяжке випробування; перенести пекельні муки’;
- каузація стану суму: *break sb’s heart* ‘розбити чийсь серце, дуже засмутити когось, завдати жалю комусь’;

- джерело суму: *death's head (skeleton) at a (the) feast* 'людина або річ, що стримує веселощі, що псує настрій';

- перехід у стан суму: *hang (down) one's head* 'похнюпитися, похнюпити, опустити голову; втратити бадьорість, засмутитися';

- образ життя: *bear (carry) one's (the) cross* 'нести свій хрест'.

Аналіз фразеологічної репрезентації концепту *СУМ* в українській мові засвідчує, що здебільшого актуалізуються ознаки № 1, 2, 3. В українській мові ФО репрезентують такі додаткові ознаки концепту:

- симптоматичні ознаки прояву суму: *квасити губи* 'виявляючи незадоволення, прикрість, смуток, починати плакати';

- інтенсивність переживання: [*аж*] *крається серце (душа)* 'хто-небудь дуже переживає, страждає';

- характеристика людини: *лиха (гірка, щербата і т. ін.) доля* 'нещасливий, безталанний хто-небудь';

- каузація стану суму: *давити каменем [на серце (душу, груди)]* 'викликати безрадісний душевний стан, гнітючий настрій; гнітити';

- джерело суму: *лиха (важка, гірка, тяжка і т. ін.) година* 'період з обставинами, подіями, пригодами і т. ін., що завдають кому-небудь страждання, викликають горе, нещастя і т. ін. ?';

- перехід у стан суму: *як за стіну засунутися* 'дуже посмутніти, зажуритися';

- характеристика дії або поведінки людини: *очі сльозами сходять* 'хто-небудь часто плаче від горя, життєвих труднощів';

- вербальне вираження стану суму: *хоч у петлю (у зашморз) лізь* 'уживається для вираження відчаю, безвихідного становища';

- образ життя: *тягти (тягнути) ярмо* 'важко, безрадісно жити'.

Аналіз матеріалу дозволяє зробити спостереження, що фразеологічні засоби розширюють семантичний обсяг концепту завдяки додатковим аспектам значення, які в цілому співпадають в англійській та українській мовах.

Аналіз емпіричного матеріалу показує, що фразеологія англійської та української мов передає різноманітні відтінки емоції *SADNESS / СУМ*. Англійські ФО позначають такі форми емоції *SADNESS*: unhappiness, dismay, concern, sorrow, distress, misery, depression, наприклад, *be in low spirits* 'be sad and miserable' (OLDEI: 267) бути в пригніченому, поганому настрої; (*as*) *sick as a dog* 'deeply concerned or depressed (often because of a lost opportunity)' (ODEI: 28) дуже стурбований або засму-

чений. В українській мові ФО актуалізують такі відтінки емоції *СУМ*: туга, журба, гнітючий настрій, страждання, муки, жаль, наприклад, *завити вовком* ‘тяжко страждати, впадати у відчай’; *на світ [білий (божий)] не дивився б* ‘життя не миле, не хочеться жити від туги, горя і т. ін.’; *як (мов, ніби і т. ін.) скупаний у мертвій воді* ‘пригнічений, сумний, невеселий’.

Під час аналізу встановлено, що деякі ФО унаслідок полісемантичності значення репрезентують різні концепти емоцій. Так, в англійській мові концепт *SADNESS* перетинається з концептами *WORRY*, *ANXIETY*, *DISAPPOINTMENT*, *CONSTERNATION*, наприклад, *be in a (blue) funk* ‘to be very worried or unhappy about something’ (CID: 157) бути в панічному стані; *wring one’s hands* ‘to show that you are very sad or anxious about the situation but do nothing to improve it’ (CID: 469) ламати руки (у відчай тощо). Серед неемоційних концептів – *APPEARANCE* та інші, наприклад, *look blue* ‘мати пригнічений вигляд; бути безнадійним’.

Українським ФО також притаманні відносини перетину з іншими концептами емоцій: *ТРИВОГА*, *ЗЛИСТЬ*, *ДОСАДА*, *ЖАХ*, *ПОДИВ*, наприклад, *тягар ліг (упав) на серце (на груди)* ‘хто-небудь зазнав душевних страждань, перебуває у стані пригнічення, тривоги, тяжкого неспокою’; *як (мов, ніби і т. ін.) у воді (у воду) намочений* ‘незадоволений, засмучений, зажурений, злий’.

1.6.4. Концепт *SURPRISE* / *ПОДИВ*. Концепт *SURPRISE* вербалізується 149 ФО, що складає 12 % від загальної кількості одиниць. Семантичний об’єм імені концепту в лексикографічному трактуванні репрезентований такими ознаками:

- 1) the emotion aroused by something unexpected;
- 2) mild astonishment or amazement;
- 3) a thing that takes a person by surprise; an unexpected occurrence; anything astonishing (NSOD).

В українській мові концепт *ПОДИВ* вербалізується значно меншою, ніж в англійській мові, кількістю ФО – 65 ФО, 4 %. Аналіз дефініцій імені концепту за даними ВТСУМ свідчить про те, що семантичний об’єм концепту налічує три ознаки:

- 1) почуття або стан, викликані сильним враженням від чого-небудь незвичайного, несподіваного, незрозумілого і т.ін.
- 2) надзвичайне здивування від когось, чогось, захоплення ким-, чим-небудь;

3) нерозуміння кого-, чого-небудь, сумнів, збентеженість з якогось приводу (ВТСУМ).

Концептуальні ознаки імен концепту в мовах зіставлення в основному співпадають.

В англійській мові реалізуються усі три ознаки, виявлені під час аналізу імені концепту. Англійські ФО, що об'єктивують вказаний концепт, розширюють семантичний об'єм цього концепту завдяки таким ознакам:

- вираження подиву (на обличчі, поглядом тощо): *one's eyes grew round* 'очі стали круглими (від здивування)';

- вербальне вираження емоції подиву: *you could have knocked me down / over with a feather! humorous* 'я зовсім розгубився від здивування'.

Аналіз мовного матеріалу в українській мові засвідчив, що ФО інкорпорує у своєму значенні усі три ознаки семантичного об'єму імені концепту. Змістове наповнення концепту розширюється завдяки ФО із семантичними ознаками:

- вираження подиву (на обличчі, поглядом тощо): *аж рота роззявита* 'виявити, виразити сильне здивування';

- застереження від необачного вчинку: *[та] чи з розумом?* 'уживається для вираження здивування, застереження, коли хтось діє необачно, необдумано';

- вербальне вираження емоції подиву: *оце (ото) так (яка) притичина* 'уживається для вираження великого здивування з приводу чогось несподіваного, незрозумілого, а також захоплення тим, що сталося'.

Англійські ФО актуалізують такі форми прояву емоції подиву: *surprise, astonishment, wonder, disbelief*, наприклад, *lost in astonishment (wonder)* 'вражений, здивований; що розгубився'; *Can you beat it! informal* 'used to express disbelief, surprise, annoyance, etc.' (OLDEI: 13) *оце так!*. У семантиці українських ФО об'єктивуються такі форми емоції подиву, як здивування, подив, зачудування: *дивитися великими очима* 'виявляти велике здивування, зачудування', *он (ось)[воно] як* 'уживається для вираження захоплення, подиву або іронічного ставлення до чого-небудь'.

Семантичний об'єм цього концепту в англійській мові співвідноситься з рядом інших емоційних концептів: *ANNOYANCE, ANGER, SHOCK, FEAR, UPSET*, наприклад, *hell's bells* 'something that you say

when you are very surprised or annoyed' (CID: 194) розм. хай йому чорт!; *how (what, when, where, etc.) the blazes (in blazes)...*? old-fashioned, informal 'if you start a question with *what/who/why etc. the blazes*, you show that you are very surprised or angry about the thing you are asking about' (CID: 37) як (що, коли, де і т.ін.) чорт забирай ...?; *knock smb for six* informal 'to surprise and upset someone a lot' (CID: 224) здивувати та засмутити когось.

Концепт *ПОДИВ* в українській мові корелює з іншими концептами емоцій: *ГНІВ, СТРАХ, ОБУРЕННЯ, ДОСАДА, ТРИВОГА, РОЗПАЧ*, наприклад, *як сова* 'з широко розкритими очима (від здивування, гніву, жаху і т. ін.)'; *водити очима* 'дивитися, виражаючи поглядом певний стан чи почуття (перев. здивування, тривоги, неспокою тощо)'; *дивна (надзвичайна) річ!* 'уживається для вираження здивування, захоплення, обурення і т. ін.'; *лихо (лиха) матері* лайл., жарт. 'уживається при висловленні подиву, розчарування, мдосади з якогось приводу, незадоволення кимсь, чимсь і т. ін.'.

1.7. Критерії добору фразеологізмів на позначення негативних емоцій та модель їхнього аналізу

1.7.1. Добір емпіричного матеріалу дослідження з лексикографічних джерел проводився з урахуванням декількох критеріїв.

1. По-перше, це наявність у словниковій статті родових сем *emotion* та *feeling* в англійській мові та *емоція* та *почуття* в українській мові. Оскільки, як зазначалось вище (див. 1.1.), поняття *емоція* та *почуття* характеризуються складною природою, логічним є припущення про складну семантичну структуру відповідних лексем, тому доцільно проаналізувати значеннєвий простір цих слів за даними довідкових та лексикографічних джерел (див. 1.1.2.). У результаті такого аналізу були встановлені семантичні ознаки, які розкривають та конкретизують сутність зазначених понять і можуть бути використані як маркери у дефініціях ФО під час формування емпіричної бази дослідження:

англ. *emotion, feeling, state, experience, action, attitude*

укр. *емоція, почуття, стан, переживання, процес, ставлення.*

Наведемо приклади: англ. *bring a lump to your throat* 'if something someone says or does brings a lump to your throat, it makes you feel such strong emotions that you want to cry' (CID: 50) клубок застряв у горлі, *take*

possession of smb (of smb's heart, mind, thoughts, etc.) ‘охопити когось (про почуття, відчуття)’ (БАРФС: 596); укр. *серце розривається (надривається)* ‘хто-небудь переймається якимсь почуттям (кохання, жалю, одчаю і т. ін.)’, *підкидати (підсипати) / підкинути (підсипати) жару* ‘говорити про кого-небудь, що-небудь з іронією, з глуфом або ускладнювати стосунки з кимсь, сприяючи посиленню неприємних емоцій’.

2. Окрім родових сем (англ. *emotion, feeling*; укр. *емоція, почуття*), важливим критерієм для добору матеріалу слугують видові семи, які називають конкретні негативні емоції:

укр. агресія, відроза, відчай, ворожість, гнів, горе, досада, жаль, жах, журба, заздрість, занепокоєння, злість, зневага, лють, незадоволення, ненависть, неприязнь, нервування, несхвалення, ніяковість, нудьга, образа, обурення, огида, паніка, переляк, пиха, подив, презирство, пригніченість, приниження, провина, розгубленість, роздратованість, розчарування, скаженість, сором, страждання, страх, сум, тривога, туга, хандра, хвилювання, шаленість;

англ. *agitation, anger, annoyance, anxiety, bad mood, boredom, contempt, disappointment, dislike, distress, embarrassment, envy, fear, fright, grief, guilt, humiliation, impatience, insult, irritation, jealousy, neglect, nervousness, regret, sadness, scare, shock, sorrow, suffering, sulkiness, surprise, unfriendliness, upset.*

Наведемо приклади: англ. *a storm in a teacup* ‘a situation where people get very angry or worried about something that is not important’ (CID: 403) буря в склянці води, *eat crow* ‘be humiliated by your defeats or mistakes’ (ODI: 92) відчувати приниження через власні поразки або помилки; укр. *як (мов, ніби і т. ін.) громом вражений* ‘надзвичайно здивований, схвилюваний чим-небудь несподіваним’, *з душі пре* ‘хтось відчуває велику неприязнь, огиду до кого-, чого-небудь’.

3. Оскільки об’єктом дослідження постають ФО на позначення негативних емоцій, під час добору матеріалу враховувались індикатори негативної оцінки у тлумаченні ФО, наприклад, англ. *negative, unpleasant, bad*; укр. *негативний, неприємний, поганий*. Оскільки, як вже було з’ясовано (див. 1.3.1), власне оцінність не обов’язково передбачає емотивність, вважаємо наявність тільки цього критерію недостатнім чинником для віднесення ФО до корпусу матеріалу, отже він вважався факультативним, який надбає валідність у поєднанні з першим або другим критеріями. Наприклад, англ. *change colour* ‘blush, flush, or grow

pale; (esp. neg.) show (no) emotion in one's face whether accompanied by growing red/pale or not' (ODEI: 98) змінитися в обличчі; збліднути; укр. *звити / звивати (вити) гніздо (кубло)* 'зосередитися, утвердитися, мати місце (про певні негативні почуття і т. ін.)'; *линути холодною водою* 'несподівано з'явитися, неприємно вразити кого-небудь'.

4. Ще одним критерієм добору ФО слугували ремарки негативної оцінки, як стилістичні, так і семантичні, які вказують на використання ФО з метою вираження емоційно-суб'єктивного ставлення того, хто говорить (наприклад, розмовна, жаргонна, вульгарна, гумористична, застаріла, лайлива, жартівлива, зневажливо, грубо). Услід за В. І. Шаховським, зазначаємо, що наявність тільки таких ремарок не можна вважати достатнім індикатором емотивності (Шаховский 1983: 40), тому вони враховувались у комбінації з іншими критеріями.

1.7.2. Складність фразеологічної вербалізації негативних емоцій зумовила використання комплексної методики дослідження. Беручи до уваги той факт, що емоції насамперед є цариною вивчення психології, результати дослідження було доповнено інформацією з галузі психології, що дозволило глибше вивчити сутність поняття емоцій та розкрити специфіку взаємодії емоцій та мови. Зокрема, за основу виділення списку негативних емоцій була взята класифікація базових емоцій К. Ізарда: горе, гнів, презирство, зневага, страх, подив. У подальшому список емоцій був доповнений даними аналізу емпіричного матеріалу:

укр. агресія, відроза, відчай, ворожість, гнів, горе, досада, жаль, жах, журба, заздрість, занепокоєння, злість, зневага, лють, незадоволення, ненависть, неприязнь, нервування, несхвалення, ніяковість, нудьга, образа, обурення, огида, паніка, переляк, пиха, подив, презирство, пригніченість, приниження, провина, розгубленість, роздратованість, розчарування, скаженість, сором, страждання, страх, сум, тривога, туга, хандра, хвилювання, шаленість;

англ. agitation, anger, annoyance, anxiety, bad mood, boredom, contempt, disappointment, dislike, distress, embarrassment, envy, fear, fright, grief, guilt, humiliation, impatience, insult, irritation, jealousy, neglect, nervousness, regret, sadness, scare, shock, sorrow, suffering, sulkiness, surprise, unfriendliness, upset.

Такий аналіз дозволяє зробити висновок, що перелік негативних емоцій, які передаються ФО, значно ширший, ніж вихідний список емоцій. Це, з одного боку, свідчить про певні розбіжності між когнітивним

знанням про дійсність та мовною репрезентацією, яка втілює повсякденні уявлення носіїв мови щодо відповідної ділянки дійсності. З іншого боку, це частково можна пояснити тим фактом, що базові емоції – «примитиви» у сфері емоцій, від яких утворюються інші емоції. Тому не дивно, що зазначені шість базових негативних емоцій слугують як основа для функціонування великої кількості інших емоцій або їх відтінків.

Зіставне дослідження структурно-семантичних особливостей ФО на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах відбувалося в декілька етапів.

На першому етапі із фразеологічних словників англійської та української мов (див. СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ, с. 245) методом суцільної вибірки з урахуванням встановлених критеріїв (див. 1.7.1.) було відібрано ФО, які позначають негативні емоції у мовах зіставлення; зроблено висновок про важливість цієї ділянки дійсності для відповідних мовних спільнот.

На другому етапі за допомогою методу концептуального аналізу з'ясовано особливості вербалізації концептосфери негативних емоцій у мовах зіставлення. Встановлено концепти, які формують концептосфери в англійській та українській мовних спільнотах. Аналіз семантичного простору поняттєвого шару виділених концептів дозволив виявити подібні та відмінні риси у сприйнятті концептів у різних лінгвокультурах. Хоча емоції як явище універсальні, їхній прояв та переживання національно детерміновані та зумовлені конкретною культурою. У процесі фразеологічної репрезентації негативних емоцій відображаються особливості загальнокультурного розвитку досліджуваних етносів, специфіка їхньої колективної психології, історичної долі, усього культурного простору в цілому (Красавский 2001). Однією з задач дослідження було з'ясувати особливості вербалізації концептів негативних емоцій засобами фразеології. Були виділені, описані та зіставлені концепти, що характеризують подібні та специфічні риси світосприйняття носіїв англійської та української мов. За допомогою кількісного аналізу ми дійшли висновку про ступінь значущості певних концептів негативних емоцій у рамках тієї чи іншої культури. Метод семантичного аналізу використовувався для встановлення семантичних особливостей виділених концептів. Проведений лексикографічний аналіз імен концептів негативних емоцій дозволив виявити подібні та різні риси об'єму імен

концептів у свідомості носіїв різноструктурних англійської та української мов. Аналіз фразеологічних засобів реалізації концептів негативних емоцій дозволив виявити ознаки, які формують семантичний об'єм концептів у фразеології зіставлюваних мов. Зіставний аналіз особливостей вербалізації концептосфери негативних емоцій дозволяє реконструювати універсальні та етнічно марковані риси національної емоційної картини світу двох різних мовних спільнот.

Аналізовані ФО позначають різні аспекти переживання негативних емоцій. У результаті семантичної класифікації ФО були виділені такі семантичні групи, універсальні для мов зіставлення: «негативний емоційний стан», «негативна емоційна дія», «негативне емоційне ставлення», «вираження негативної емоції». Метод кількісного аналізу залучався для підрахунків кількості ФО та встановлення відсоткового співвідношення ФО у групах, що надало змогу зробити висновок про більшу / меншу значущість певних аспектів мовного відображення негативних емоцій у мовах набору. Також на цьому етапі за допомогою методу компонентного аналізу досліджено семантичну структуру ФО, у результаті чого визначено набір архісем відповідно до встановлених семантичних груп («негативний емоційний стан», «негативна емоційна дія», «негативне емоційне ставлення», «вираження негативної емоції») та семантичних ознак, які конкретизують значення ФО. Наприклад, у структурі значення англійської ФО *avoid smb / smth like the plague – have such a strong fear, or dislike, of smb / smth that one habitually avoids contact with him / it as much as possible* 'уникати когось або чогось як чуми' поєднуються архісема «негативна емоційна дія» та додаткові семи «інтенсивність», «тривалість». Аналіз семантичної структури української ФО *кидати / кинути в дрож (в холод, в лихоманку, в трясцю і т. ін.)* 'викликати в кого-небудь стан нервового збудження, надмірного хвилювання, страху і т. ін.' дозволяє встановити архісеми «негативний емоційний стан», а також додаткові семи «фізіологічний прояв негативної емоції», «каузація негативної емоції», «інтенсивність». Складна семантична структура аналізованих ФО відображає комплексний, нестійкий характер емоційних переживань та прагнення носіїв мов зіставлення вербально зафіксувати актуальні аспекти переживання негативних емоцій.

Наступний етап аналізу було присвячено описові матеріалу з точки зору типів емотивності. Засновуючись на класифікації емотивної лек-

сики В. І. Шаховського, ФО було розподілено за такими типами: а) ФОНомінанти (*feel flat* ‘погано почуватися, відчувати смуток’; *трусса празнувати* жарг. ‘відчувати страх, лякатися’); б) ФО-дескриптори (*strike smb dumb / speechless* ‘приголомшити, позбавити мови когось’; *зуби скриплять (скрегочуть)* ‘хто-небудь дуже розлючений, сповнений гніву, ненависті’); в) ФО-експліканти (*holy cow!* ‘Боже мій!, Батечки!’; *чортів пеньок* ‘уживається як лайка і виражає незадоволення ким-небудь’) негативних емоцій. Проаналізувавши фактичний матеріал, були зроблені висновки про продуктивність зазначених типів емотивності, співвідношення типу емотивності та семантичної групи у межах однієї мови, а також у зіставленні мов.

На етапі аналізу структурних особливостей ФО одиниці було розподілено за структурно-граматичними типами: ФО зі структурою словосполучення (субстантивні, ад’єктивні, адвербіальні, дієслівні), ФО зі структурою речення, вигуківі ФО. Також були виділені продуктивні структурні моделі, за якими будуються досліджувані ФО у межах семантичних груп та підгруп.

На наступному етапі було проведено аналіз стилістичних особливостей ФО. Зроблено висновок, що в основному ФО є стилістично нейтральними. Аналіз показав, що ФО супроводжуються ремарками, які можуть вказувати на функціональну віднесеність ФО (наприклад, сленг), характеризують географічно-територіальну належність ФО (наприклад, британська, австралійська) або виражають емоційно-суб’єктивне ставлення того, хто говорить (наприклад, англ. *derog.*, укр. вульг.).

Попри семантичну злитність нарізнооформлених компонентів ФО, для фразеології актуальною є тенденція до варіативності компонентного складу одиниць. У ході аналізу ми дійшли висновку, що варіативність компонентного складу ФО – поширене явище для досліджуваних мов. Були встановлені типи фразеологічних варіантів (лексичні, граматичні та змішані варіанти) та описані особливості їх структури.

Фразеологія мови слугує як цінний лінгвокультурологічний матеріал, який дозволяє виявити взаємозалежність між мовою та культурою. Аналіз компонентного складу ФО дає змогу реконструювати особливості побуту, соціального, культурного життя, світогляду та ціннісної картини світу двох лінгвокультур. Опрацювавши емпіричний матеріал з точки зору компонентного складу ФО, нами були виявлені основні групи компонентів у складі досліджуваних ФО, які беруть участь

у кодуванні емоційної сфери засобами фразеології. Виявлено універсальну тенденцію щодо продуктивності соматичних компонентів у мовах зіставлення, які відображають один із важливіших кодів культури – соматичний.

Елементи кількісного аналізу, що застосовувався упродовж дослідження, дозволили узагальнити висновки, отримані у результаті дослідження, щодо спільних та специфічних рис у структурі та семантиці ФО на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах.

Висновки до розділу 1

1. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ передбачає поглиблене та різнобічне розглядання різноманітних аспектів людської природи. Емоційно-почуттєва сфера є однією з ключових площин прояву життєдіяльності особистості, що зумовлює стійкий інтерес сучасної науки до проблематики мовного втілення емоцій. Зіставний опис мовних засобів на позначення емоцій дозволяє виявити подібності і розбіжності актуалізації знань та уявлень представників різних мовних спільнот про цю ділянку дійсності та таким чином глибше проникнути у сутність феномену емоцій.

2. Дослідження особливостей омовлення емоцій в англійській та українській фразеологічних картинах світу передбачає, перш за все, вивчення суттєвих ознак емоцій як психологічних явищ. Емоції – особливий клас суб'єктивних психологічних станів, які відображають у формі безпосереднього переживання, відчуття приємного або неприємного, ставлення людини до світу та людей, процес та результати її практичної діяльності. Одна з важливіших функцій емоцій – оцінна, яка проявляється у визначенні актуальності та значущості певного предмета, явища тощо для особистості, регулюючи таким чином подальшу поведінку людини. Негативні емоції містять негативну оцінку об'єкта або ситуації та виконують важливу біологічну роль – вони вказують на небезпеку для організму та стимулюють діяльність людини, націлену на змінення та усунення шкідливої або загрозливої ситуації.

Оскільки певні емоційні реакції генетично закладені в людині та не залежать від її національно-культурної належності (які у психології отримали назву базових емоцій), логічно було використати теорію базових емоцій (у цій праці – це теорія К. Ізарда) як основу для вста-

новлення списку негативних емоцій. У подальшій роботі було ураховано те, що емоції зазвичай формують патерни, тобто мають комбінаторну природу, а також характеризуються відносинами перетину з іншими емоціями, тому був проведений подальший аналіз психологічної природи окремих негативних емоцій, доповнений результатами лексикографічного аналізу лексем на позначення негативних емоцій. Зрештою, у фокус дослідження потрапили такі негативні емоції: агресія, відраза, відчай, ворожість, гнів, горе, досада, жаль, жах, журба, заздрість, занепокоєння, злість, зневага, лють, незадоволення, ненависть, неприязнь, нервування, несхвалення, ніяковість, нудьга, образа, обурення, огида, паніка, переляк, пиха, подив, презирство, пригніченість, приниження, провина, розгубленість, роздратованість, розчарування, скаженість, сором, страждання, страх, сум, тривога, туга, хандра, хвилювання, шаленість.

Негативні емоційні переживання мають вербальні та невербальні форми вияву. Проведене дослідження підтвердило, що у семантичному просторі концептосфери негативних емоцій, репрезентованому фразеологічними одиницями англійської та української мов, окрім вербальних, кодуються різноманітні невербальні форми емоцій, серед яких зовнішня маніфестація (експресія обличчя, пантоміміка), фонаційні засоби (плач, вокальна міміка), фізіологічні реакції організму.

3. Важливим засобом позначення негативних емоцій виступають фразеологічні одиниці, що зумовлюється іманентною властивістю фразеологізмів передавати інформацію про психоемоційний стан людини, про її емоційне ставлення до навколишньої дійсності. У семантичній структурі ФО, що вербалізують негативні емоції, наявний емотивний компонент, який входить до конотативного плану фразеологічного значення й виступає у тісному взаємозв'язку з лінгвістичними категоріями оцінки та експресивності.

Фразеологічні одиниці, які вербалізують концепти негативних емоцій у мовах зіставлення, класифікуються за трьома типами емотивності на такі класи: ФО-номінанти (повідомляють про негативну емоцію), ФО-експліканти (виступають як вербальні реакції людини на різні ситуації), ФО-дескриптори (описують фізіологічні індикатори негативних емоцій) (див. приклади у 1.4.2). Збіг між мовами виявляється у приблизно рівному співвідношенні ФО дескриптивного типу, які в обох мовах набору є найменш численними (англ. – 12 %, укр. – 10 %). Етноспецифічні роз-

біжності в кодуванні емоцій представниками двох спільнот проявляються у тому, що англійці значно частіше звертаються до номінації негативних емоцій засобами фразеології, ніж українці (англ. – 73 %, укр. – 68 %), а для україномовної особистості більш характерним, ніж для англословної, є вираження негативних емоцій (укр. – 22 %, англ. – 15 %).

4. Розмаїття емоційних явищ утворюють емоційну концептосферу. Емоційний концепт визначається як етнічно, культурно зумовлене, складне структурно-сміслові, ментальне, як правило, лексично та/або фразеологічно вербалізоване утворення, яке базується на понятійній основі та містить, окрім поняття, образ, культурну цінність, а також функціонально замінює людині в процесі рефлексії та комунікації предмети світу, які викликають пристрасне ставлення до них людини. Концептосфера негативних емоцій, репрезентована засобами фразеології, – впорядкована та ієрархічно організована сукупність емоційних концептів, що знаходяться у складних структурно-сміслових та функціональних відношеннях, в ній у сконцентрованому вигляді відтворюється емоційна сфера буття соціуму.

Фразеологічна концептуалізація негативних емоцій спрямована на створення емоційної фразеологічної картини світу, яка виступає фрагментом мовної картини світу та відбиває уявлення, поняття, знання про емоції, притаманні носіям мови. Концепти негативних емоцій – культурно та етнічно зумовлені ментальні утворення, чия національно-культурна специфіка визначається такими факторами, як традиції, стереотипи мислення, соціально-побутові звичаї тощо, які сформувалися та існують у конкретному соціумі.

Концептосфера негативних емоцій, вербалізованих ФО англійської та української мов, формується низкою емоційних концептів (англ. – 26, укр. – 22). Більша розгалуженість концептосфери носіїв української мови зумовлена наявністю значної кількості синонімічних концептів (укр. – 15, порівн. з англ. – 8). В англійській мові виявлені такі групи концептів: *ANGER (IRRITATION, RAGE, FURY, EXASPERATION, RESENTMENT, INDIGNATION)*, *SADNESS (UNHAPPINESS, DISTRESS, SUFFERING, MISERY, SORROW, DEPRESSION)*, *FEAR (FRIGHT, HORROR, APPREHENSION, AWE, ALARM)*, *EMBARRASSMENT (CONFUSION)*, *CONTEMPT (NEGLECT)*, *HATRED (DISLIKE)*, *OFFENCE (INSULT)*, *ENVY (JEALOUSY)*. В українській мові зафіксовані групи концептів *ГНІВ (ЛЮТЬ, ЗЛІСТЬ, РОЗДРАТОВАНІСТЬ, СЕРДИТІСТЬ,*

ОБУРЕННЯ), СУМ (ЖУРБА, БЕЗРАДІСНІСТЬ, ПРИГНІЧЕНІСТЬ, НЕВЕСЕЛІСТЬ, ТУГА, ЖАЛЬ, СТРАЖДАННЯ, МУКИ), ГОРЕ (НЕЩАСТЯ), СТРАХ (ПЕРЕЛЯК, ОСТРАХ, ЖАХ, МОТОРОШНІСТЬ), НІЯКОВІСТЬ (РОЗГУБЛЕНІСТЬ), ПРЕЗИРСТВО (ЗНЕВАГА), НЕНАВИСТЬ (НЕЛЮБОВ, НЕПРИЯЗНЬ, НЕДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ, ЗЛОБА, ПІДОЗРА, ВОРОЖІСТЬ), ОСУД (НЕСХВАЛЕННЯ), ВІДРАЗА (ОГИДА), НУДЬГА (БАЙДУЖІСТЬ), ШОК (ПРИГОЛОМШЕНІСТЬ), ВІДЧАЙ (ОДЧАЙ, РОЗПАЧ), ТРИВОГА (ДУШЕВНИЙ НЕСПОКІЙ, ЗАНЕПОКОЄННЯ), НЕРВУВАННЯ (НЕРВОВЕ ЗБУДЖЕННЯ), ДОСАДА (РОЗДРАТУВАННЯ, НЕЗАДОВОЛЕННЯ, ПРИКРІСТЬ). Концепти UPSET, DISAPPOINTMENT, DISCOURAGEMENT, PANIC не вербалізуються фразеологічними засобами в українській мові.

Результати аналізу свідчать, що в англійській мові до ядерної зони концептосфери належать концепти ANGER (23 %), SADNESS (12 %), SURPRISE (12 %), FEAR (10 %). В українській мові ядерними у концептосфері виступають концепти ГНІВ (21%), СУМ (21 %), ХВИЛЮВАННЯ (11 %). Співпадання досліджуваних концептосфер спостерігається у домінуючій ролі концептів ANGER / ГНІВ в емоційних фразеологічних картинах світу двох лінгвокультур (англ. – 23 %, укр. – 21 %). Втім в англійській мові спостерігається незначна кількісна перевага ФО, що вербалізують концепт ANGER, над відповідними українськими ФО, а також в англійській мові зафіксовано більше синонімів у цій концептуальній групі. З цього випливає, що концепт ANGER являє собою домінанту поведінки, характерну для англійської лінгвокультури.

Відмінні риси були зафіксовані в інших сегментах ядерної зони досліджуваних концептосфер. Група концептів із спільним іменем SADNESS об'єктивується значно меншою кількістю ФО (14 %), ніж СУМ в українській мові (21 %), окрім того, українська мова демонструє різноманітніший набір синонімічних засобів у цій групі. Такі розбіжності, очевидно, пояснюються складним та трагічним перебігом історичних подій, пов'язаних із становленням та розвитком українського народу, які певним чином формують менталітет нації. Концепти ПОДИВ та СТРАХ, що є периферійними в українській мові (4 % та 6 % відповідно), займають більш важливе місце в англійській фразеологічній емоційній картині світу (12 % та 10 % відповідно). Значна різниця простежується в об'єктивації переживань, пов'язаних з емоцією хвилювання (англ. – 2 %, укр. – 11,5 %).

Щодо периферії концептосфери негативних емоцій у мовах зіставлення, спільність між мовами проявляється в рівному співвідношенні ФО, що вербалізують концепт *GRIEF / GOPE* (5 % ФО у кожній мові), що свідчить про схожість уявлень про цей фрагмент дійсності у двох мовних соціумів. Зафіксовані розбіжності у продуктивності фразеологічних засобів актуалізації концептів периферійної зони репрезентують етнічно та культурно зумовлені уявлення про емоції англо- та україномовних спільнот: в англійській мові домінують концепти *EMBARRASSMENT, ANNOYANCE, NERVOUSNESS, HUMILIATION, DISGUST, GUILT* над відповідними українськими концептами, в українській мові превалюють концепти *ПРЕЗИРСТВО, НЕНАВИСТЬ, ТРИВОГА, ОСУД, ШОК, ОБРАЗА, НУДЬГА, СОРОМ, ЗАЗДРИТЬ, ВІДЧАЙ* над відповідними англійськими концептами.

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У цьому розділі описуються особливості структури та семантики ФО на позначення негативних емоцій в англійській мові, що дозволяє виявити специфіку мовного втілення негативних емоцій.

2.1. Загальна характеристика матеріалу дослідження

Підґрунтям для відбору мовного матеріалу стала наявність у словниковій дефініції архісеми «негативна емоція». Матеріал вибірки в англійській мові склали 1238 ФО, які було відібрано методом суцільної вибірки із фразеологічних словників англійської мови (АУФС; БАРФС; РАФС; АНДІ; СІД; ССІД; ОДЕІ; ДЕСІ; ЛІД; ЛЛСЕ; ОДІ; ОЛДЕІ; ТЕУР; ДАІРВ; NSOD).

Услід за В. Г. Гаком, розрізняємо архісему та диференційні семи у значенні ФО (Гак 1971). Якщо архісема відображає ознаки, притаманні усім ФО певної семантичної групи, наявність диференційних сем у структурі ФО дозволяє конкретизувати архісему, вказуючи на характеристики, за якими одиниці розрізняються у межах семантичної групи. Таким чином, підставою для семантичної класифікації отриманого матеріалу слугувала наявність диференційних сем у значенні ФО. У результаті корпус досліджуваних одиниць було класифіковано на такі семантичні групи: «негативний емоційний стан», «вираження негативної емоції», «негативна емоційна дія», «негативне емоційне ставлення» (див. табл. 2.1).

Кількісний аналіз матеріалу показує, що в кількісному відношенні значно переважує група «негативний емоційний стан», в яку ввійшли 904 ФО, що складає 73 % від загальної кількості одиниць (Трофімова 2011б).

Друге місце за кількісним наповненням посідає група «вираження негативної емоції», яка складає 186 ФО (15 %). Групи «негативна емоційна дія» та «негативне емоційне ставлення» представлені 111 ФО (9 %) та 37 ФО (3 %) відповідно. Для вичерпного опису структурно-семантичних особливостей ФО виявляється необхідним проведення аналізу вилучених семантичних груп.

Семантична класифікація ФО на позначення негативних емоцій
в англійській мові

№ з/п	Назва групи	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1	Негативний емоційний стан	904	73	<i>be fed to the teeth</i> 'набридло, остогидло, осточортіло', <i>feel cheap</i> 'бути приниженим, ніяково почувати себе; соромитися; бути не в настрої'
2	Вираження негативної емоції	186	15	<i>damn your eyes!</i> розм., грубо 'будьте ви прокляті!', <i>Can you beat it!</i> <u>infrm.</u> 'оце так!, та що ви!, ось тобі й масш!, можете собі уявити щось подібне!'
3	Негативна емоційна дія	111	9	<i>speak daggers</i> 'говорити зі злістю, з ворожістю, кидати гнівні слова', <i>hide one's (diminished) head</i> 'приховувати свою неславу, ганьбу, своє приниження; ховатися від сорому'
4	Негативне емоційне ставлення	37	3	<i>snap one's fingers at smb/smith</i> 'відкрито презирати, ігнорувати', <i>give smb the cold shoulder</i> 'неприятно ставитися (до когось)'
	<i>Всього</i>	<i>1238</i>	<i>100</i>	

2.2. Фразеологічні одиниці на позначення негативного емоційного стану

Група «негативний емоційний стан» включає одиниці, що у своїй семантиці відображають негативні емоції людини (Трофімова 2010б, 2010в). В межах групи ФО зі значенням «негативний емоційний стан» можна виділити декілька підгруп: «переживання негативного емоційного стану», «каузація негативного емоційного стану», «перехід у негативний емоційний стан», «зовнішній прояв негативного емоційного стану», «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану» (див. табл. 2.2). В ході дослідження застосовувалася методика формульного тлумачення (Апресян 1974, 1994; Бессонова 1995; Гинзбург 1982; Калиушенко 1994; Storch 1978; Wellman 1973 та ін.), яка дозволяє в узагальненому вигляді репрезентувати значення ФО, що досліджу-

ються. У формулах тлумачення використано такі скорочення: S – суб’єкт, “–”E – негативна емоція, O – об’єкт.

Таблиця 2.2

Семантична класифікація групи «негативний емоційний стан»

№ з/п	Семантична підгрупа	Формула тлумачення	Тлумачення значення	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1	Переживання негативного емоційного стану	S відчуває “–”E	Суб’єкт відчуває негативний емоційний стан	409	45	<i>(down) in the dumps</i> ‘засмучений, у поганому настрої; у пригніченому стані’
2	Каузація негативного емоційного стану	O каузує S відчувати “–”E	Об’єкт є причиною негативного емоційного стану Суб’єкта	248	28	<i>strike fear into one’s heart</i> ‘наганяти страху, лякати’
3	Перехід у негативний емоційний стан	S починає відчувати “–”E	Суб’єкт переходить у / починає відчувати негативний емоційний стан	99	11	<i>fly into a passion</i> ‘роздратуватися, розлютитися, скипіти’
4	Зовнішній прояв негативного емоційного стану	“–”E виявляється у зовні-ньому вигляді S	Негативний емоційний стан суб’єкта виявляється у такому зовнішньому вигляді	74	8	<i>knit one’s brows</i> ‘насуплювати брови’
5	Фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану	S має фізіологічні ознаки у “–”E	Суб’єкт має фізіологічні ознаки переживання негативного емоційного стану	74	8	<i>make your blood run cold</i> ‘сповнювати когось жахом, лякати’
	<i>Всього</i>			<i>904</i>	<i>100</i>	

Як показують дані таблиці 2.2, найбільш численною є підгрупа «переживання негативного емоційного стану», яку складають 45 % ФО від загальної кількості одиниць групи «негативний емоційний стан». ФО підгрупи «каузація негативного емоційного стану» займають друге місце за кількісним наповненням (28 % від загального обсягу одиниць). Підгрупа «перехід у негативний емоційний стан», нараховує 11 % одиниць. Найменша кількість ФО зафіксована в підгрупах «зовнішній прояв негативного емоційного стану» та «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану», які знаходяться приблизно у рівному співвідношенні й складають по 8 % кожна.

2.2.1. Підгрупа «переживання негативного емоційного стану» налічує 409 ФО (45 % від загальної кількості ФО групи «негативний емоційний стан»). До цієї підгрупи входять такі одиниці, що позначають негативний емоційний стан: *be on nettles* ‘відчувати занепокоєння, тривогу’, *have a heavy heart* ‘відчувати горе, сум’. Формула тлумачення підгрупи може бути узагальнена так: S відчуває “–”E.

За типом емотивності ФО підгрупи, що розглядається, номінативні, тобто є такими, що певним чином номінують негативний емоційний стан. Аналіз матеріалу дослідження свідчить про те, що значення 196 ФО цієї підгрупи (48 %) містить не тільки інтегральну сему «негативний емоційний стан». В ньому також актуалізуються конкретні семантичні ознаки, що указують на певні аспекти переживання негативного емоційного стану. Виділяємо такі семантичні типи досліджуваних одиниць: “переживання негативного емоційного стану” + “інтенсивність” (що є найбільш частотним типом, наприклад, *hopping mad* ‘розлютований, оскраженілий’ – really annoyed and angry ‘дуже роздратований і злий’ (ODEI: 289)), “переживання негативного емоційного стану” + “причина” (*be sick to death of smth / doing smth* ‘осточортіти, набриднути’ – to be angry and bored because something unpleasant has been happening for too long ‘бути злим і втомленим, тому що щось неприємне відбувається дуже довго’ (CID: 376)), “переживання негативного емоційного стану” + “характер протікання” (*burn with a low blue flame* ‘бути дуже злим’ – to be quietly and intensely angry ‘мовчки злитися’ (DAIPV: 73)), “переживання негативного емоційного стану” + “короткочасність / тривалість” (*the slough of despond* ‘безнадійний сум, смуток’ – a state, or period, of depression and despair ‘стан або період депресії і відчаю’ (ODEI: 505)).

Аналіз структурних особливостей ФО, що досліджуються, показав, що ФО поділяються на такі, що мають структуру словосполучення (376 ФО, 92 %) та на такі, що мають структуру речення (33 ФО, 8 %) (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Структурна характеристика ФО підгрупи
«переживання негативного емоційного стану»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення	376	92	<i>sick as a pig</i> ‘дуже незадоволений, роздратований’
ФО зі структурою речення	33	8	<i>Misery loves company</i> ‘В гурті й смерть не страшна’
<i>Всього</i>	<i>409</i>	<i>100</i>	

Кількісна характеристика ФО зі структурою словосполучення надана у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Структурна характеристика ФО підгрупи «переживання негативного емоційного стану» зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	200	53	<i>be sick at heart</i> ‘тужити, горювати, відчувати нудьгу’
Субстантивні ФО	94	25	<i>low spirits</i> ‘зневіра, сум, нудьга’
Ад’єктивні ФО	33	9	<i>as sore as a boil</i> ‘дуже злий, злий як собака’
Адвербіальні ФО	49	13	<i>out of sorts</i> ‘в поганому настрої’
<i>Всього</i>	<i>376</i>	<i>100</i>	

Як видно з таблиці 2.4, ФО зі структурою словосполучення поділяються на дієслівні (200 ФО, 49 %), субстантивні (94 ФО, 23 %), ад’єктивні (33 ФО, 8 %), адвербіальні (49 ФО, 12 %). Серед ФО зі структурою

словосполучення превалюють дієслівні ФО. Найбільш поширеними структурними моделями, за якими будуються дієслівні ФО, виступають V + N (*spit blood* ‘бути розлюченим’), V + N + Prep + N (*have one’s heart in one’s boots* ‘злякатися’), V + Prep + N (*be in the blues* ‘нудитися, хандрити, бути засмученим’). Аналіз структури субстантивних ФО показує, що продуктивними структурними моделями таких ФО є Adj + N (*heavy heart* ‘сум, смуток’), N + and + N (*strains and stresses* ‘нервова напруга, хвилювання’), N + Prep + N (*dispensation of Providence* ‘страждання, горе, випробування’). Щодо ад’єктивних фразеологізмів, вони є компаративними і містять у своєму складі сполучники *as* (*as cross as two sticks* ‘не в дусі, в поганому настрої, дуже розсерджений’) або *like* (*like a cat in a strange garret* ‘не по собі’). Більшість адвербіальних ФО утворені за моделлю Prep + N (*out of heart* ‘засмучений, у пригніченому настрої’).

Кількісна характеристика ФО зі структурою речення подана у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Структурна характеристика ФО підгрупи «переживання негативного емоційного стану» зі структурою речення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Стверджувальні	32	97	<i>one’s nerves will crack</i> ‘нерви не витримають’
Питальні	1	3	<i>What’s eating you?</i> ‘Що тебе непокоїть, хвилює?’
<i>Всього</i>	<i>33</i>	<i>100</i>	

У ході аналізу фразеологізмів зі структурою речення було встановлено, що за комунікативним типом вони поділяються на стверджувальні (*Every heart knows its bitterness* ‘У кожного своє горе’) та питальні (*What’s eating you?* ‘Що тебе непокоїть, хвилює?’).

Аналіз компонентного складу досліджуваних ФО свідчить про те, що у складі дієслівних ФО домінують лексеми *be*, *have*, *feel*, що пояснюється тим фактом, що ФО підгрупи зазвичай констатують переживання негативного емоційного стану особою: *be all on wires* ‘сидіти як на шпильках, не по собі’, *have a thing about smb / smth* ‘боятися когось / чогось, не виносити когось / щось’, *feel flat* ‘погано почуватися, відчувати смуток’.

Серед продуктивних компонентів в складі ФО, що аналізуються, також виділяються соматизми: *heart, head, soul, blood, nerves, ears, tongue, skull, hand, nose, neck, mouth, back, teeth, wits*, наприклад, *out of heart* ‘той, що переживає смуток, нудьгу’, *down in the mouth* ‘засмучений, у поганому настрої, у пригніченому стані’. Це можна пояснити антропоцентричними особливостями мислення людини, яка будь-яку сферу життя, зокрема емоційну, переживає через усвідомлення та аналіз власних відчуттів.

В ході аналізу було виявлено незначну кількість ФО, в складі яких є компоненти, які пов’язані або асоціюються із пеклом та дияволом: *hell, deuce, devil, fire, brimstone*. Цей факт пояснюється традиційною асоціацією диявола з негативними явищами людського життя, наприклад, *go through hell* ‘дуже страждати’, *blue devils* ‘сум, туга, нудьга’.

Оскільки тварини складають невідривну частину життя людини, їх поведінка у різних ситуаціях ставала об’єктом спостереження людини, що знайшло відображення в мові. Зокрема виявлено ряд ФО, які вербалізують емоційні переживання людини на основі проведення аналогії з емоційними реакціями тварин, як домашніх, так і диких, або навіть фантастичних. Так, ФО *one’s back is up* ‘він (вона тощо) сердиться, злиться’ заснована на спостереженні за поведінкою котів, які підіймають до гори спину, коли зляться. Фразеологізм *breathe fire* ‘дихати вогнем, бути дуже сердитим, злим’ містить імпліцитне порівняння розлюченої людини з драконом, який видихає вогонь. Окрім того, зафіксована незначна кількість ФО з компаративною структурою, що називають характерні риси, які традиційно надаються певним тваринам. Наприклад, *as scared as a rabbit* ‘дуже переляканий’, *as grave as an owl* ‘похмурий, понурий’.

В ході аналізу встановлено, що основний шар ФО не містить в компонентному складі конкретних номінантів негативних емоцій, які закладено у фразеологічному значенні. Проте, у структурі поодиноких ФО є лексеми, які вказують на негативний емоційний стан: *be afraid of one’s own shadow* ‘боятися власної тіні’, *on the anxious bench* ‘в тривозі’.

Встановлено, що ФО аналізованої підгрупи вербалізують такі концепти негативних емоцій: *ANXIETY* (*on the rack* ‘в стані крайнього напруження, неспокою, відчувати душевний біль, мучитися, терзатися’ – *anxious, often because you are waiting for smth or because people are asking you difficult questions* (CID: 335)), *SHOCK* (*culture shock* ‘культурний шок’), *SHAME* (*with one’s tail between one’s legs* ‘перелякано, принижено;

підібгавши хвіст’), *BOREDOM* ((as) *dull as ditch(-)water* ‘дуже нудний, скучний’), *FEAR* (*be scared (bored) shitless vulgar, slang* ‘дуже переляканий’), *SURPRISE* (*the surprise of one’s life / lifetime* ‘сильний подив, потрясіння’), *ANGER* ((as) *cross as two sticks* ‘не в душі, в поганому настрої, дуже розсерджений’), *GRIEF* (*deep waters* ‘велика тривога, велике горе, важке, небезпечне становище’), *WORRY* (*to sweat bullets American informal* ‘бути дуже занепокоєним або наляканим’), *SADNESS* (*be sick at heart* ‘тужити, горювати, відчувати нудьгу’), *DISAPPOINTMENT* (*rude awakening* ‘глибоке розчарування, повна втрата ілюзій’), *HUMILIATION* (*lose face* ‘втратити престиж, бути приниженим, знеславленим’), а також концепти *GUILT*, *JEALOUSY / ENVY*, *DISGUST*, *OFFENCE / INSULT*, *UPSET*, *ANNOYANCE*, *NERVOUSNESS*, *HATRED*, *CONTEMPT*, *EMBARRASSMENT / CONFUSION*.

Як показав аналіз, деякі ФО досліджуваної підгрупи марковані позначками різного характеру, що вказують на функціонально-стилістичну належність ФО, наприклад, розмовні, (*be in a stew* ‘хвилюватися, бути як на голках’), жаргонні (*get one’s Irish up* ‘скаженіти, лопатися від злості’), вульгарні (*give smb a pain in the ass* ‘з душі верне’), застарілі (*rip and tear* ‘рвати й метати, шаленіти, скаженіти’), гумористичні (*be as sick as a parrot* ‘бути вкрай невдоволеним’), *informal* (*like a cat on hot bricks* ‘ніяково, не в своїй тарілці’), а також територіально-географічну характеристику ФО, наприклад, амер. (*go out of one’s skull* ‘дуже нервувати’), австрал. (*whip the cat* ‘тужити, сумувати, повісити носа’).

2.2.2. Підгрупа «каузація негативного емоційного стану» нараховує 248 ФО (28 % від загальної кількості ФО групи «негативний емоційний стан»), які констатують процес спричинення негативного емоційного стану або позначають джерело або причину виникнення негативного емоційного стану. Формула тлумачення підгрупи може бути узагальнена так: «О каузує S відчувати “–”Е». В ролі об’єкта можуть виступати як істоти, так і неістоти або абстрактні явища.

За типом емотивності усі одиниці підгрупи номінативні, тобто називають негативний емоційний стан, що каузується об’єктом. В семантиці 69 ФО (28 %) підгрупи поряд з інтегральною семою «каузація негативного емоційного стану» присутні додаткові семантичні ознаки: «інтенсивність» негативного емоційного стану, що каузується (*frighten / scare the life out of smb* ‘страшенно налякати когось’ – *to make someone feel very frightened* (CID: 239) ‘змусити когось відчувати себе дуже пере-

ляканим’), «тривалість» (*a burr under (in) your saddle* North American informal ‘причина постійної муки або нудьги, більмо на оці’ – a persistent source of irritation (OLDEI: 42) ‘постійне джерело роздратованості’), «короткочасність» (*throw smb off (his) balance* ‘вивести з себе когось, вибити з колії’ – to confuse or upset someone for a short time by saying or doing something that they are not expecting (CID: 423) ‘спантеличувати когось ненадовго говорячи або роблячи щось несподіване’), «несподіваність» (*knock / throw smb for a loop* American informal ‘приголомшити когось’ – if something that happens knocks you for a loop, it upsets or confuses you because you do not expect it (CID: 251) ‘якщо щось приголомшує когось, воно або виводить з рівноваги або спантеличує, тому що людина не очікує цього’), «характеристика людини» (*an enfant terrible* ‘нестерпна людина’ – a famous or successful person who likes to shock people by behaving badly (CID: 122) ‘знаменита або успішна людина, яка любить шокувати людей непристойною поведінкою’), «причина» (*hit / touch a nerve* ‘зацепити болюче місце’ – say sth which upsets sb because they are very sensitive about that subject (OLDEI: 178) ‘сказати щось, що засмучує когось, тому що для нього це чутлива тема’), «поведінка» (*step / tread on smb’s corns* ‘ображати чиїсь почуття, дратувати когось; наступати комусь на мозолю’ – offend or upset sb by criticizing them or by interfering in things that they are responsible for (OLDEI: 300) ‘ображати або засмучувати когось критикуючи їх або втручаючись у справу, за які вони несуть відповідальність’).

З точки зору структури усі ФО цієї підгрупи будуються як словосполучення. В ході аналізу досліджувані одиниці були класифіковані за структурно-категоріальними ознаками на дієслівні та субстантивні одиниці (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Структурна характеристика ФО підгрупи
«каузація негативного емоційного стану»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	208	84	<i>bring smb’s heart into his mouth</i> ‘дуже перелякати когось’
Субстантивні ФО	40	16	<i>Job’s news</i> ‘сумні новини’
<i>Всього</i>	<i>248</i>	<i>100</i>	

Як видно з таблиці 2.6, у кількісному відношенні значно превалюють дієслівні ФО, які складають 208 одиниці (84 % від загальної кількості одиниць аналізованої підгрупи). Субстантивні ФО нараховують 40 одиниць (16 %). Серед дієслівних ФО активними структурними моделями виступають V + N + N (*give smb the blues* ‘наводити нудьгу на когось’), V + N (*hit a nerve* ‘зацепити болюче місце’) та поширений варіант цієї структури V + N’s + N (*rouse smb’s bile* ‘розлютити, розсердити когось’), V + N + Prep + N (*frighten the daylight(s) out of smb* ‘страшенно налякати когось, перелякати когось до нестями’), V + N + Prep + N (*put smb out of temper* ‘вивести з себе’), де Smb – суб’єкт, на який спрямована дія джерела або причини негативного емоційного стану. Субстантивні ФО позначають джерело або причину негативного емоційного стану: *a thorn in smb’s flesh* ‘причина постійної муки або нудьги, більмо на оці’, *death’s head at a feast* ‘людина або річ, що стримує веселощі, що псує настрої’. Поширеними структурними моделями, за якими будуються номінативні ФО, є N + Prep + N *a pain in the neck* ‘набридлива, докучлива людина’ та Adj + N *a bitter pill* ‘гірка пілюля, образа, приниження, з яким треба миритися’.

Активними компонентами в складі досліджуваних ФО є соматизми: *neck, hair, flesh, ear, head, heart, stomach, mind, nerve, bone, nostril, mouth, wits* тощо: *turn smb’s stomach* ‘обурювати когось, бути огидним’, *cut smb to the heart* ‘вразити, дійняти до живого; дошкулити’. Серед частотних дієслів виявлені такі: *put, give, get*, наприклад, *put fear in smb’s heart* ‘наганяти страху, лякати’, *give smb the hump* ‘наганяти нудьгу на когось’, *get smb’s goat* ‘розлютити, розсердити’.

ФО підгрупи вербалізують такі концепти негативних емоцій: **ANGER** (*put smb’s pecker up / put up smb’s pecker* розм. ‘сердити, драгувати когось’), **WORRY** (*a millstone about / round / around smb’s neck* ‘камінь на шії’), **SADNESS** (*cast a gloom on smb / smh* ‘засмутити, стримати веселощі’), **OFFENCE / INSULT** (*a slap in the face* ‘образа, різка відсіч’), **SHOCK** (*explode a bombshell* ‘сказати, зробити щось шокуюче’), **ANXIETY** (*keep smb on the rack* ‘мучити когось, терзати’), **NERVOUSNESS** (*keep smb on tenter-hooks* ‘тримати когось у стані невідомості, занепокоєння’), **UPSET** (*hit smb where it hurts* ‘зацепити за живе, дійняти до живого’), **DISCOURAGEMENT** (*put smb out of heart* ‘знеохочувати, розхолоджувати когось’), **ANNOYANCE** (*be the (absolute) limit* ‘бути нестерпним, бути дратівним, набридливим’), **DISGUST** (*make smb’s*

gorge rise ‘викликати огиду, відразу’), *BOREDOM* (*put dots on smb* ‘наскучити, набриднути комусь’), *HUMILIATION* (*take the starch out of someone* ‘дати відсіч, збити пиху з когось (особливо, принижуючи їх)’), *HATRED* (*bring odium on one* ‘викликати недоброзичливе ставлення до когось, зробити когось ненависним, викликати відразу, ненависть до когось’), *CONTEMPT* (*give smb he freeze / put the freeze on smb* амер., розм. ‘холодно прийняти когось, облили презирством’), *EMBARRASSMENT / CONFUSION* (*put smb to a stand* ‘змусити когось зніяковіти, соромитися’), *FEAR* (*give a fright / a scare* ‘злякати, налякати, перелякати когось’), *SURPRISE* (*give a shaking up* ‘неприємно здивувати, вразити когось’), а також концепти *DISAPPOINTMENT*, *GRIEF*, *JEALOUSY / ENVY*, *ANNOYANCE*, *GRIEF*, *GUILT*.

Незначна кількість одиниць марковано в словниках функціонально-стилістичними позначками, наприклад, розмовні (*get under smb’s skin* ‘дратувати когось, нервувати когось’), жаргонні (*get on smb’s wick* ‘набридати, докучати комусь’), або такі, що належать до американського (*throw a scare into smb* ‘лякати, залякувати когось’) чи австралійського (*bash smb’s ear* ‘набридати кому-небудь нудними розмовами’) варіантів англійської мови.

2.2.3. Підгрупа «перехід у негативний емоційний стан» охоплює 99 ФО (11 % від загальної кількості ФО групи «негативний емоційний стан»), які позначають перехід суб’єкта у негативний емоційний стан. Формула тлумачення підгрупи може бути узагальнена так: S починає відчувати “–”E. За типом емотивності ФО підгрупи, що описується, номінативні. В семантиці незначної кількості ФО досліджуваної підгрупи, об’єднаною інтегральною семою «перехід у негативний емоційний стан», наявні додаткові семантичні ознаки, аналіз яких дозволив встановити такі семантичні типи: «перехід у негативний емоційний стан» + «характер переходу» (*go ballistic* ‘розлютитися’ – to become irrationally enraged ‘стати безпричинно розлюченим’ (DAIPV: 257)), «перехід у негативний емоційний стан» + «інтенсивність» (*go bananas* ‘розізнитися’ – to become very angry ‘стати дуже злим’ (CID: 19)), «перехід у негативний емоційний стан» + «каузація» початку негативного емоційного стану: *get smb’s back up* ‘розсердити’ – to make someone get angry ‘змусити когось розізнитися’ (ODEI: 245)), «перехід у негативний емоційний стан» + «характеристика суб’єкта» (*quarrel with one’s own shadow* ‘легко роздратовуватися, роздратовуватися з усякого приводу’. У даному

випадку негативний емоційний стан характеризується як риса характеру, те, що відбувається часто або постійно, те, до чого особа схильна.)

Характеристика структурних особливостей аналізованих ФО надана в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Структурна характеристика ФО підгрупи
«перехід у негативний емоційний стан»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення	97	98	<i>hit the ceiling</i> ‘розлютитися, оскаженіти’
ФО зі структурою речення	2	2	<i>it makes one sick to hear, see etc.</i> ‘вуха в’януть, очі б не дивилися, огидно чути, дивитися тощо’
<i>Всього</i>	<i>99</i>	<i>100</i>	

При дослідженні структурних особливостей ФО встановлено, що за своєю структурою усі ФО даної підгрупи дієсловні (97 ФО, 98 %), окрім 2 одиниць (2 %), які мають структуру речення: *it makes one sick to hear, see etc.* ‘вуха в’януть, очі б не дивилися, огидно чути, дивитися тощо’, *the mercury is falling* ‘справи ідуть гірше, занепадають’. Найпоширенішими структурними моделями дієсловних ФО виступають V + N (*lose one’s balance* ‘втратити самовладання, душевну рівновагу’), V + Prep + N (*get into a state* ‘схвилюватися, засмучуватися’).

Аналіз компонентної структури досліджуваних ФО виявив, що частотними компонентами виступають дієслова *get, go, come, lose, fly*, які позначають перехід з одного стану до іншого: *get the wind up* ‘злякатися, перелякатися’, *fly into a temper* ‘роздратуватися, розізлитися, втратити самовладання’. Окрім того, досить численними у складі ФО є соматизми *nerve, nose, ear, face, jaw, blood, hair, heart, countenance, shadow*, а також слова, що позначають частини тіла тварин *back, hackles, tail* (наприклад, *lose heart* ‘лякатися, занепадати духом’, *get up on one’s ear* ‘розсердитися, розлютитися, скипіти’, *have one’s hackles up* ‘розізлитися, роздратуватися’). Варто зазначити, що в складі ФО підгрупи, що характеризується, спостерігаються назви емоційних станів *alarm, tantrum, dander, panic, craven, passion, rage, temper, grief* (наприклад, *fly into a tantrum*

‘скипіти, вибухнути гнівом, виявляти капризну дратівливість’, *take alarm* ‘налякатися’).

ФО цієї підгрупи репрезентують такі концепти негативних емоцій: *ANGER* (*do your nut informal* ‘розізлитися’), *SADNESS* (*hang (up) one’s harp(s) on the willows* ‘перейти від веселого настрою до смутного’), *WORRY* (*get into a state розм.* ‘розхвилюватися, збентежитися, засмучуватися’), *FEAR* (*get / put the wind up smb* ‘злякати, перелякати когось’), *EMBARRASSMENT / CONFUSION* (*go haywire розм.* ‘втратити розум, втратити душевний спокій; заплутатися’), *NERVOUSNESS* (*come / go (all) to pieces* ‘розстроїти свою нервову систему’), *PANIC* (*press / push the panic button* ‘запанікувати’), *ANNOYANCE* (*get off one’s bike сл.* ‘злитися’), а також концепти *UPSET, DISCOURAGEMENT, SHAME*.

Серед досліджуваних ФО виявлені поодинокі одиниці, що маркуються позначками як розмовні одиниці (*cut up nasty* ‘розсердитися, розлютуватися’). Окрім того, були виявлені ФО жаргонного стилю (*flip one’s lid* ‘сказитися, розлютитися’). Деякі ФО вживаються у американському (*go into a nose dive* ‘занепасти духом’) або австралійському (*do one’s block* ‘розсердитися, розхвилюватися’) варіантах англійської мови. Серед ФО розмовного стилю найбільш численними є такі, що позначають перехід у такі емоційні стани, як сердитість, злість, лють, шаленство, які можна охарактеризувати як сильні емоційні стани.

2.2.4. Підгрупа «зовнішній прояв негативного емоційного стану» нараховує 74 ФО (8 % від загальної кількості ФО групи «негативний емоційний стан»), які позначають зовнішній вигляд людини, що переживає негативний емоційний стан: *a long face* ‘втягнуте обличчя; похмурий вигляд’, *look small* ‘мати жалюгідний вигляд’. Формула тлумачення підгрупи може бути репрезентована так: NE виявляється у зовнішньому вигляді S.

Очевидним є той факт, що за типом емоційності усі ФО досліджуваної підгрупи дескриптивні, тобто описують зовнішній вигляд особи, яка знаходиться у негативному емоційному стані. ФО підгрупи можна класифікувати на такі, що позначають вид, вираз обличчя *a cloud on one’s brow* ‘похмурий вигляд’; колір обличчя *green with envy* ‘позеленілий від заздрості’; погляд *look daggers* ‘дивитися люто, з ненавистю, кидати гнівні погляди’; мімічна поведінка *take (up) a lip* ‘надутися, надуті губи, скривитися’. У семантичній структурі поодиноких ФО, окрім інтегральної семи «ознака зовнішнього вигляду», зафіксовано диферен-

ційні семи. В ході аналізу були виявлені такі семантичні типи: «ознака зовнішнього вигляду» + «негативна емоційна дія» (*lift (raise) one's eyebrows* 'підняти брови (від здивування, зневаги тощо)'), «ознака зовнішнього вигляду» + «інтенсивність» негативного емоційного стану (*froth / foam at the mouth* 'говорити щось з піною на губах; страшенно розлютитися' – be very angry 'бути дуже злим' (ODI: 117)), «ознака зовнішнього вигляду» + «перехід» у негативний емоційний стан (*hang (down) one's head* 'похнюпитися, опустити голову; втратити бадьорість, засмутитися'), «ознака зовнішнього вигляду» + «каузація» (*put smb to the blush* 'змусити когось почервоніти'). Характеристика структури ФО підгрупи наведена в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Структурна характеристика ФО підгрупи
«зовнішній прояв негативного емоційного стану»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення	67	91	<i>have a face like a wet weekend</i> <u>British informal</u> 'виглядати дуже нещасним'
ФО зі структурою речення	7	9	<i>one's eyes grew round</i> 'очі стали круглими (від здивування)'
<i>Всього</i>	<i>74</i>	<i>100</i>	

Як видно з таблиці 2.8, серед ФО цієї підгрупи кількісно домінують ФО зі структурою словосполучення, які складають 67 ФО, 91 %. ФО зі структурою речення репрезентовані 7ФО, 9 %. Структурна характеристика ФО зі структурою словосполучення надана у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Структурна характеристика ФО підгрупи «зовнішній прояв негативного емоційного стану» зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Дієслівні ФО	39	58	<i>lose colour</i> 'збліднути'

1	2	3	4
Ад'єктивні ФО	16	24	(as) white as chalk 'білий як крейда'
Субстантивні	11	16	eyes on stalk 'очі, сповнені страхом, подивом, зацікавленістю і т. ін.'
Адвербіальні	1	2	with egg on your face 'виглядаючи глупо або кумедно'
Всього	67	100	

Аналіз матеріалу з позиції структурних особливостей ФО зі структурою словосполучення свідчить про перевагу дієслівних ФО (39 ФО, 53 %), серед яких превалює структурна модель V + N (*flash / shoot fire* 'метати іскри (про очі)'), а також її поширена модель V + Adj + N (*make big eyes* 'зробити великі очі, здивуватися'). Незначну кількість складають дієслівні компаративні ФО: *look as if one had seen a ghost* 'виглядати дуже наляканим'. Досить численними є ад'єктивні компаративні ФО (16 ФО, 21 %), наприклад, *like a (dying) duck in a thunderstorm* 'з розгубленим виглядом, розгублено'. Субстантивні одиниці подані 11 ФО (15 %), наприклад, *a hang-dog air* 'винуватий вигляд'. Одна з аналізованих ФО (2 %) – адвербіальна: *with egg on your face* 'виглядаючи глупо або кумедно'. Щодо ФО зі структурою речення, усі виявлені сім одиниць мають структуру стверджувального речення, наприклад, *one's eyes flash / shoot fire* 'його, її і т. д. очі блищать, кидають вогнеблискавицею'.

Аналіз компонентного складу досліджуваних ФО свідчить про домінуюче вживання соматизмів у структурі одиниць: *eye(s), face, hair, head, countenance, mouth, brow*, наприклад, *make a sad face* 'мати сумний вигляд', *one's eyes grew round* 'очі стали круглими (від здивування)'. Окрім того, серед активних компонентів виявлені колоративи: *white, red, pale, black, green*, наприклад, *look black* 'виглядати сердитим, похмури́м', *as red as a beet / lobster* 'червоний, як рак'; назви тварин: *pig, duck, cat, lobster* (див. приклади вище); а також *look* у функції дієслова та іменника: *look like a death's head* 'бути схожим на мерця', *a dirty look* 'злий, сердитий вигляд'.

ФО групи актуалізують такі концепти негативних емоцій: *SADNESS* (*like patience on a monument* 'як статуя скорботи або терпіння'), *WORRY* (*get gray (get gray hair over smth)* розм. 'турбуватися, тривожитися про щось, «посивіти» від чогось'), *ANGER* (*look black* 'виглядати сердитим, похмурим'), *EMBARRASSMENT / CONFUSION* (*(as) red as a beet / as a (boiled) lobster* 'червоний, як рак (від ніяковості і т. ін.)'), *SURPRISE* (*open one's eyes* 'широко відкриті очі (від здивування)'), *FEAR* (*(as) white as chalk* 'білий як крейда (від хвороби, страху, шоку тощо)'), *CONTEMPT* (*curl one's lip* 'презирливо кривити рота'), а також концепти *HATRED, JEALOUSY / ENVY, DESPAIR, GUILT*.

Поодинокі ФО (7 ФО) маркуються позначкою розм.: *stare like a stuck pig* 'витріщати очі (від здивування)'.

2.2.5. Підгрупа «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану» подана 74 ФО (8 % від загальної кількості ФО групи «негативний емоційний стан»), які позначають фізіологічні зміни, що відбуваються під час переживання людиною негативного емоційного стану: *make your blood boil* 'розлютовувати', *a lump in one's throat* 'клубок у горлі'. Формула тлумачення може бути репрезентована так: S має фізіологічні ознаки у "–"Е.

Аналіз матеріалу показує, що ця підгрупа представлена дескриптивними ФО – вони описують певні процеси фізіологічного характеру, які супроводжують переживання особою негативного емоційного стану. Аналіз ФО свідчить про те, що значення окремих ФО містить не тільки інтегральну сему «фізіологічна ознака негативного емоційного стану». В ньому також актуалізуються додаткові семантичні ознаки. Виявлено такі семантичні типи ФО: «фізіологічна ознака негативного емоційного стану» + «каузація» негативного емоційного стану (*give one a funny feeling in one's / the stomach* 'нервувати, непокоїти когось; бути не до душі комусь'), «фізіологічна ознака негативного емоційного стану» + «інтенсивність» переживання негативного емоційного стану (*one's blood boils* 'у нього (неї і т. д.) кров кипить (від обурення тощо)').

Структурна характеристика аналізованих ФО наведена в таблиці 2.10.

Аналіз структури ФО цієї підгрупи свідчить про кількісну перевагу ФО зі структурою словосполучення (59 ФО, 80 %) над ФО зі структурою речення (15 ФО, 20 %). Структурна характеристика ФО зі структурою словосполучення надана у таблиці 2.11. Аналіз структурних особли-

востей ФО підгрупи свідчить про те, що превалюють дієслівні ФО (45 ФО, 60 %), наприклад, *shake in one's boots* 'тремтіти від жаху, переляку'. 6 ФО (8 %) – субстантивні, наприклад, *a bundle of nerves* 'клубок нервів, самі нерви'. Ад'єктивні та адвербіальні структури складають найменшу кількість та представлені 4 одиницями кожна. Усі 15 ФО зі структурою речення побудовані як стверджувальні речення, наприклад, *one's blood runs cold* 'кров холоне в жилах'.

Таблиця 2.10

Структурна характеристика ФО підгрупи «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення:	59	80	<i>jump / start out of one's skin</i> 'здрігнути, підскочити (від переляку, несподіванки тощо)'
ФО зі структурою речення:	15	20	<i>smb's heart misses a beat</i> 'душа в п'ятах'
<i>Всього</i>	<i>74</i>	<i>100</i>	

Таблиця 2.11

Структурна характеристика ФО підгрупи «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану» зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	45	76	<i>go hot and cold</i> 'червоніти й блідніти'
Субстантивні ФО	6	10	<i>a lump in one's (the) throat</i> 'клубок у горлі'
Ад'єктивні ФО	4	7	<i>hot under the collar</i> 'розлючений, обурений, оскраженілий'
Адвербіальні ФО	4	7	<i>all of a shake</i> 'тремтячи'
<i>Всього</i>	<i>59</i>	<i>100</i>	

Активними компонентами в складі ФО виступають соматизми: *blood, stomach, throat, jaw* тощо (див. приклади вище), оскільки ФО опи-

сують процеси або зміни, що відбуваються в організмі людини під час переживання негативної емоції.

Аналізовані ФО репрезентують наступні концепти негативних емоцій: *SURPRISE* (*one's jaw dropped (a mile)* 'у нього одвисла щелепа (від здивування)'), *ANGER* (*one's blood is up* 'він (вона і т. д.) скипів, втратив самовладання'), *GRIEF* (*Fretting cares make grey hairs* 'Коли біда діє, голова біліє'), *WORRY* (*sweat the small stuff* 'переживати через дрібниці'), *SADNESS* (*a lump in one's (the) throat* 'клубок у горлі'), *FEAR* (*give smb a start* 'налякати когось, змусити здригнутися'), *EMBARRASSMENT / CONFUSION* (*words fail one* 'він (вона і т. д.) не знаходить слів (від ніяковості, здивування, злості і т. ін.)'), *SHOCK* (*strike smb dumb / speechless* 'приголомшити, позбавити мови когось'), *ANXIETY* (*hot and bothered* 'стривожений'), *NERVOUSNESS* (*bite your (finger-)nails* 'гризти нігті (від хвилювання, нервування, страху тощо)').

При дослідженні матеріалу встановлено, що з корпусу одиниць досліджуваної підгрупи 8 ФО позначені як розмовні: *a goose is walking over smb's grave* 'дрож проймає'. Превалююча кількість ФО характерні для британського варіанту англійської мови; 4 одиниці мають позначку, що відносить їх до американського варіанту англійської мови: *sweat the small stuff* 'переживати через дрібниці'.

2.3. Фразеологічні одиниці, що виражають негативні емоції

Група «**вираження негативної емоції**» репрезентована 186 ФО, що становить 15 % від загальної кількості одиниць дослідження. До групи входять вигуківі ФО – прокльони, лайки та ін., за допомогою яких людина виражає свій негативний емоційний стан, наприклад *upon my soul!* 'слово честі! (вигук здивування, захоплення, досади тощо)', *for Christ's sake!* 'ради Бога! Заради всього святого! Скажіть на милість! (вигук, що виражає здивування, досаду тощо)'. Формула тлумачення ФО групи має вигляд: <S вербально експлікує “–” E> (Трофімова 2013в).

Особливий статус вигуківих ФО на позначення негативних емоцій визначається специфікою їхньої семантики, яка дозволяє відносити такі ФО до окремої семантичної групи. Ця характерна властивість вигуківих ФО полягає у тому, що вигуківі ФО не називають емоції, а особливим способом сигналізують про них (Телия 1996: 115). Інакше кажучи, на відміну від інших ФО, які опосередковано вербалізують емоції, вигуківі

ФО безпосередньо виражають емоції. Тобто вигуківі ФО не виконують номінативну функцію. Незважаючи на роздільнооформленість, вони є цілісними одиницями і характеризуються семантичною неподільністю: «Семантичні зв'язки у таких словосполученнях й реченнях дуже тісні, значення впливає з усього словосполучення чи речення» (Каптюрова 2005: 6). Істотною особливістю таких ФО є повне експресивне переосмислення компонентів.

Семантична дифузність вигуківих ФО відзначається багатьма дослідниками (див. Волкова 2005; Козырева 1989; Кунин 1970, 1996; Смашнюк 2009 та ін.). Як зазначає О. В. Каптюрова, вигуки «пов'язані з емоційною, чуттєвою стороною життя людини, їхнє конкретне значення виявляється, як правило, у висловленні й пов'язане з інтенцією мовця. Вони відбивають дійсність у нерозчленованих уявленнях і поєднують емоційне й раціональне» (Каптюрова 2005: 6). Такі одиниці, як правило, є полівалентними, тобто виражають декілька різних емоцій, наприклад, *dear me!* 'Боже мій! (вигук, що виражає нетерпіння, жаль, співчуття, подив і т. ін.)', *God damn (it)!* 'нехай йому чорт! (вигук, що виражає досаду, роздратування і т.ін.)'. З'ясовано, що досліджувані вигуківі ФО функціонують для вербалізації достатньо широкого кола концептів негативних емоцій: *SURPRISE ((Well) what do you know! розм.* 'як вам це подобається!' – something that you say when you are surprised by a piece of information (CID: 456)), *ANGER (I could (just) spit! інформал* 'я не тямив себе від злості!' – something that you say when you are very angry, usually because of something someone has done (CID: 393)), *CONTEMPT (marry come up! заст.* 'ось тобі і маєш!, оце так! (вираз презирства, обурення, здивування)'), *ANNOYANCE (for crying out loud! 'чорт забирай! (вигук, що виражає подив, досаду)'), DISAPPROVAL (the idea of it! 'лише подумати! (вираз незадоволення, несхвалення)'), SHAME (shame on you! розм.* 'як вам не сором!, соромтесь!, ганьба!'), *DISGUST (I wouldn't touch him / smth with a barge(-)pole* 'мені огидно було б до нього доторкнутися'), *HATRED (I, you, etc. would rather have one's room than one's company* 'я його, її і т.д. ненавиджу, не хочу і бачити') та інші.

За своєю частиномовною належністю усі ФО групи – вигуківі. Питання про їх граматичну природу є дискусійним, оскільки вони можуть трактуватися як речення або слова-речення (Кунин 1970: 314–315), що ускладнює можливість їх структурної класифікації. Структурно вигуківі ФО не є однородними, аналіз структури ФО цієї групи дозволив

виділити вигуківі ФО зі структурою словосполучення (89 ФО, 48 %, наприклад, *dear me!* ‘оце так!, Боже мій!’ (вигук здивування, обурення, жалю), *holy cow!* ‘Боже мій!, Батечки!’) і ФО зі структурою речення (97 ФО, 52 %). Вигуківі ФО зі структурою речення мають будову стверджувального (*I, he etc. should see one father / further first* ‘хай він, вона і т.д. забирається до всіх чортів, під три чорти’), питального (*what do you know (about that / this)?* амер., розм. ‘можете уявити собі щось подібне?’), окличного (*I’ll be a monkey’s uncle!* old-fashioned ‘Оце так!’), спонукального (*get knotted!* розм. ‘забирайся геть!, іди до біса!’) речення.

Аналіз матеріалу показує, що переважаюча частина таких ФО лексикографічно марковані позначками, серед яких частотними є розмовні або розмовно-фамільярні (наприклад, *go jump in the lake* ‘йди до біса! забирайся геть!’), грубі (наприклад, *son of a bitch* ‘нехай йому чорт!’), просторічні (наприклад, *by cripes!* ‘нехай йому чорт!’), informal (*Get lost!* very inf. ‘забирайся геть!’). Зазначені позначки свідчать про розмовний характер вживання таких ФО та високу ступінь їхньої емоційної насиченості.

2.4. Особливості фразеологізмів на позначення негативної емоційної дії

До групи «негативна емоційна дія» включаються ФО, які характеризують діяльність людини, охопленої негативним емоційним станом, наприклад, *look murder at smb* ‘гнівno дивитися на когось’, *moan and groan* ‘стогнати й охати’. Група налічує 111 ФО, тобто 9 % від загальної кількості ФО. Формула тлумачення групи має вигляд: «S діє так у “-”E» (Трофімова 2010д).

Диференціація негативних емоційних дій дозволяє виокремити ФО, які відображають різні форми вияву негативної емоційної дії: фізична дія, вербальна дія, поведінка, зорова дія, ментальна дія. Наприклад, виділяється ряд ФО, які фіксують вербальну поведінку особи, що переживає негативний емоційний стан. Зазначені ФО можна згрупувати за такими аспектами: а) казати щось у негативному емоційному стані, наприклад *speak daggers* ‘говорити зі злістю, з ворожістю, казати гнівні слова’, *cry shame on (upon) smb / smth* ‘соромити, ганьбити, рішуче осуджувати когось / щось’; б) не могли говорити переживаючи певну негативну емоцію, наприклад *have lost one’s tongue* ‘замовкнути, стратити мову’;

в) характеристика голосу людини, яка виражає свої емоції вербально: *like a scalded cat* ‘несамовито’; г) характеристика слів, які говорить людина у негативному емоційному стані: *hard (high, hot, sharp, warm) words* ‘гнівні, різкі слова’. Окрему підгрупу утворюють ФО, що мають узагальнене значення «плакати» від емоційного переживання, наприклад *cry like a baby* ‘гірко плакати’, *cry one’s eyes (heart) out* ‘сплакати очі, гірко ридати, проплакати своє горе’. Інша підгрупа представлена ФО, що характеризують мімічні, рухові, жестикуляційні тощо реакції організму людини, яка знаходиться у негативному емоційному стані: *bite one’s lip* ‘закусити губу, кусати губи (про людину, яка стримує хвилювання, гнів, досаду, сміх тощо)’, *wring one’s hands* ‘заламувати руки (у відчаї тощо)’. Також виділяються одиниці, які не належать до жодної з вищезазначених підгруп і відносяться до підгрупи «різне»: *drown one’s sorrows (troubles)* ‘залити горе (вином)’, *hide one’s (diminished) head* ‘приховувати свою неславу, ганьбу, своє приниження; ховатися від сорому’.

За типом емотивності серед досліджуваних ФО зафіксовані номінативні та дескриптивні одиниці. Семантична структура ФО характеризується наявністю облігаторної семи «негативна емоційна дія», також в ході аналізу були виявлені диференційні семантичні ознаки: «інтенсивність» дії (*beat your breast* ‘бити себе в груди’ – *make a great show of sorrow or regret* (ODI: 37)), «початок» дії (*turn on the waterworks* ‘проливати сльози’ – *to start crying in order to get what you want* (CID: 439)), «тривалість» дії (*cry one’s eyes (heart) out* ‘проплакати очі’ – *to cry a lot and for a long time* (CID: 88)).

Структурна характеристика ФО групи надана в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Структурна характеристика ФО групи «негативна емоційна дія»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення	110	99	<i>thumbs down</i> ‘несхвалення’
ФО зі структурою речення	1	1	<i>Hell has no fury like a woman scorned</i> ‘Фурія у пеклі ніщо у порівнянні з кинutoю жінкою’
<i>Всього</i>	<i>111</i>	<i>100</i>	

Як видно з таблиці 2.12, переважна більшість ФО мають будову словосполучення (110 ФО, 99 %). Лише 1 ФО (1 %) має структуру речення. Структурна характеристика ФО зі структурою словосполучення подана у таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Структурна характеристика ФО групи «негативна емоційна дія»
зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	Кі-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	94	85	<i>bite / snap smb's head off</i> 'різко, грубо відповісти комусь, огризнутися'
Субстантивні ФО	10	9	<i>crocodile tears</i> 'крокодилові сльози'
Ад'єктивні ФО	2	2	<i>in the melting mood</i> 'готовий розплакатися'
Адвербіальні ФО	4	4	<i>in sackcloth and ashes</i> 'посипав голову попелом, у горі і покаянні'
<i>Всього</i>	<i>110</i>	<i>100</i>	

Аналіз мовного матеріалу з точки зору структури ФО показує, що переважна кількість ФО (94 ФО, 85 %) є дієслівними, 10 ФО (9 %) – субстантивними (наприклад, *hard words* 'гнівні, різкі слова'), 2 ФО (2 %) – ад'єктивні (*in the melting mood* 'готовий розплакатися'), 4 ФО (4 %) – адвербіальні (*like a scalded cat* 'нестямно, несамовито'). Продуктивними структурними типами серед дієслівних ФО є V + N (наприклад, *vent your spleen* 'зганяти злість на комусь', *play the woman* 'плакати; боятися; вести себе, як не лічить чоловікові'), V + Prep + N (наприклад, *jump out of one's skin* 'здрігнути, підскочити (від переляку, несподіванки тощо)'), V + N + Prep + N (наприклад, *give vent to (one's feelings, anger, grief, impatience, indignation, threats, etc.)* 'дати волю почуттям, гніву, горю, нетерпінню, обуренню, загрозам тощо').

Мовний матеріал дозволяє виділити активні компоненти у складі аналізованих одиниць. Частотними є соматизми: *eye, heart, hand, tongue, voice, mind, lip, head, thumb, shoulder* та інші, наприклад, *tear one's hair (out)* 'рвати на собі волосся', *cry on smb's shoulder* 'плакатися'. Виявлено

незначну кількість ФО, чия образність заснована на спостереженні за поведінкою тварин, наприклад, *turn tail* 'тікати через почуття переляку', *show one's teeth* 'показувати зуби, загрожувати, огризатися; проявляти неприязнь, ворожість'.

Аналізовані ФО вербалізують наступні концепти негативних емоцій: *SADNESS* (*burst into tears* 'залитися сльозами, розплакатися'), *ANGER* (*spit nails* American and Australian informal 'говорити або робити щось у стані гніву'), *FEAR* (*avoid smb / smth like the plague* 'уникати когось або чогось як чуми'), *CONTEMPT* (*bite one's (the) thumb at smb* заст. 'скрутити дулю комусь (як знак презирства)'), *HUMILIATION* (*lick your wounds* 'зализувати рани'), *DISAPPROVAL* (*give smth the thumbs down* 'виявляти несхвалення, незадоволення чимось'), *SHOCK* (*not bat an eye / eyelash / eyelid* 'не виявляти шоку або подиву; і оком не моргнути'), а також концепти *EMBARRASSMENT / CONFUSION*, *GRIEF*, *WORRY*.

У ході аналізу ФО групи, що описується, виявлено, що 24 ФО (22 %) марковані словниковими позначками: розмовна, *informal* (*cry* (*shout, yell*) *blue murder* 'кричати гвалт, репетувати не своїм голосом'), жаргонна (*come the acid* 'поводитися задерикувато, шпигати'), застаріла (*bite one's (the) thumb at smb* 'скрутити дулю комусь (як знак презирства)'), жартівлива (*have a bone in one's (the) throat* 'не могли сказати ні слова'), американська (*give someone the hairy eyeball* 'дивитися на когось з осудженням або злістю').

2.5. Характеристика фразеологічних одиниць на позначення негативного емоційного ставлення

Група «негативне емоційне ставлення» будується з 37 ФО (3 %), які передають інформацію щодо емоційного ставлення суб'єкта до когось або чогось: *set at naught* 'ігнорувати, нехтувати, мати за ніщо (когось, щось), ставитися із зневагою (до когось)' (Трофімова 2011д). Семантичний об'єм може бути узагальнений формулою тлумачення «S 1 має негативне емоційне ставлення до S 2» або «S 1 має негативне емоційне ставлення до O 1».

Аналіз матеріалу показує, що усі ФО досліджуваної групи номінативні, тобто називають негативне емоційне ставлення суб'єкта. Аналіз ФО свідчить про те, що значення окремих ФО містить не тільки облігаторну сему «негативне емоційне ставлення», а також в ньому актуалізу-

ються конкретні семантичні ознаки: «інтенсивність» негативного емоційного ставлення, наприклад, *hate smb / smth like poison* ‘люто ненавидіти когось / щось’ – *dislike smb / smth intensely* (ODEI: 254); «дія», наприклад *cock a snook* ‘ставитися до когось / чогось з презирством’ – to show that you do not respect something or someone by doing something that insults them (CID: 77).

Структурна характеристика ФО групи представлена в таблиці 2.14. Як показують дані таблиці 2.14, очевидним є кількісне домінування ФО зі структурою словосполучення (36 ФО, 97 %). Лише 1 ФО (3 %) має структуру речення (*better be envied than pitied* ‘краще викликати заздрість, ніж жаль’).

Таблиця 2.14

Структурна характеристика ФО групи «негативне емоційне ставлення»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення	36	97	<i>give smb the frozen mitt</i> ‘холодно прийняти когось, поставитись до когось підкреслено зневажливо’
ФО зі структурою речення	1	3	<i>better be envied than pitied</i> ‘краще викликати заздрість, ніж жаль’
<i>Всього</i>	<i>37</i>	<i>100</i>	

Структурна характеристика ФО зі структурою словосполучення надана у таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Структурна характеристика ФО групи «негативне емоційне ставлення» зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	35	97	<i>spit in smb's eye</i> ‘плювати на когось, відноситися до когось зневажливо’
Субстантивні ФО	1	3	<i>devil's spawn</i> ‘диявольське поріддя’
<i>Всього</i>	<i>36</i>	<i>100</i>	

Аналіз структурних особливостей ФО дозволяє зробити висновок, що 35 ФО (97 %) дієслівні (наприклад, *thumb one's nose at smb / smth* 'зневажливо відноситися до когось / чогось'), 1 ФО (3 %) субстантивна (*devil's spawn* 'диявольське поріддя')

При дослідженні матеріалу встановлено, що активними компонентами у структурі досліджуваних одиниць виступають соматизми *nose, shoulder, finger, eye, guts* (наприклад, *snap one's fingers at smb / smth* 'відкрито презирати, ігнорувати, «плювати» на когось, щось', *give smb the cold shoulder* 'непрязно ставитися до когось'), а також дієслова *hate, give, take, look* (наприклад, *hate smb / smth like poison* 'люто ненавидіти когось / щось', *look down (turn up) one's nose at smb / smth* 'дивитися звисока, зневажати').

9 ФО марковані позначками: розмовна (7 ФО, наприклад, *hate smb's guts* 'люто ненавидіти когось'), 1 ФО позначена як застаріла (*look shy at (on) smb* 'відноситися до когось з недовірою або підозрою'), 1 ФО має позначку «зневажливо» (*devil's spawn* 'диявольське поріддя').

Як свідчать результати аналізу, ФО, що описуються, вербалізують такі негативні емоційні концепти, як *CONTEMPT, HATRED, DISAPPROVAL*.

Висновки до розділу 2

1. У межах англомовної картини світу фрагмент, представлений концептами негативних емоцій, постає як значущий шар дійсності, що знаходить підтвердження у ході аналізу фразеологічних засобів його репрезентації.

Корпус ФО на позначення негативних емоцій становить 1238 одиниць. ФО, що вербалізують концепти негативних емоцій в англійській мові, було розподілено за чотирма семантичними групами: «негативний емоційний стан», «вираження негативної емоції» «негативна емоційна дія», «негативне емоційне ставлення», які представляють у мовній картині світу вербалізовану фразеологічними засобами сукупність певним чином структурованих знань та уявлень мовців про негативні емоції. Результати кількісного аналізу відображають особливості світобачення представників англомовного соціуму. Кількісне співвідношення розглянутих груп свідчить про те, що найбільш релевантною у фразеологічному фонді англійської мови є група «негативний емоційний стан»,

яка охоплює 904 ФО (73 %). В межах групи «негативний емоційний стан» було виокремлено 5 підгруп: «переживання негативного емоційного стану», «каузація негативного емоційного стану», «перехід у негативний емоційний стан», «зовнішній прояв негативного емоційного стану», «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану», які відбивають різні аспекти негативного емоційного стану. Друге місце за кількісним наповненням займає група «вираження негативної емоції» (186 ФО, 15 %). Група «негативна емоційна дія» за кількістю ФО посідає третю позицію (111 ФО, 9 %). Найменш кількісно представленою є група «негативне емоційне ставлення» (37 ФО, 3 %).

2. Класифікація дібраних ФО за типом емотивності дозволяє розподілити їх на такі, що називають емоції, описують їх або виражають їх. Як свідчать результати аналізу матеріалу, найбільшу кількість складають ФО номінативного типу (884 ФО, 71 %), які присутні у підгрупах «переживання негативного емоційного стану», «каузація негативного емоційного стану», «перехід у негативний емоційний стан», а також у групі «негативне емоційне ставлення». Частка ФО, що виражають негативні емоції в англійській мові (186 ФО, 15 %), подана ФО – вигуками, лайками, прокльонами, які становлять групу «вираження негативної емоції». ФО дескриптивного типу є найменш численними (168 ФО, 14 %), вони зафіксовані в підгрупах «зовнішній прояв негативного емоційного стану», «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану», а також в групі «негативна емоційна дія».

3. Особливості представлення понять про негативні емоції у свідомості представників англійської мовної спільноти можуть бути репрезентовані низкою семантичних ознак. Фразеологія англійської мови досить широко деталізує параметри емоційного досвіду людини та актуалізує різні емотивні смисли у семантиці ФО. У результаті дослідження семантичної структури ФО виявлені такі семи, які, додаючись до архісеми «негативна емоція», актуалізуються в значенні ФО: **група «негативний емоційний стан»:** «інтенсивність», «причина», «характер протікання», «короткочасність / тривалість», «несподіваність», «характеристика суб'єкта», «дія / поведінка», «каузація», «перехід», **група «негативна емоційна дія»:** «інтенсивність», «початок», «тривалість», **група «негативне емоційне ставлення»:** «інтенсивність», «дія».

4. Вивчення структурних особливостей надало можливість стверджувати, що усі ФО поділяються на такі, що мають структуру слово-

сполучення та на такі, що мають структуру речення, а також вигуківі ФО. ФО зі структурою словосполучення представлені дієслівними, субстантивними, ад'єктивними, адвербіальними одиницями. Слід зазначити перевагу дієслівних ФО, які складають 719 одиниці (58 %). Кількість субстантивних ФО складає 160 одиниць (13 %). Частка ад'єктивних і адвербіальних ФО приблизно збігається (55 ФО, 4 % і 56 ФО, 5 % відповідно). ФО зі структурою речення за комунікативним типом поділяються на стверджувальні (62 ФО, 4,9 %) та питальні (1 ФО, 0,1 %) речення. Вигуківі ФО налічують 186 одиниць (15 %). Найбільш продуктивними структурними моделями, за якими утворені ФО, є V + N, V + Prep + N, V + N + Prep + N, Adj + N, N + Prep + N.

5. Аналіз показав, що продуктивними компонентами у процесі фразеологічної номінації досліджуваних ФО виступають соматизми, назви тварин, компоненти, які пов'язані або асоціюються із пеклом та дияволом, колоративи, назви емоційних станів, а також дієслова, наявність яких зумовлюється загальним значенням конкретної групи або підгрупи.

6. Аналіз емпіричного матеріалу уможливив встановлення кореляцій між концептами негативних емоцій, вербалізованими англійськими ФО, та семантичними групами ФО, у значенні яких зафіксовані різні аспекти переживання негативних емоцій. Тільки концепт *CONTEMPT* об'єктивується ФО усіх чотирьох груп (стан, вираження, дія, ставлення). Деякі концепти репрезентовані різними комбінаціями ФО трьох груп (стан, вираження, дія – *ANGER*, стан, вираження, ставлення – *HATRED*, вираження, дія, ставлення – *DISAPPROVAL*) або двох груп (стан, вираження – *ANNOYANCE*, *DISGUST*, *SHAME*, *SURPRISE*, стан, дія – *EMBARRASSMENT* / *CONFUSION*, *FEAR*, *GRIEF*, *HUMILIATION*, *SADNESS*). Більша кількість концептів актуалізується ФО лише однієї групи – «негативний емоційний стан» (*ANXIETY*, *BOREDOM*, *DESPAIR*, *DISAPPOINTMENT*, *DISCOURAGEMENT*, *GUILT*, *JEALOUSY* / *ENVY*, *NERVOUSNESS*, *OFFENCE* / *INSULT*, *PANIC*, *SHOCK*, *UPSET*, *WORRY*).

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У цьому розділі описуються структурно-семантичні особливості ФО, що позначають негативні емоції, в українській мові.

3.1. Загальна характеристика матеріалу дослідження

Матеріал вибірки в українській мові склали 1652 ФО, дібрані з фразеологічних словників української мови (ВТСУМ; СФАУМ; СФС; БСРП; УРРУФТС; СУМ; СФУМ; ФСРЯ; ФСУМ). Незначна кількісна розбіжність фактичного матеріалу в мовах набору (1238 ФО в англійській мові та 1652 ФО в українській мові) дозволяє зробити припущення про вагому роль емоцій в житті як англосмовної, так і україномовної особистості.

В українській мові, як і в англійській (див. 2.1), були виділені аналогічні групи: «негативний емоційний стан», «негативна емоційна дія», «негативне емоційне ставлення», «вираження негативної емоції», що свідчить про універсальний характер уявлень про негативні емоційні стани у носіїв мов набору (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Семантична класифікація ФО на позначення негативних емоцій
в українській мові

№ з/п	Назва групи	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1	2	3	4	5
1	Негативний емоційний стан	960	58	<i>братися (хапатися) за голову</i> ‘бути у відчаї, розпачі’, <i>виривати душу</i> ‘викликати переживання, страждання в кого-небудь’
2	Вираження негативної емоції	365	22	<i>бодай пропадом пішло</i> ‘уживається для вираження крайнього

Закінчення табл. 3.1

1	2	3	4	5
				незадоволення, великого обурення чим-небудь', <i>щоб [бодай] ні дна ні покришки</i> 'уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго'
3	Негативна емоційна дія	269	16	<i>блїмнути очима (оком)</i> 'глянути на кого-небудь, виражаючи докір, злість, гнів і т. ін.', <i>послати сто сот чортів на спину</i> 'проклинати кого-, що-небудь'
4	Негативне емоційне ставлення	58	4	<i>кляцати зубами</i> 'вороже, недоброзичливо і т. ін. ставитися до кого-небудь', <i>душа не лежить</i> 'хто-небудь не має інтересу, прихильності, симпатії і т. ін. до кого-, чого-небудь; не подобається хтось або щось'
	<i>Всього</i>	<i>1652</i>	<i>100</i>	

Аналіз показує, що в обох мовах набору в різній мірі кількісно переважають ФО групи «негативний емоційний стан» (58 % в українській мові і 73 % в англійській мові) (Трофімова 2011б). Зіставний аналіз засвідчив, що для української мови релевантною є група «вираження негативної емоції». На відміну від англійської мови, де зазначена група складає 15 % фактичного матеріалу, в українській мові ця група становить 22 % корпусу дослідження. Зіставлення питомої ваги вказаної підгрупи говорить про те, що україномовна особистість більше уваги приділяє своїм переживанням і в більшій мірі прагне виразити їх мовними засобами і поділитися своїми емоціями з іншими носіями мови. Група «негативна емоційна дія» представлена в англійській мові меншою кількістю одиниць (9 %), ніж в українській мові (16 %). Група «негативне емоційне ставлення» подана майже рівним об'ємом одиниць в мовах набору (3 % в англійській мові та 4 % в українській мові).

Кількісна характеристика груп, що вербалізують негативні емоції в англійській і українській мовах, подана у Додатку В.

3.2. Фразеологічні одиниці на позначення негативного емоційного стану

Група «негативний емоційний стан» включає 960 ФО (58 %), що у своїй семантиці відображають негативні емоції людини. Як і в англійській мові, ФО групи розподіляються за такими підгрупами: «переживання негативного емоційного стану», «каузація негативного емоційного стану», «перехід у негативний емоційний стан», «зовнішній прояв негативного емоційного стану», «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану» (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Семантична класифікація групи «негативний емоційний стан»

№ з/п	Семантична підгрупа	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1	Переживання негативного емоційного стану	413	43	<i>мліти душею (серцем)</i> 'відчувати страх; бояться'
2	Каузація негативного емоційного стану	301	31	<i>залити / заливати (залляти, рідко налити) за шкуру сала</i> 'завдавати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошкуляти комусь'
3	Фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану	103	11	<i>волос дибом стає</i> 'кого-небудь охоплює великий страх, гнів, подив і т. ін.'
4	Перехід у негативний емоційний стан	83	9	<i>вивело очі на лоб (на лоба)</i> 'хто-небудь відчув великий переляк, біль і т. ін.'
5	Зовнішній прояв негативного емоційного стану	60	6	<i>як (мов, ніби і т. ін.) [чорна (грозова)] хмара (туча)</i> 'дуже сумний, похмурий, невеселий, невдоволений'
	<i>Всього</i>	<i>960</i>	<i>100</i>	

В межах вказаної групи в обох мовах набору спостерігається пріоритетна роль одиниць, що у своєму значенні фіксують переживання негативного емоційного стану, що знаходить відображення в кількісному домінуванні відповідних підгруп (33 % в англійській мові та 25 % в українській мові від загального корпусу одиниць) (див. Додаток В). Як і в англійській мові, в українській мові друге місце за кількісним наповненням посідає підгрупа «каузація негативного емоційного стану» (20 % і 18 % відповідно). Підгрупа «перехід у негативний емоційний стан» представлена майже рівною кількістю одиниць в англійській і українській мовах: 8 % і 5 % відповідно. В українській і англійській частинах корпусу одиниць спостерігається майже повний збіг об'єму підгрупи «зовнішній прояв негативного емоційного стану» (4 % і 6 % відповідно) і повне кількісне співпадання одиниць підгрупи «фізіологічні ознаки негативного емоційного стану» (6 %).

3.2.1. Підгрупа «переживання негативного емоційного стану» вербалізується 413 ФО, що становить майже половину ФО аналізованої групи «негативний емоційний стан» – 43 %, що свідчить про значущість передачі внутрішніх переживань для носіїв української мови. До підгрупи відносяться такі ФО, що відбивають у своєму значенні стан переживання негативної емоції, наприклад, *терпне серце* ‘хто-небудь відчуває тривогу, душевний біль і т. ін.’, *рвати вудила* ‘бути дуже злим, роздратованим на кого-, що-небудь’. Формула тлумачення підгрупи може бути узагальнена так: S відчуває “–”E (Суб’єкт відчуває негативний емоційний стан).

За типом емотивності ФО номінативні, тобто такі, що констатують переживання або знаходження у певному емоційному стані. Аналіз матеріалу дослідження свідчить про те, що значення 152 ФО (37 %) містить не тільки облігаторну сему «негативний емоційний стан». В ньому також актуалізуються конкретні семантичні ознаки, що указують на «тривалість» стану (*не мати спокою* ‘постійно перебувати в стані тривоги, психологічного напруження’), «раптовість» (*почухатися, де й не свербить* ‘пережити несподівану невдачу, прикрість і т. ін.’), «інтенсивність» стану (найчастотніша додаткова сема, наприклад, *сором криє очі* ‘кому-небудь дуже соромно’, *в душі закипати* ‘надмірно хвилюватися від приливу почуття незадоволення, роздратування і т.ін.’), «зменшення ступеню інтенсивності стану» (*золотити / позолотити пілюлю* ‘зм’якшувати, скращувати заподіяну кому-небудь прикрість, образу’), «причина» (*запропастити [свою] душу* ‘мучитися докорами сумління з при-

воду свого негідного вчинку’), «риса характеру людини» (*підшитий трусом* ‘дуже боягузливий, лякливий’, *кам’яне (камінне) серце* ‘жорстока, бездушна людина’), «образ життя людини» (*коротати вік (літа)* ‘жити в журбі, безрадісно, одноманітно, нудьгуючи’, *лиха (зірка, щербата і т. ін.) доля* ‘тяжке, нещасливе, безрадісне життя у кого-небудь’).

Аналіз структурних особливостей ФО, що досліджуються, показав, що ФО поділяються на такі, що мають структуру словосполучення та на такі, що мають структуру речення (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Структурна характеристика ФО підгрупи
«переживання негативного емоційного стану»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення	292	71	<i>кліпати (блїматї) очїма</i> ‘почувати себе ніяково перед ким-небудь, відчувати сором, провину і т. ін. перед кимсь’
ФО зі структурою речення	121	29	<i>досада пече / запекла</i> ‘хто-небудь відчуває душевну гіркоту, образу, невдоволення і т. ін.’
<i>Всього</i>	<i>413</i>	<i>100</i>	

Як видно з таблиці 3.3, ФО зі структурою словосполучення значно перевищують ФО зі структурою речення: 71 % і 29 % відповідно. На думку Л. Г. Скрипник, у сучасній українській мові чітко виділяються два класи фразеологізмів: стійкі фрази, тобто ФО, структурно співвідносні з реченням, та фраземи, тобто ФО з будовою словосполучень (Скрипник 1973: 80), що відповідає результатам, отриманим в ході аналізу мовного матеріалу. На відміну від англійської мови, частка ФО, організованих за моделлю речень, в українській мові значно більша: 8 % і 29 % відповідно. Структурна характеристика ФО підгрупи зі структурою словосполучення подана у таблиці 3.4.

Як видно з таблиці 3.4, ФО зі структурою словосполучення представлені дієслівними (44 %), субстантивними (8 %), ад’єктивними (10 %), адвербіальними (9 %) одиницями. Дієслівні ФО становлять найчисленнішу групу і презентовані одиницями різних структурних типів. Поши-

реною структурою є V + N, наприклад, *тліти серцем (душею)* ‘зазнавати моральних страждань, тяжко переживати’. Серед ФО такої схеми наявні одиниці з непрямым порядком слідування компонентів: N + V, наприклад, *труса празнувати жарт.* ‘відчувати страх, лякатися’. Поодинокі одиниці містять у своєму складі дієслово в заперечній формі, наприклад, *не знаходити / не знайти [собі] місця* ‘бути дуже схвильованим, втрачати душевну рівновагу, самовладання, спокій’. Іншою продуктивною структурною моделлю виступає V + Prep + N, наприклад, *впадати / впасти в пасію ірон.* ‘гніватися’, та її варіант Prep + N + V, наприклад, *в душі закипати / закипіти* ‘надмірно хвилюватися від припливу почуття незадоволення, роздратування і т. ін.’. Серед субстантивних ФО найбільш численними виступають такі, що будуються за схемою Adj + N, наприклад, *розхристана душа* ‘хто-небудь дуже схвильований, збентежений’, *чорна доля* ‘тяжке, трагічне життя у кого-небудь’. Поширеними структурами, за якими організуються ад’єктивні ФО, виступають компаративна структура (*як неживий* ‘приголомшений чим-небудь, дуже наляканий, вражений, схвильований, заціпенілий’) та сполука дієприкметника та іменника в орудному відмінку (*нідиштий собаками* ‘дуже злий’). Серед ФО адвербіального типу поширені компаративні структури, наприклад, *як у лихоманці* ‘у постійній тривозі; неспокійно’.

Таблиця 3.4

Структурна характеристика ФО підгрупи «переживання негативного емоційного стану» зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	183	63	<i>хилити голову</i> ‘журитися, піддаватися почуттю сильного душевного болю, безнадійності’
Субстантивні ФО	31	10	<i>хвора душа</i> ‘хто-небудь дуже вразливий, знервований’
Ад’єктивні ФО	41	14	<i>як (мов, ніби і т. ін.) скупаний у мертвій воді</i> ‘пригнічений, сумний, невеселий’
Адвербіальні ФО	37	13	<i>під сердиту годину</i> ‘спересердя’
<i>Всього</i>	<i>292</i>	<i>100</i>	

Усі ФО зі структурою речення організовані як прості стверджувальні речення та мають у своєму складі одиниці із структурою двоскладного та односкладного речення. ФО, організовані за схемою двоскладних речень, являють собою «бінарні утворення» або «дієслівно-субстантивні сполуки» (терміни Л. Г. Скрипник), які мають у своєму складі іменник і узгоджене з ним дієслово або прикметник чи іменник: *очі вилазять* ‘кому-небудь неприємно, незручно, совісно і т. ін. від чогось’, *життя немиле* ‘хто-небудь не хоче жити, все йому байдуже, ніщо не радує’, *діло труба* ‘зовсім погано комусь; у когось дуже погані, зовсім безнадійні справи’. Серед досліджуваних ФО існують такі фразеологізми, які доповнюються назвами суб’єкта, здебільшого особовими займенниками в непрямих відмінках із прийменником чи без нього: *коти шкребуть на серці в кого* ‘хто-небудь хвилюється, перебуває в стані тривоги, неспокою’. Оскільки такі ФО поширюються другорядними членами, вони характеризуються як незамкнені стійкі фрази (Скрипник 1973: 82). Незначна кількість аналізованих ФО мають непрямий порядок слів: *спопеляється / спопелилося серце* ‘хто-небудь зазнає великих душевних страждань’. Поруч із двоскладними ФО є й такі, що співвідносні з односкладними реченнями, більшість яких – дієслівні безособові, наприклад, *гірко на серці (на душі)* ‘кому-небудь дуже прикро, досадно’, *дісталося перцю з квасом* ‘хто-небудь зазнав багато горя, страждань, перебував у скрутному становищі’. В окрему групу фразеологізмів (10 ФО), організованих за моделлю речень, можна виділити одиниці, які, включаючи до свого складу підрядні сполучники, за формальними ознаками нагадують підрядні речення, наприклад, *як мила ковтнув* ‘хто-небудь у поганому настрої’, *хоч під стіл лізь* ‘неприємно, соромно у зв’язку з чим-небудь; дуже незручно’.

Компонентний аналіз дозволив виявити продуктивні одиниці у складі досліджуваних ФО. Серед слів-компонентів досліджуваних ФО помітну групу становлять соматизми. Вони входять до складу 156 ФО (38 %). Найчастотнішими виступають *серце*, *душа*, а також *очі*, *кров*, *голова*, *ніс*, *зуб(и)* та інші, наприклад, *без душі* ‘дуже переляканий’, *братися (хапатися) за голову* ‘бути у відчаї, розпачі’, *мати зуб (зуба)* ‘сердитися, гніватися на кого-небудь’. Велика питома вага соматизмів в українській мові у порівнянні з англійською мовою ілюструє особливості менталітету українців. Не можна не погодитися з думкою вчених про те, що надзвичайна кількість соматизмів є свідченням антропоцент-

ричності фразеології (Сльшкін 2004: 45). Дослідники фразеології пояснюють факт широкого входження соматизмів до складу ФО винятковою роллю у житті людини органів відчуттів та органів, через які відбувається процес пізнання навколишнього світу. «Орієнтацію у просторі, свою оцінку оточення тощо людина здавна співвідносила насамперед із частинами свого тіла» (Скрипник 1973: 103).

Активними також є анімалістичні компоненти, які відображають досвід спостереження людини за світом тварин, наприклад, *підшитий собаками* 'дуже злий', *гадюка (гадина) ссе коло серця* 'хто-небудь сильно переживає, відчуває велику тривогу, хвилювання у зв'язку з чимось; кому-небудь особливо прикро від чогось', *як (мов, ніби і т. ін.) карась ротом глипає* 'хто-небудь дуже розгублений, почуває себе незручно, ніяково'. Як свідчить аналіз мовного матеріалу, такими компонентами виступають назви тварин (худоба, тварини, які традиційно живуть поряд з людиною (собака, кішка тощо), дикі тварини (вовк, змія тощо), риби, птахи, комахи) та анімалістичні соматизми. Деякі зоофразеологізми відображають звички тварин: *на місяць вити* 'нудьгувати, тужити без діла'. Інші ФО характеризують людину надаючи їй властивості тварин, наприклад, ФО *заяча душа* 'боязка, полохлива людина' заснована на тому, що зайцю приписуються такі характеристики, як боягузтво, несміливість, полохливість.

В складі ФО зустрічаються слова, пов'язані з процесом приготування та вживання їжі: *мало не з'їсть* 'хто-небудь дуже лютий, розгніваний', *сьорбнути солоного* 'зазнати великих випробувань, незгод, злиднів і т. ін.', *скуштувати каші* 'зазнати багато горя, лиха; набідуватися' *не мед* 'кому-небудь тяжко, погано і т. ін.', *як (мов, ніби і т. ін.) м'яло (макогона) облизав* 'хто-небудь у поганому настрої, невеселий після якоїсь невдачі'. Окрім того, виявлено ряд ФО, компонентами яких виступають слова, пов'язані зі смертю, наприклад, *як (мов, ніби і т. ін.) неживий* 'приголомшений чим-небудь, дуже наляканий, вражений, схвилюваний, заціпенілий', *вмерти живцем* 'жити самотнім, безперспективним, без будь-яких радощів життям', *живим у яму (в домовину і т. ін.) лягати* 'не маючи виходу із скрутного становища, бути у відчаї; гинути'.

ФО цієї підгрупи вербалізують широкий діапазон негативних емоцій: *ГНІВ (важким (недобрим) духом дихати* 'дуже сердитися, гніватися, злитися на кого-небудь, стримуючи до певного часу прямиий вияв

своїх почуттів'), *СТРАХ* (*труса празнувати жарт.* 'відчувати страх, лякатися'), *СУМ* (*гірка (печія ухапила за серце* 'хто-небудь засмучений, прикро вражений'), *НЕРВУВАННЯ* (*як (мов, ніби і т. ін.) на грані* 'у стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання; неспокійно, тривожно, нетерпляче'), *ТРИВОГА* (*на серці [наче] миші шкребуть (шкрябають, скребуть і т. ін.) / зашкребли (заскребли і т. ін.)* 'у кого-небудь поганий, гнітючий і т. ін. настрої; комусь тривожно, неспокійно'), *ХВИЛЮВАННЯ* (*як (мов, ніби і т. ін.) на [гарячому] вугіллі* 'у стані дуже великого хвилювання, збудження і т. ін. '), *СОРОМ'ЯЗЛИВІСТЬ / РОЗГУБЛЕНІСТЬ* (*ні в сих ні в тих* 'зніяковіло, розгублено або відчуваючи незручність'), *ВІДЧАЙ* (*битися головою об стіни (в мур)* 'перебувати в стані розпачу, сильного збудження, дуже переживати, побиватися з якогось приводу'), *ОБРАЗА* (*досада бере (розбирає) / взяла (розібрала)* 'хто-небудь переймається почуттям невдоволення, образи, душевної гіркоти і т. ін. '), *СОРОМ* (*не сміти (не могли) дивитися в очі* 'відчувати перед кимсь великий сором за яку-небудь провину'), а також концепти *ДОСАДА, ГОРЕ, ПРЕЗИРСТВО, ПОДИВ, НЕНАВИСТЬ, ПРИНИЖЕННЯ, ОГИДА, НУДЬГА, ШОК, ЗАЗДРИСТЬ, ПРОВИНА.*

ФО, що об'єктивують переживання негативного емоційного стану, лексикографічно марковані позначками *ірон., жарт., зневажл., заст., грубо,* наприклад, [*якась*] *муха вкусила ірон.* 'що-небудь спричинило комусь поганий настрої, хтось дратується, нервує і т. ін.; сердитий', *як муха в спасівку жарт.* 'хтось злий, сердитий, уїдливий і т. ін. ', *як пес після макогона зневажл.* 'дуже зніяковілий, винуватий; дуже зніяковіло, винувато', *мати храп заст., фам.* 'сердитися, злоститися на кого-небудь', *лупати очима грубо* 'переживати почуття неприємності, сорому і т. ін., відповідаючи за щось'. Порівняльний аналіз показує, що в англійській мові більш поширена позначка *розм.*, а в українській мові – *жарт.* та *ірон.*

3.2.2. Підгрупа «каузація негативного емоційного стану» нараховує 301 ФО, що становить 31 % від загальної кількості одиниць. До підгрупи входять такі ФО, що позначають процес спонукання або причину виникнення негативного емоційного стану, наприклад, *різати / різонутти (різнутти) по живому [тілу]* 'завдавати душевного болю, сильно вражати, ображати чимось кого-небудь', *незагоєна (незагойна) рана* 'те, що, не зникаючи, турбує людину, змушує постійно переживати'.

Формула тлумачення підгрупи може бути узагальнена так: О каузує S відчувати “–”E (Об’єкт є причиною негативного емоційного стану).

З точки зору типу емотивності усі ФО аналізованої підгрупи номінативні, тобто їх семантика відображає емоційний вплив. Аналіз мовного матеріалу дозволив встановити набір додаткових семантичних ознак, які додаються до облігаторної «каузація негативного емоційного стану» формують значення ФО (105 ФО, 35 %): «раптовість» (як *приском (жаром) обсіпати (осіпати) ‘раптово* вразити, схвилювати, засоромити, розсердити і т. ін. кого-небудь’), «тривалість» (*точити душу (серце) ‘викликати постійну* тривогу, неспокій, страждання в кого-небудь’), «інтенсивність» (*стояти / стати кілком (колом) в горлі ‘дуже* набридати, остогидіти’, *скаламутити [всю] душу (нутро) ‘надзвичайно сильно, глибоко* схвилювати когось, внести неспокій’), «посилення» ступеню переживання (*додавати / додати жалю ‘збільшувати* переживання, тугу, смуток’), «зменшення» ступеню переживання (*утишити серце ‘послабити, полегшити* чийсь душевний біль; заспокоїти’), «діяльність, що спричиняє негативний емоційний стан» (*плутатися (вертітися) під ногами ‘заважати, набридати комусь своєю присутністю, своїми діями’, жалити* язиком ‘сильно дошкуляти комусь-небудь словами, розмовами’).

З боку структури ФО поділяються на одиниці, організовані як словосполучення і як речення (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Структурна характеристика ФО підгрупи
«каузація негативного емоційного стану»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення	293	97	<i>діяти на нерви ‘дратувати</i> кого-небудь’
ФО зі структурою речення	8	3	<i>собаки виють ‘що-небудь</i> дуже неприємно діє, викликає у когось відразу, огиду’
<i>Всього</i>	<i>301</i>	<i>100</i>	

Як свідчать дані таблиці 3.5, у кількісному співвідношенні значно превалюють ФО зі структурою словосполучення (293 ФО, 97 %). Їхня структурна характеристика подана у таблиці 3.6.

Структурна характеристика ФО підгрупи «каузація негативного емоційного стану» зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	271	92	<i>мучити серце (душу)</i> 'здавати кому-небудь горя, страждань, прикрошів і т. ін.'
Субстантивні ФО	19	7	<i>чорні дні</i> 'дуже тяжкий час, сповнений страждань, постійної небезпеки, нужди і т. ін.'
Адвербіальні ФО	3	1	<i>над душею</i> 'набридливо, невідступно'
<i>Всього</i>	293	100	

Як видно з таблиці 3.6, у складі ФО зі структурою словосполучення виділяються дієслівні, субстантивні і адвербіальні утворення. Очевидним є той факт, що дієслівні ФО є найбільш численними (271 ФО, 92 %).

Друге місце посідають субстантивні одиниці, подані 19 фразеологізмами (7 %). Найменш кількісно представленими є адвербіальні ФО, що складають 1 %. Типовими структурними моделями, за якими утворені дієслівні ФО вказаної підгрупи, є V + N *розривати / розірвати серце (душу, груди)* 'здавати болю, примушувати страждати, переживати', V + Прер + N *ужалити в серце* 'боляче вразити; спричинити душевний біль', V + N + Прер + N *заганяти / загнати душу в п'яти* 'дуже лякати кого-небудь, викликати почуття страху'. Субстантивні ФО вказують на джерело або причину виникнення негативної емоції та у своїй більшості організовані за моделлю Adj + N: *недобра сила* 'те, що приносить людям нещастя, горе', *болюче місце* 'те, що найбільше турбує когось, що є причиною чіх-небудь переживань, неприємностей і т. ін.'

ФО, співвідносні з реченням, мають будову простих двоскладних (2 ФО) і односкладних (6 ФО) речень, наприклад, *черв'як точить серце* 'кого-небудь щось постійно хвилює, турбує, мучить, завдає душевного болю', *вухо дере* 'неприємно вражає, викликає дразливі почуття'.

Компонентний аналіз свідчить про широке входження до складу досліджуваних ФО соматизмів (158 ФО, 52 % від загальної кількості ФО підгрупи), наприклад, *вразити / вразити [в саме] серце* 'здавати кому-небудь великих страждань, душевного болю', *різати око [очі]* 'ви-

кликати неприємні почуття (тривогу, хвилювання), нервувати, бентежити кого-небудь', *зводити / звести з розуму (з ума)* 'викликати почуття роздратування, гніву, змушувати кого-небудь вдатися до нерозумних дій', *в'їстися / в'їдатися в печінки (рідко в шкіру)* 'дуже набриднути, надокучити, допекти кому-небудь'.

ФО цієї підгрупи об'єктивують низку концептів негативних емоцій, до яких відносяться: *ХВИЛЮВАННЯ* (*клопотати голову* 'турбувати, хвилювати кого-небудь'), *СУМ* (*розтравлювати / розтравити душу (серце)* 'викликати у кого-небудь тяжкі, болісні переживання'), *ТРИВОГА* (*сколочувати / сколотити спокій* 'викликати тривогу, неспокій'), *ОБРАЗА* (*підносити / піднести пілюлю* 'робити або говорити кому-небудь щось неприємне, прикре, образливе і т. ін. '), *СОРОМ* (*пекти руку (руки)* 'викликати докори сумління, почуття сорому, переживання і т. ін. '), *СТРАХ* (*наганяти / нагнати страху* 'залякувати, лякати'), *ГНІВ* (*зрати на нервах* 'дратувати кого-небудь'), *ГОРЕ* (*прикладати до жару вогню* 'дошкуляти чим-небудь комусь, посилювати біль, переживання, горе'), *ПРОВИНА* (*лягти на совість* 'викликати почуття провини, сорому, ніяковості і т. ін. за що-небудь'), *НЕРВУВАННЯ* (*висотувати (сотати) / висотати нерви* 'виснажувати кого-небудь, спричинюючи знервованість'), *ЗАЗДРІСТЬ* (*стати / стояти кісткою в горлі (поперек горла)* 'заважати кому-небудь, викликати заздрість у когось'), *ШОК* (*линути холодною водою* 'несподівано з'явитися, неприємно вразити кого-небудь'), *НУДЬГА* (*скребти [у] голову* 'надокучати, заважати, набридати'), *ВІДПРАЗА / ОГИДА* ([*аж*] *з душі верне* 'не подобається, викликає огиду'), а також концепти *ВІДЧАЙ*, *ОСУД*, *НЕНАВИСТЬ*, *СОРОМ'ЯЗЛИВІСТЬ / РОЗГУБЛЕНІСТЬ*.

У дефініціях 11 ФО аналізованої підгрупи відзначена наявність позначок *жарт.*, *заст.*, *фам.*, *діал.*, *книжн.*, *грубо*, наприклад, *об'їсти голову* фам. 'дуже набриднути кому-небудь якимись розмовами', *лоскотати / полоскотати нерви* жарт. 'впливати, діяти на кого-небудь; турбувати, бентежити, хвилювати когось', *давати (наганяти) / дати (нагнати) пуду* діал. 'лякати, страхати кого-небудь'.

3.2.3. Підгрупа «фізіологічні ознаку прояву негативного емоційного стану» формується з 103 ФО, що складає 11 % від кількості одиниць групи «негативний емоційний стан». ФО підгрупи відбивають у своєму значенні зміни усередині організму людини, які сигналізують про переживання певного негативного емоційного стану, наприклад, *перестало битися серце* 'хто-небудь дуже розхвилювався, відчувши пе-

реляк, страх’, *зуби скриплять (скрегочуть)* ‘хто-небудь дуже розлючений, сповнений гніву, ненависті’, *світ [в очах (перед очима)] тьмариться* ‘хто-небудь дуже страждає, тужить; комусь надзвичайно важко’. Формула тлумачення підгрупи може бути узагальнена так: S має фізіологічні ознаки у “–”E (Суб’єкт має фізіологічні ознаки переживання негативного емоційного стану).

За типом емотивності усі ФО, що становлять матеріал дослідження, дескриптивні, оскільки вони фокусуються на фізіологічних змінах, які супроводжують процес переживання негативних емоцій. Аналіз фактичного матеріалу дозволив встановити ряд додаткових семантичних ознак, які, додаючись до облігаторної семи, конкретизують значення 41 ФО (40 %): «інтенсивність» (*кров холоде (крижаніє, застигає і т. ін.) / заохолола (застигла і т.ін.) у жилах* ‘кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно і т.ін.’, *все (щось) обривається / обірвалося всередині (в грудях* ‘хто-небудь страшенно вражений, переляканий чи приголомшений чимсь’), «зменшення ступеню інтенсивності» (*серце прохололо (охололо)* ‘у кого-небудь зменшилася сила вияву якихось почуттів (кохання, ненависті і т. ін.)’), «перехід у негативний емоційний стан» (*як (мов, ніби і т. ін.) полум’ям обгорнуло / обгортає* ‘хтось відчув сильне збентеження, хвилювання і т. ін., дуже вражений чимсь’), «каузація» (*ніти морозом по спині* ‘викликати неприємне відчуття холоду від переживання, переляку і т. ін.’), «раптовість» (*серце як (ледве, мало, трохи і т. ін.) не вискочить [з грудей]* ‘хто-небудь раптом відчув сильне хвилювання або переляк і т.ін.’), «тривалість» (*серце зболіло (наболіло)* ‘хто-небудь зазнав тяжких і тривалих переживань, страждань’), «діяльність / поведінка» людини (*ламати (ломити, заламувати) / заламати (заломити) руки* ‘певними жестами виразити переживання, страждання, хвилювання і т. ін.’).

Структурна характеристика ФО досліджуваної підгрупи представлена в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Структурна характеристика ФО підгрупи «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1	2	3	4
ФО зі структурою словосполучення	28	27	<i>нагнати дрижкаків</i> ‘налякати, змусити тряситися від страху’

Закінчення табл. 3.7

1	2	3	4
ФО зі структурою речення	75	73	<i>морозом подрало по шкірі</i> <i>‘кого-небудь охопило</i> <i>неприємне відчуття холоду</i> <i>від сильного переляку,</i> <i>переживання і т. ін.’</i>
<i>Всього</i>	<i>103</i>	<i>100</i>	

Як видно з таблиці 3.7, у корпусі матеріалу найбільш численним є розряд ФО, організованих за моделлю речень – 75 ФО (73 %). ФО типу словосполучень менш репрезентативні і нараховують 28 ФО (27 %). ФО, структурно співвідносні з словосполученням, подані дієслівними, ад’єктивними і адвербіальними утвореннями (див. табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Структурна характеристика ФО підгрупи «фізіологічні ознаки прояву негативного емоційного стану»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	26	93	<i>обмирати / обмерти зі</i> <i>страху</i> ‘дуже лякатися, боятися’
Субстантивні ФО	1	3,5	<i>скрегіт зубовний</i> ‘гнів, лють, розлюченість’
Адвербіальні ФО	1	3,5	<i>з важким (нелегким) серцем</i> <i>‘у гнітючому стані, в тривозі,</i> <i>у передчутті чогось</i> <i>неприємного’</i>
<i>Всього</i>	<i>28</i>	<i>100</i>	

Дані таблиці 3.8 показують, що частка дієслівних одиниць складає 26 ФО (93 %). Поширеними структурами, за якими утворюються дієслівні ФО, постають V + N, наприклад, *дзвонити зубами* ‘тремтіти від холоду або переляку’, V + Прер + N, наприклад, *обмирати / обмерти зі страху* ‘дуже лякатися, боятися’. Субстантивний і адвербіальний типи структури є малопродуктивними і знаходяться у рівному співвідношенні, складаючи 3,5 % кожний.

ФО типу речень представлені простими двоскладними і односкладними реченнями: *мороз з-за плечей бере / узяв* ‘комусь стає моторошно, страшно і т. ін.’, *снігом силе за шкуру* ‘у кого-небудь з’являється неприємне відчуття холоду від страху, тривоги, хвороби і т. ін.’. Деякі ФО мають структуру підрядного порівняльного речення: *як (мов, ніби і т. ін.) лихоманка (рідко лихорадка) стрепехнула (взяла і т. ін.)* ‘хтось відчув озноб, здригнувся, затремтів; комусь раптом стало моторошно, страшно і т. ін.’.

У результаті компонентного аналізу виявлено, що 73 ФО (71 %) містять у своєму складі соматизми, що пов’язано з тим, що, образність ФО досліджуваної підгрупи ґрунтується на змінах у функціонуванні фізіологічних механізмів, які людина відчуває безпосередньо і які виникають рефлекторно, а далі усвідомлюються людиною. В ході аналізу фактичного матеріалу встановлено, що ФО описують зміни у діяльності різноманітних органів людського тіла: а) зміни у серцевій діяльності, пов’язані з прискоренням або сповільненням ритму серце-биття: *серце мре (завмирає, замирає) / замерло (замерло)* ‘хто-небудь дуже хвилюється, відчуває раптовий переляк, страх і т. ін.’; б) заціпеніння від переживання емоцій або тремтіння: *врости в землю* ‘завмерти, залякнутися на місці від великої несподіванки чи сильного хвилювання, страху і т.ін.’; *вибивати зубами чечітку (третяка)* ‘дрижати, клацаючи зубами (перев. від холоду або переляку)’; в) зміни в системі кровообігу: *кров ударила в лице (до лица, в обличчя і т. ін.)* ‘хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т. ін.’; г) процеси дихання, відчуття перехопленого духу або зміни регулярності та швидкості дихання: *дух займається (забивається, затинається і т. ін.) / зайнявся (забився, затнувся і т. ін.)* ‘стає важко дихати від хвилювання, сильного душевного потрясіння і т. ін.’; д) зміни в сприйманні дійсності свідомістю: *у голові туманіє* ‘втрачається ясність думки здатність виразно сприймати навколишнє від хвилювання, сильного болю і т.ін.; затьмарюється свідомість у кого-небудь’; е) зміна у голосі, важкість або неможливість говорити: *клубок стоїть (застряє, застрягає і т.ін.) / застряв (застряг і т. ін.) у горлі* ‘кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання і т. ін.’; е) зміни у діяльності залоз внутрішньої секреції: *обливатися / облитися холодним потом* ‘дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, очікування чогось небезпечного, неприємного і т. ін.)’; ж) порушення нормального зорового сприйняття дійс-

ності: *тьмариться* (заст. *тьмиться*) *в очах (в голові)* ‘хто-небудь втрачає ясність, чіткість сприйняття (від втоми, перенапруження, хвилювання і т. ін.)’; з) температурні реакції, зокрема поява неприємного відчуття холоду або жару: [аж] *морозом сипнуло (сипнуло)* [за (поза) *спиною (шкірою), по спині*] ‘кому-небудь дуже страшно, боязно’, *обдавати / обдати жаром (вогнем, морозом, холодом і т. ін.)* ‘викликати у кого-небудь стан сильного хвилювання, збентеження, переляку і т. ін.’; і) шкірна реакція: як (*мов, ніби і т. ін.*) *комашки забігали (ползли, повзли і т.ін.) по спині* ‘хто-небудь відчув страх, переляк і т. ін.’.

Досліджувані ФО об’єктивують ряд концептів негативних емоцій: *НЕРВУВАННЯ* (*циганський (холодний) піт проймає (охоплює, пробирає і т.ін.) / проймає (охопив, пробрав і т. ін.)* ‘хто-небудь дрижить від нервового збудження, страху, холоду і т. ін.; когось лихоманить’), *ХВИЛЮВАННЯ* (*обсипає (осипає, сипле) / обсипало (осипало) морозом (дрижаками і т.ін.)* ‘хтось відчуває озноб від холоду, хвилювання і т. ін., дуже вражений чимсь’), *ШОК* (*прикинути до землі* ‘завмерти, застигнути на місці від сильних переживань, великої несподіванки і т. ін.’), *ПОДИВ* (*відбирати (віднімати) / відібрати (відняти) мову* ‘хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву і т.ін.’), *СОРОМ’ЯЗЛИВІСТЬ / РОЗГУБЛЕНІСТЬ* (*переминатися (переступати) / переступити з ноги на ногу* ‘почувати себе ніяково, нерішуче, збентежено, розгублено і т. ін.’), *СУМ* (*щемить / защеміло серце* ‘хто-небудь печалиться, тужить, страждає’), *ГОРЕ* (*хилити (клонити) голову* ‘журитися, піддаватися почуттю сильного душевного болю, безнадійності’), *ТРИВОГА* (*тенькнуло / рідко тенькає в серці (в грудях)* ‘комусь стає тривожно, неспокійно з приводу чого-небудь’), *СТРАХ* ([аж] *шкура (шкіра) терпне* ‘кого-небудь охоплює почуття великого страху перед кимсь, чимсь’), *ГНІВ* (*скреготати (скреготіти, скригати, скрипіти і т. ін.) / заскреготати (заскреготіти, заскрипіти, скрипнути, скреготнути і т. ін.) зубами* ‘виявляти гнів, роздратування, незадоволення і т. ін.’), *НЕНАВИСТЬ* (*серце прохоллоло (охололо)* ‘у кого-небудь зменшилася сила вияву якихось почуттів (кохання, ненависті і т. ін.)’).

Лише одна ФО лексикографічно маркована позначкою *жарт.*: [аж] *кувати вухналі зубами* ‘дуже, сильно тремтіти (від холоду, переляку і т. ін.)’.

3.2.4. Підгрупа «перехід у негативний емоційний стан» включає 83 ФО (9 % від загальної кількості одиниць групи «негативний емоцій-

ний стан»), які відображають емоції в ракурсі становлення, наприклад, *волос в'яне (зав'яв)* 'кому-небудь стає страшно, моторошно від чогось'. Формула тлумачення підгрупи може бути узагальнена так: S починає відчувати “–”E (Суб'єкт переходить у / починає відчувати негативний емоційний стан).

З точки зору типу емотивності, усі ФО досліджуваної підгрупи номінативні. Аналіз матеріалу дослідження свідчить про те, що значення окремих ФО містить не тільки облігаторну сему «перехід у негативний емоційний стан». В ньому також актуалізуються конкретні семантичні ознаки, що указують на: «раптовість» виникнення емоції (*як (мов, мовби і т. ін.) окропом ошпарило (хто обілляв)* 'хтось раптово відчув сильне збентеження, хвилювання, сором, прикрість і т.ін. від чого-небудь, дуже вражений чимсь', *досада наводить / найшла* 'хто-небудь несподівано починає відчувати невдоволення, роздратованість, образу і т. ін.'), «інтенсивність» (*луснути з серця (зі злості)* 'дуже розсердитися', *[аж] рвати, дерти, скубти і т. ін. на собі [на голові] волосся (патли, чуба)* 'впадати у великий відчай, розпач, дуже переживати, побиватися'), «причина – ситуація як джерело виникнення негативної емоції» (*ускочити у сливки* 'опинитися у неприємному становищі'), «закінчення негативного емоційного стану / перехід із негативного емоційного стану у позитивний емоційний стан» (*перемінити (змінити, повернути і т. ін.) гнів на милість (на ласку)* 'перестати гніватися').

Структурна характеристика аналізованих ФО подана в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Структурна характеристика ФО підгрупи
«перехід у негативний емоційний стан»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення	29	35	<i>ухопитися [руками] за голову</i> 'дуже розхвилюватися через безвихідність становища, несподіваність, безнадійність і т. ін.'
ФО зі структурою речення	54	65	<i>очі туманом заходять</i> 'хто-небудь стає зажуреним, смутним'
<i>Всього</i>	<i>83</i>	<i>100</i>	

Як свідчать дані таблиці 3.9, з боку структури ФО досліджуваної підгрупи поділяються на одиниці, організовані як словосполучення і як речення (35 % і 65 % відповідно). До одиниць типу словосполучення входять дієслівні, субстантивні та адвербіальні ФО (див. табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Структурна характеристика ФО підгрупи «перехід у негативний емоційний стан» зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	27	93	<i>вогнем (подум'ям, пеклом, чортom, бісом, гаспидом і т. ін.) дихати</i> 'ставати розгніваним, розлюченим, роздратованим з якогось приводу'
Субстантивні ФО	1	3,5	<i>ніс під себе</i> 'засоромитися, зніяковіти, злякатися'
Адвербіальні ФО	1	3,5	<i>ні в п'ять ні в дев'ять (десять)</i> 'знітившись, розгубитися'
<i>Всього</i>	<i>29</i>	<i>100</i>	

Як показують дані таблиці 3.10, дієслівні ФО складають 93 % від кількості одиниць зі структурою словосполучення, а субстантивні та адвербіальні структури знаходяться у рівному співвідношенні і утворюють 3,5 % кожна. Продуктивними структурними моделями для дієслівних ФО виступають V + N, наприклад, *опустити / опускати вуха* 'впасти у відчай, засмутитися' та V + Прер + N, наприклад, *вхопитися за голову* 'відчути розгубленість, жах, відчай; відчайтися'.

ФО, побудовані за схемою речень, мають структуру простих двоскладних та односкладних речень: *пробігла собака поміж ногами* 'комусь стало соромно', *шкребе (шкрябає) / зашкребло (зашкрябало) на душі (на серці, за душу, за серце)* 'кого-небудь охоплює почуття незадоволення, гіркоти, суму, неспокою, тривоги і т. ін.'

Активними компонентами у складі ФО досліджуваної підгрупи виступають соматизми (див. приклади вище). Значення досліджуваних ФО лексикографічно не маркуються позначками.

Далі розглянемо концепти негативних емоцій, які вербалізуються ФО досліджуваної підгрупи: *ГНІВ* (як *набіжить* ‘кого-небудь охопить злість, лють’), *СТРАХ* (*душа в п’яти (п’ятки) тікає* (заглядає, лізе, ховається і т. ін.) / *втекла* (полізла, сховалася, вскочила і т. ін.) ‘хто-небудь раптово відчуває сильний переляк; дуже страшно комусь’), *ГОРЕ* (*світ зав’язується / зав’язався* ‘хто-небудь стає нещасним (перев. У зв’язку з невдалим одруженням)’), *СУМ* (як (*мов, ніби і т. ін.*) *кип’ячем обпарено* ‘хтось раптом став смутний, мовчазний і т. ін.’), *СОРОМ* (*заговорила (прокинулася) совість* ‘хто-небудь хоче стати чесним, справедливим; кому-небудь стає соромно’), *ДОСАДА* (*досада знаходить / найшла* ‘хто-небудь несподівано починає відчувати невдоволення, роздратованість, образу і т. ін.’), *СОРОМ’ЯЗЛИВІСТЬ / РОЗГУБЛЕНІСТЬ* (*згубити очі* ‘дуже засоромитися, зняковіти’), *ТРИВОГА* (*перевертається / перевернулося в душі* ‘у кого-небудь з’являється гостре почуття тривоги, хтось дуже хвилюється, мучиться’), *ХВИЛЮВАННЯ* (*заворушилося у серці* ‘пробудилось якесь почуття (збентеження, хвилювання і т. ін.)’), *НУДЬГА / АПАТІЯ* (*душа заросла полином* ‘хто-небудь збайдужів, став не чутливим, не сприйнятливим до чого-небудь’), а також концепти *ВІДЧАЙ, ОГИДА / ВІДРАЗА, НЕНАВИСТЬ*.

3.2.5. До підгрупи «зовнішній прояв негативного емоційного стану» входять 60 ФО (6 % від загальної кількості одиниць групи «негативний емоційний стан»), які маніфестують у своєму значенні зовнішній вияв емоцій, наприклад, *згоряти / згоріти на виду* ‘дуже червоніти, соромлячись’, [*аж*] *мінитися / перемінитися на лиці* (*в лиці, на обличчі, на виду і т. ін.*) ‘набирати іншого виразу обличчя у зв’язку з переживаннями, злістю, радістю і т.ін.’, *одна (тільки) тінь залишилася* (*зосталася і т. ін.*) ‘хто-небудь дуже змарнів, схуд, має змучений, виснажений вигляд’. Формула тлумачення підгрупи може бути узагальнена так: “–”Е виявляється у зовнішньому вигляді S (Негативний емоційний стан суб’єкта виявляється у такому зовнішньому вигляді).

Як показує аналіз мовного матеріалу, з боку типу емотивності ФО підгрупи підрозділяються на такі, що називають, та такі, що описують зовнішній вияв переживання негативних емоцій. Емоції, що переживає людина, потребують зовнішнього вияву. Характерні форми їх утілення – певні зміни у виразі обличчя, у поставі всього тіла, в особливостях поведінки (див. 1.3.3), що відбивається у мовних засобах, наприклад, *надувати (надимати) / надуті губи* ‘гніваючись, сердячись, ображаючись,

надавати обличчю незадоволеного вигляду’, *розводити / розвести руками* ‘виражати здивування, захоплення, розгубленість і т. ін.’. Зовнішній вираз емоційних станів пов’язаний з діяльністю фізіологічних механізмів, оскільки зовнішній вигляд часто є результатом внутрішніх процесів, наприклад, зміна кольору обличчя, зокрема почервоніння від надмірного припливу крові або блідість від звуження кровоносних судин: [*аж*] *кров кинулася до обличчя (в обличчя, в лице і т. ін.)* ‘хто-небудь дуже почервонів від досади, сорому, радості і т. ін.’, *лиця (обличчя) нема (немає, не знати, не було) / не стало* ‘хто-небудь змінюється на виду, стає дуже блідим від раптового сильного хвилювання, приступу хвороби і т. ін.’. Л. Г. Бабенко кваліфікує лексику зовнішнього прояву емоцій як семантично складну лексику, оскільки такі лексичні одиниці можна у рівній мірі віднести як до типу фізіологічних ознак емоцій, так і до класу емотивних номінацій (Бабенко 1989: 77). Не заперечуючи тісний зв’язок між фізіологічними реакціями організму та зовнішнім виявом емоцій, вважаємо доцільним розмежувати ці дві форми прояву емоцій та до цієї підгрупи відносимо ФО, що описують мімічні та пантомімічні зміни, зокрема, вираз обличчя, погляд, зміна кольору обличчя, виразів рухи руками.

Аналіз ФО свідчить про те, що значення окремих ФО містить не тільки архісему «ознака зовнішнього вигляду», а також в ньому актуалізуються конкретні семантичні признаки: «раптовість» переживання (*очі загорілися* ‘чий-небудь погляд, вигляд раптово став виражати якесь почуття (радість, схвильованість, збудження і т. ін.)’), «інтенсивність» переживання (*сором заливає / залив обличчя (лице і т. ін.)* ‘дуже червоніти від сорому’), «перехід у негативний емоційний стан» (*хмара повила* ‘хто-небудь став дуже похмурим, невеселим, засмученим’). Структурна характеристика ФО підгрупи репрезентована в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Структурна характеристика ФО підгрупи
«зовнішній прояв негативного емоційного стану»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
1	2	3	4
ФО зі структурою словосполучення	42	70	<i>хмара хмарою</i> ‘хто-небудь дуже сумний, похмурий, невеселий’

Закінчення табл. 3.11

1	2	3	4
ФО зі структурою речення	18	30	<i>очі запалали</i> ‘чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття (гнів, обурення, рішучість і т. ін.)’
<i>Всього</i>	<i>60</i>	<i>100</i>	

Як видно з таблиці 3.11, ФО вказаної підгрупи поділяються на такі, що структурно співвідносні з словосполученням (70 %) та реченням (30 %). Структурна характеристика ФО зі структурою словосполучення надана у таблиці 3.12.

Як видно з таблиці 3.12, серед ФО типу словосполучення виділяємо дієслівні (57%), ад’єктивні (31 %) та субстантивні (12 %) фразеологізми. Частотним структурним типом дієслівних ФО виступає V + N: *наливатися / налитися (налятися) кров’ю* ‘червоний від злості, напруження і т. ін.’, *дивитися басом* ‘мати сердитий, неприязний, похмурий вигляд’.

Таблиця 3.12

Структурна характеристика ФО підгрупи «зовнішній прояв негативного емоційного стану» зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	24	57	<i>дивитися басом</i> ‘мати сердитий, неприязний, похмурий вигляд’
Ад’єктивні	13	31	<i>як (мов, ніби і т. ін.) у воду опущений</i> ‘дуже похмурий, сумний хто-небудь’
Субстантивні ФО	5	12	<i>кисла міна</i> ‘невеселий, незадоволений і т. ін. вираз’
<i>Всього</i>	<i>42</i>	<i>100</i>	

Серед ад’єктивних ФО поширені порівняльні структури: *як (мов, ніби і т. ін.) до землі прибитий* ‘хто-небудь дуже зажурений, мовчазний, з похиленою головою’, *як сич* ‘невеселий, похмурий’. ФО, організовані як речення, мають будову простих двоскладних та односкладних речень: *очі горять (палають)* ‘чий-небудь вигляд виражає якісь почуття (збуд-

ження, гнів, радість і т. ін.)', *кидає / кинуло в краску* 'хто-небудь червоніє від хвилювання, збудження, сорому і т. ін.'

При дослідженні матеріалу встановлено, що активними компонентами у складі ФО виступають соматизми (див. приклади вище). Це пояснюється тим, що аналізовані ФО концентруються на змінах, які відбуваються в зовнішньому вигляді людини і сигналізують про переживання нею негативної емоції.

Концепти негативних емоцій, які актуалізують ФО цієї підгрупи, такі: *СОРОМ'ЯЗЛИВІСТЬ / РОЗГУБЛЕНІСТЬ* (*кидає / кинуло в жар (в пал)* 'хто-небудь червоніє від ніяковості'), *СУМ* (*як (мов, ніби і т. ін.) [темною] хмарою оповитий* 'дуже сумний, похмурий хто-небудь'), *ХВИЛЮВАННЯ* (*[аж] нашіти вогнем (полум'ям)* 'бути дуже розгара-чілим, рум'яним і т. ін. внаслідок сильного збудження, хвилювання і т.ін. '), *СОРОМ* (*некти / спекти раків (раки)* 'червоніти від сорому, ніяковіти і т. ін. '), *ГНІВ* (*очі розгоряються / розгорілися* 'чий-небудь погляд, вигляд виражає якесь почуття (задоволення, захоплення, гнів і т. ін. '), *ТРИВОГА* (*робити добру (веселу) міну при недобрій (поганій) грі* 'за зовнішнім спокоєм приховувати тривогу, незадоволення, неприємності, прикрощі і т. ін. '), а також концепти *ПРЕЗИРСТВО, ДОСАДА, ПОДИВ, СТРАХ*.

Аналіз емпіричного матеріалу показує, що лише три ФО лексикографічно маркуються позначками: *аж рота роззявити грубо* 'виявити, виразити сильне здивування, захоплення і т. ін. ', *дивитися зашморгом жарт.* 'виражати поглядом велике незадоволення ким-, чим-небудь, мати сердитий вигляд', *витріщати очі зневажл.* 'широко розкрити очі, виявляючи здивування, безтямність, гнів і т. ін. '.

3.3. Характеристика фразеологізмів, що слугують для вираження негативної емоції

До групи «**вираження негативної емоції**» належать 365 ФО, що складає 22 % від загальної кількості одиниць. Група складається з ФО, які виражають негативні емоційні реакції мовця на слова співбесідника чи ситуацію: застереження, погроза, побажання, лайка, проклин, наприклад, *туди до лиха!* 'уживається для вираження незадоволення, розчарування, здивування, обурення з приводу чогось неприємного, несподіваного і т. ін. ', *щоб ні життя ні добра* 'уживається як прокляття і виражає

недобрі побажання’, *матері твоїй (його і т. ін.) дуля* ‘лайливий вираз на означення образи на когось, невдоволення кимось’. Формула тлумачення ФО групи має вигляд: «S вербально експлікує “-”E» (Трофімова 2013в).

Щодо типу емотивності, до вказаної групи входять лише такі ФО, що виражають негативні емоції. Деяким ФО притаманна семантична дифузність, тобто вони можуть виражати різні емоції, наприклад, *ох (ой) [мені] лихо!* ‘уживається для вираження хвилювання, заклопотаності, страху, відчаю, досади, здивування і т. ін.’, *скажи (скажіть) на милість [божу (Бога)]* ‘уживається для вираження подиву, незадоволення, розгубленості, сумніву і т. ін.’, *[чи] ти ба!* ‘уживається для вираження здивування, подиву, докору, обурення’. У деяких випадках ФО виражають амбівалентні емоції, як позитивні, так і негативні, наприклад, *[ой] мати Божа* ‘уживається для вираження позитивних або негативних емоцій: радості, здивування, захоплення, переляку і т. ін.’, *[ой (ох)] матінко [ж] моя [рідна]!* ‘уживається для вираження захоплення, здивування, радості, незадоволення і т. ін.’.

За своєю частиномовною характеристикою ФО аналізованої групи являють собою вигуківі одиниці. З точки зору структури досліджувані ФО будуються як словосполучення (139 ФО, 38 %, наприклад, *чортів пеньок* ‘уживається як лайка і виражає незадоволення ким-небудь’) та речення (226 ФО, 62 %, наприклад, *лиха (вагова, вража і т. ін.) мати (матір) знає (зна) фам.* ‘уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь’). З погляду повноти речення ФО розподіляються на повні (*ледащо носить фам.* ‘уживається для вираження незадоволення тим, хто невчасно або довго ходить, їздить, перебуває де-небудь’) та неповні еліптичні (*хоч вішайся* ‘уживається для вираження відчаю, безсилля у зв’язку з нудьгою, неможливістю у зв’язку з нудьгою, неможливістю знайти вихід з важкого становища’). За своєю комунікативною спрямованістю ФО групи мають структуру стверджувального (*[ось] я тобі (вам і т. ін.) дам* ‘уживається для вираження великого незадоволення чіми-небудь діями, вчинками, словами та погрози покарати його’), заперечного (*не взяв ворог (враг)* ‘уживається для вираження захоплення, здивування з якого-небудь приводу або незадоволення кимсь, чимсь’), окличного (*[що] я сказав!* ‘уживається для вираження нетерпіння, роздратування тим, що не виконують щойно віддане розпорядження’), спонукального (*бий тебе (його і т. ін.) коцюба лайл.* ‘уживається для

вираження незадоволення, обурення', *бодай (щоб) добра (долі) не було лайл.* 'уживається як прокляття і виражає надзвичайно велике незадоволення, обурення з приводу когось, чогось'), *питального (що за птиця? зневажл.* 'уживається для вираження зневаги, приниження і т. ін. кого-небудь') речення. Слід зазначити, що найбільш поширеним типом ж спонукальні речення, що можна пояснити їхнім функціональним призначенням – виразити недобрі побажання, прокльони на адресу людини / об'єкту тощо, які викликають негативні емоції.

Аналіз ФО групи засвідчує активність певних груп компонентів, серед яких насамперед слід відзначити релігійних персонажей – Бог, диявол. Дібраний матеріал відображає етнокультурну інформацію та свідчить про те, що аналізовані ФО увібрали ідеї християнської релігійної концепції, яка домінує в українському суспільстві. Найбільша кількість таких вигуківих ФО своєю образністю апелюють до образу диявола, який постає в різних іпостасях – чорт, біс, сатана, гаспид, лихий, ворог, дідько, нечиста сила, чортова (вража, нечиста іт.ін.) матір, батько, діти тощо, наприклад, *якого чорта (гаспида) грубо* 'уживається для вираження незадоволення чим-небудь', *дідько б тебе (його, вас і т.ін.) взяв лайл.* 'уживається для висловлення невдоволення, обурення, досади чи захоплення, здивування і т. ін. кимось або чимось, часто з гумористичним відтінком', *яка [нечиста] сила занесла (понесла) грубо* 'уживається для вираження незадоволення, шкодування з приводу прибуття або небажаного відправлення кого-небудь кудись', *що за вража (нечиста, лиха і т.ін.) мати! фам.* 'уживається для вираження здивування, досади, незадоволення і т.ін.' ФО з компонентом *Бог* є не такими продуктивними, наприклад, *Бог (Господь) зна що таке* 'уживається для вираження негативного ставлення до кого-, чого-небудь, незадоволення кимось, чимось', *щоб тебе (вас і т.ін.) Бог (Господь) побив (покарав) лайл.* 'уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго'. Приклади свідчать, що емоційний світ українців тісно пов'язаний з християнською моделлю світу – у наведених ФО Бог трактується як всемогутній Творець, здатний покарати, а демонічні сили як такі, що завдають людині шкоди та приносять нещастя. Окрім того, активними компонентами у складі досліджуваних ФО є такі, що пов'язані з різними хворобами або фізичними розладами організму та тіла людини – такі ФО в основному виступають як звертання мовця до людини, яка викликає негативну емоцію, та експлікують недобрі побажання мовця до цієї

людини занедужати: *хай (нехай) би грець забрав (узяв) лайл.* ‘уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось – чогось, недоброго побажання позбутися його’, *бодай (щоб і т. ін.) руки і ноги поламало* ‘уживається як лайка з побажанням чогось недоброго’, *хай (нехай) язик відсохне (усохне)* ‘уживається для вираження великого незадоволення чіми-небудь словами, розмовами’.

Значна кількість ФО виражають емоційний стан **НЕЗАДОВОЛЕННЯ**, який можна тлумачити як індикатор достатньо широкого кола негативних емоцій. ФО групи також актуалізують наступні концепти негативних емоцій: **ПОДИВ** (*бісова (клята) баба лайл.* ‘уживається для вираження здивування чи негативного ставлення до когось’), **ГНІВ** (*якого бісового батька (сина) лайл.* ‘уживається для вираження обурення, незадоволення чімиись діями, вчинками’), **ДОСАДА** (*враг його (рідко тебе і т.ін.) бери лайл., заст.* ‘уживається для вираження великого незадоволення, роздратування або досади через когось чи щось’), **СТРАХ** (*ой (о, рідко і) леле (леле-леле)* ‘уживається для вираження здивування, страху, жалю, захоплення і т. ін.’), **ПРЕЗИРСТВО** (*щоб чорт (враг) побрав (узяв, забрав) лайл.* ‘уживається для вираження незадоволення ким-небудь, зневаги до когось, побажання зла та позбутися його’), **ОСУД** (*щоб (бодай, хай би) муха вбрикнула* ‘уживається для вираження удаваного незадоволення, недоброго побажання комусь, несхвалення чого-небудь’), **ВІДЧАЙ** (*в Бога* ‘уживається для вираження розпачу, безнадійності і т.ін.’), а також концепти **НУДЬГА**, **ПРОВИНА**, **СОРОМ**, **НЕНАВИСТЬ**, **ГОРЕ**, **НІЯКОВІСТЬ / РОЗГУБЛЕНІСТЬ**.

У результаті аналізу встановлено, що 151 ФО (41 %) лексикографічно марковані позначками *лайл., грубо, ірон., заст., зневажл., фам.* (що свідчить про високий ступінь емоційного навантаження, притаманний розмовному стилю вживання таких ФО), при цьому варто відзначити, що найбільш поширеною є ремарка *лайл.*, наприклад, *вражий (сучий, дияволів, іродів, чортів, гадів, песький і т. ін.) син лайл.* ‘уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь’, *погибелі нема (немає) лайл.* ‘уживається як лайка для вираження крайнього незадоволення ким-небудь і виявлення недобрих побажань комусь’, *спасибі вашої тьоті (вашому батькові) ірон.* ‘уживається для вираження незадоволення тим, з чим хто-небудь не може погодитися або чогось не може прийняти’, *що за чортівиння (чортівня)! грубо* ‘уживається для вираження незадоволення, обурення або здивування з приводу кого-, чого-небудь’.

3.4. Особливості фразеологічних одиниць на позначення негативної емоційної дії

Група «негативна емоційна дія» налічує 269 ФО, що становить 16 % від загального корпусу матеріалу. Група об'єднує ФО, які передають емоційну поведінку людини в стані переживання негативних емоцій, наприклад, *метати громи і (та) блискавки* 'гнівno, роздратовано говорити про кого-, що-небудь, лаяти когось', *обливати / облити свою душу слізьми* 'багато, часто плакати, страждати'. Формула тлумачення групи має вигляд: «S діє так у “—”Е» (Трофімова 2010д).

ФО аналізованої групи позначають різні моделі поведінки людини, охопленої негативними емоціями. Це зокрема мовні та рухові дії. Щодо вербальної поведінки, аналізовані ФО у своєму значенні передають різні її прояви: говорити емоційно, критикувати, лаяти, проклинати, насміхатися, дорікати, наприклад, *тикати (штрикати, показувати, вказувати) пальцем (пальцями)* 'негативно висловлюватись про кого-небудь, відкрито осуджувати когось', *протирати / протерти з пісочком* 'суворо критикувати, лаяти кого-небудь', *брати / взяти на бас* 'насміхатися, глузувати з кого-небудь'. Ряд ФО позначають такий стан людини, коли вона втрачає здатність говорити під впливом емоцій: *утрачати / утратити (загубити) мову* 'на якийсь час позбуватися здатності говорити, німіти від сильного хвилювання, розгубленості і т. ін.'

Як показує аналіз фактичного матеріалу, серед актуальних способів вияву емоційної поведінки людини є погляд: *дерти косяка* 'неприємно, сердито поглядати на кого-небудь', *очі блиснули [гнівом]* 'хтось глянув дуже сердито, суворо, із злістю і т. ін.'. Аналіз мовного матеріалу засвідчує про наявність такого способу вираження емоційного поведінки людини, як бити, карати когось, наприклад, *витерти ворсу* 'побити, жорстоко покарати когось', *всіпати по перше (по шосте) число* 'суворо покарати, провчити кого-небудь'.

Універсальним виразним рухом, який свідчить про наявність певного процесу в психіці, є плач. Досліджувані ФО позначають різні аспекти плачу: а) процес плачу: *реготати на пуна* 'плакати'; б) початок плачу: *квасити губи* 'виявляючи незадоволення, прикрість, смуток, починати плакати'; в) інтенсивність плачу: *обливатися слізьми* 'гірко, невітiшно плакати'; г) тривалість плачу: *виплакати* (рідко *проплакати, сплакати*) / *виплакувати (сплакувати) очі* 'подовгу і часто плакати';

д) стримування плачу: *ховати сльозу* ‘стримувати плач’; е) хтось близький до плачу: *тремтять сльози на очах* ‘хто-небудь готовий заплакати’; є) хтось плаксивий за характером: *тонкий на сльози* ‘який плаче з будь-якого приводу; плаксивий’; ж) хтось не може плакати: *сльози скипілися* ‘хто-небудь уже втратив здатність плакати від горя, болю і т. ін.’.

За типом емотивності ФО являють собою номінативні та дескриптивні одиниці. До дескриптивних одиниць належать такі, що описують процес плачу (див. приклади вище). Аналіз матеріалу дослідження свідчить про те, що значення 73 ФО (27 %) містить не тільки архісему «негативна емоційна дія». В ньому також актуалізуються конкретні семантичні ознаки, що указують на: «тривалість» негативної емоційної дії (*тримати під вогнем* ‘постійно критикувати кого-, що-небудь’), «раптовість» (*свінути (свіркнути) очима* ‘раптово глянути на кого-небудь, виявляючи поглядом певне почуття (радість, гнів і т. ін.)’), «усвідомлений вияв» дії (*ударитися (полізити) в амбіцію* ‘підкреслено виявляти образу, незадоволення внаслідок враженого самолюбства’), «інтенсивність» (*вергати (кидати) громи* ‘дуже гніватися, сердитися на кого-небудь, лаяти когось; бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування’), «зменшення» ступеню інтенсивності (*скріпити серце* ‘затамувати почуття гіркоти, незадоволення; стримати гнів, обурення тощо’), «початок» дії (*ударитися в сльози* ‘заплакати’).

З точки зору структури ФО досліджуваного корпусу поділяються на такі, що мають будову словосполучення і речення (див. табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Структурна характеристика ФО групи «негативна емоційна дія»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення	241	90	<i>переганяти / перегнати на гречку</i> ‘виражаючи своє незадоволення, лаючи кого-небудь, примушувати робити, як потрібно’
ФО зі структурою речення	28	10	<i>очі метають (мечуть) іскри (блискавці)</i> ‘хтось дивиться гнівно, люто, сердито і т. ін.’
<i>Всього</i>	<i>269</i>	<i>100</i>	

Кількісний аналіз матеріалу показує значну перевагу ФО, побудованих за схемою словосполучення над ФО типу речення: 90 % і 10 % відповідно. Структурна характеристика ФО зі структурою словосполучення представлена у таблиці 3.14.

Таблиця 3.14

Структурна характеристика ФО групи «негативна емоційна дія» зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	216	89	<i>розпускати / розпустити</i> <i>язика</i> 'лаяти, ганьбити кого-небудь'
Адвербіальні ФО	12	5	<i>лихим оком</i> 'сердито, з неприязню, злістю'
Субстантивні ФО	9	4	<i>тепле слівце</i> ірон. 'груба, дошкульна лайка'
Ад'єктивні ФО	4	2	<i>як загнаний звір (вовк)</i> 'з переляком, неспокійно, озираючись на всі боки'
<i>Всього</i>	<i>241</i>	<i>100</i>	

Як видно з таблиці 3.14, ФО зі структурою словосполучення охоплюють дієслівні, субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні утворення, серед яких найбільш кількісно представленими є дієслівні ФО (89 %). Частотні структури, за якими утворюються дієслівні ФО: V + N (або її варіант N + V), наприклад, *розкривати / розкрити рот (рота)* 'лаяти кого-небудь, кричати на когось', *химороду химородити* 'виявляти незадоволення, вередувати', V + Prep + N, наприклад, *топтати / затоптати в болото (в грязь, в грязі, в bagno)* 'принижувати чию-небудь гідність, знеславлювати когось, ганьбити', *брати / взяти в итики* 'вороже, неприязню реагувати на кого-, що-небудь, чинити опір комусь, чомусь'. Адвербіальні, субстантивні і ад'єктивні ФО репрезентовані приблизно рівним співвідношенням одиниць (5 %, 4 % і 2 % відповідно). ФО типу речень подані стверджувальними, простими двоскладними та односкладними реченнями: *язик у петлю скрутило* 'хто-небудь втратив здатність говорити від хвилювання, злості і т. ін.', *кидає / кинуло в сльози (в сльозу)* 'у кого-небудь виступають сльози на очах'.

До концептів негативних емоцій, які об'єктивуються ФО групи, належать: *ПОДИВ* (*водити очима* 'дивитися, виражаючи поглядом певний стан чи почуття (перев. здивування, тривоги, неспокою тощо)'), *ГНІВ* (*зривати / зірвати злість* (*зло, серце*) 'спрямовувати на кого-небудь свій гнів, роздратування, невдоволення і т. ін. '), *СТРАХ* (*трусити / перетрусити штаньми* (*штанами*) зневажл. 'тікати від страху, в стані великого переляку'), *ГОРЕ* (*заливати лихо* (*горе*) *горілкою* 'пити, пиячити, тамуючи горе, нудьгу'), *НЕНАВИСТЬ* (*їсти* (*поїдати, жерти, пожирати*) *очима* (*оком*) 'невідривно, пильно дивитися на кого-небудь, виявляючи при цьому певні почуття (любові, неприязні, ненависті і т.ін.)'), *ПРИНИЖЕННЯ* (*падати* (*припадати*) / *впасти* (*припасти*) *до стін* (*до стон*) 'стаючи на коліна, принижуючись, просити про щось у кого-небудь'), *ОБРАЗА* (*зуб за зуб* 'відповідати на заповідяну образу, кривду і т. ін. тим самим'), *ОСУД* (*єрити / наєрити чуба* (*чуприну*) 'висловлювати осуд; лаяти когось'), *ЗАЗДРИСТЬ* (*їсти облизні* 'заздрісно дивитися на що-небудь принадне, але недоступне'), *ТРИВОГА* (*як* (*мов, ніби і т. ін.*) *на жаринах* (*на жарині, на жару*) перев. з сл. сидіти, стояти і т. ін. 'неспокійно, тривожно, нетерпляче'), а також концепти *СУМ*, *ПРЕЗИРСТВО*, *ХВИЛЮВАННЯ*, *ДОСАДА*, *ПРОВИНА*, *НУДЬГА*, *НІЯКОВІСТЬ*.

Аналіз матеріалу дослідження засвідчує широку уживаність сома-тизмів у складі ФО (див. приклади вище). У дефініціях ФО аналізованої групи зафіксовані позначки *зневажл., заст., фам., ірон., книжн., діал., вульг., грубо, рідко*, наприклад, *лічити піщинки на долівці жарт.* 'ніяковіти, втуплюватися поглядом у землю', *мити сльозами лице* (*бороду і т.ін.*) уроч., рідко 'плакати', *розпускати / розпустити губу* (*губи*) грубо 'плакати', *роззявляти / роззявити пащеку* (*пельку*) вульг. 'кричати, лаючи кого-небудь, скаржитись на когось і т. ін.'.

3.5. Фразеологічні одиниці, що позначають негативне емоційне ставлення

Група «негативне емоційне ставлення» реалізується 58 ФО, що становить 4 % від загальної кількості одиниць. ФО досліджуваної групи об'єктивують негативне емоційне ставлення людини до когось або чогось, наприклад *дивитися* (*поглядати*) *згори* (*зверху*) *вниз* (*звисока, зверху, згори*) 'зневажливо, зверху ставитися до кого-небудь', *обер-*

татися / обернутися спиною ‘не зважати на кого-, що-небудь, ігнорувати щось; зневажливо, зверхньо ставитися до когось’. Семантичний об’єм може бути узагальнений формулою тлумачення «S 1 має негативне емоційне ставлення до S 2» або «S 1 має негативне емоційне ставлення до O 1» (Трофімова 2011д)

З боку типу емотивності ФО вказаної групи номінативні. Аналіз семантики ФО свідчить про те, що значення окремих ФО містить не тільки архісему «негативне емоційне ставлення». В ньому також актуалізуються конкретні семантичні ознаки: «інтенсивність» ставлення (*ненавистю дихати* ‘до краю ненавидіти кого-небудь’), «тривалість» (як *(мов, ніби і т. ін.) кіт (кішка) з собакою* ‘без злагоди, постійно ворогуючи, сварячись і т. ін.’).

Структурна характеристика ФО вказаної групи наведена в таблиці 3.15.

Таблиця 3.15

Структурна характеристика ФО групи «негативне емоційне ставлення»

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
ФО зі структурою словосполучення	55	95	<i>кирпа вгору</i> ‘триматися з погордою, зверхньо дивитися на кого-небудь’
ФО зі структурою речення	3	5	<i>холодом повіяло</i> ‘хто-небудь дуже стримано повіявся з кимсь, неприязно поставився і т. ін. до кого-небудь’
<i>Всього</i>	<i>58</i>	<i>100</i>	

Як показує аналіз матеріалу, ФО досліджуваного корпусу мають структуру словосполучення і речення: 95 % і 5 % відповідно. Структурна характеристика ФО групи зі структурою словосполучення подана у таблиці 3.16.

Як показують дані таблиці 3.16, серед ФО зі структурою словосполучення найбільш численними є дієслівні ФО, які становлять 76 %. Структурними моделями, які переважають, є такі: V + N, наприклад, *дивитися чортom* ‘неприязно, вороже ставитися до кого-небудь’, V + + Prer + N, наприклад, *плювати / плюнути (наплювати) в криницю* ‘виявляти неповагу до кого-небудь’. Частка ад’єктивних та адвербіаль-

них ФО значно менша: 15 % і 9 % відповідно. ФО, структурно співвідносні з реченням, складають 5 % і репрезентовані простими двоскладними та односкладними реченнями.

Таблиця 3.16

Структурна характеристика ФО групи «негативне емоційне ставлення» зі структурою словосполучення

Структура	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	Приклади
Дієслівні ФО	42	76	<i>вилити / вилити жовч</i> ‘чим-небудь виявляти недобррозичливість, злобу, вороже ставлення до кого-, чого-небудь (перев. У розмові)’
Ад’єктивні ФО	8	15	<i>не вартий (варт) доброго (людського, путнього) слова</i> ‘який втратив свою цінність, перестав цікавити кого-небудь, не заслуговує на чию-небудь увагу’
Адвербіальні ФО	5	9	<i>у штики</i> ‘вороже, недружелюбно’
<i>Всього</i>	<i>55</i>	<i>100</i>	

Встановлено, що частотними компонентами у складі ФО виступають соматизми (див. приклади). ФО групи вербалізують такі концепти негативних емоцій: *ПРЕЗИРСТВО* (*плювати / плюнути (наплювати) в обличчя (в лице, в пику і т. ін.)* ‘виявляти зневагу, презирство до кого-небудь’), *НЕНАВИСТЬ* (*у неласці* ‘відчувати на собі чию-небудь неприхильність, неприязнь’), *ОСУД* (*закидати камінням* ‘прилюдно гостро осудити, затаврувати кого-небудь’).

Значення деяких ФО марковані позначками *заст.*, *зневажл.*, *грубо*, наприклад, *дивитися оскільки заст.* ‘неприязно, з неприхованою ворожістю ставитися до кого-небудь’, *клатати зубами* (на кого, грубо) ‘вороже, недобррозичливо і т. ін. ставитися до кого-небудь’, *вернути (відвертати) ніс (носа, фізіономію, зневажл. рило, морду, пику)* ‘уникати зустрічей, спілкування з ким-небудь, виявляючи зверхність, зневагу і т. ін.’

Висновки до розділу 3

1. Концептуальний простір негативних емоцій репрезентується в україномовній картині світу у вигляді відповідної концептосфери негативних емоцій, що закріплює досвід емоційного сприйняття та пізнання дійсності представниками лінгвокультури. Як і в англійській мові, ФО, що об'єктивують відповідний фрагмент емоційної картини світу в українській мові, розподіляються за чотирма ідентичними семантичними групами: «негативний емоційний стан», «вираження негативної емоції» «негативна емоційна дія», «негативне емоційне ставлення». Як показує аналіз, у сукупності уявлень про негативні емоції україномовного етносу, які закріпились у фразеології мови, ФО на позначення негативного емоційного стану займають менш особливе місце, ніж в англійській мові (укр. – 960 ФО, 58 %, англ. – 904 ФО, 73 %). У процесі фразеологічного освоєння українцями негативних емоцій достатньо важливими постають такі аспекти, як вираження негативної емоції (365 ФО, 22 %) та негативна емоційна дія (269 ФО, 16 %), які є менш кількісно представленими в англійській мові (186 ФО, 15 %, та 111 ФО, 9 %, відповідно). Результати аналізу свідчать про периферійний характер негативного емоційного ставлення у фразеологічній картині світу українського етносу (укр. – 58 ФО, 4 %, пор. з англ. – 37 ФО, 3 %).

2. У межах семантичної групи «негативний емоційний стан» уявлення носіїв української мови параметризуються за певними аспектами, які утворюють відповідні підгрупи: «переживання негативного емоційного стану», «каузація негативного емоційного стану», «перехід у негативний емоційний стан», «зовнішній прояв негативного емоційного стану», «фізіологічні ознаки негативного емоційного стану». За результатами кількісного аналізу найчисленнішими постають ФО, що передають інформацію про переживання (413 ФО, 43 % від кількості ФО групи «негативний емоційний стан») та каузацію (301 ФО, 31 %) негативного емоційного стану. Значно менш кількісно представленими в українській мові є ФО на позначення фізіологічних ознак (103 ФО, 11 %), переходу (83 ФО, 9%) та зовнішнього прояву (60 ФО, 6 %) негативного емоційного стану.

3. ФО, що вербалізують негативні емоції в українській мові, репрезентують три типи емотивності: номінативний, дескриптивний, експресивний. Як свідчать результати аналізу, ФО номінативного типу

в українській мові є найбільш продуктивними (1124 ФО, 68 %) вони використовуються українцями для позначення негативних емоцій. Достатньо активно представниками україномовного лінгвосоціуму використовуються ФО експресивного типу для вербалізації власних негативних емоцій (365 ФО, 22 %), що значно більше, ніж в англійській мові (186 ФО, 15 %). Найменш численними, як і в англійській мові, постають ФО дескриптивного типу (163 ФО, 10 %, та 148 ФО, 12 %, відповідно), які відбивають знання та розуміння тих фізіологічних процесів, які супроводжують переживання негативних емоцій, утворюючи ментальні образи, закріплені у свідомості англійців та українців.

4. Багатовимірність та комплексність емоційної системи відображається у наявності різних семантичних ознак, закріплених у семантичному просторі концептосфери негативних емоцій в українській мові. Мовний матеріал свідчить про те, що у фразеології української мови досить широко здійснюється диференціація та конкретизація емоційних переживань людини. Виявлені додаткові семи, які, додаючись до архісеми «негативна емоція», реалізуються в значенні ФО: **група «негативний емоційний стан»:** «тривалість», «інтенсивність», «раптовість», «зменшення ступеню інтенсивності стану», «причина», «риса характеру людини», «образ життя людини», «перехід у негативний емоційний стан», «каузація», «діяльність / поведінка» людини, закінчення негативного емоційного стану / перехід із негативного емоційного стану у позитивний емоційний стан, **група «негативна емоційна дія»:** «тривалість» негативної емоційної дії, «раптовість», «характер протікання», «інтенсивність», «зменшення» ступеню інтенсивності, «початок» дії, **група «негативне емоційне ставлення»:** «інтенсивність» ставлення, «тривалість».

5. За структурою українські ФО репрезентують словосполучення, вигуки та речення. Найбільш продуктивними є ФО зі структурою словосполучення (59 %). Серед ФО зі структурою словосполучення спостерігається безумовне кількісне превалювання дієслівних ФО: 789 ФО, 80 % від загальної кількості одиниць зі структурою словосполучення. Інші структурні типи значно менш представлені у кількісному відношенні: субстантивні та ад'єктивні ФО – 66 од., 7 % кожен тип, адвербіальні ФО – 59 од., 6 %. Вигуківі ФО та ФО зі структурою речення знаходяться приблизно у рівному співвідношенні й складають 22 % та 19 % відповідно, на відміну від англійської мови, де зазначені

типи структури подані значно меншою кількістю одиниць – 15 % та 5 % ФО відповідно. Виявлені розбіжності зумовлюються аналітичним характером англійської та синтетичною природою української мови.

6. Українські ФО вербалізують різні негативні емоційні концепти, віддзеркалюючи складність та комплексність емоційного досвіду людини. Це відображається у кореляціях між семантичними групами ФО, які у своєму значенні фіксують різні аспекти негативних емоцій, та концептами негативних емоцій. Концепти *ПРЕЗИРСТВО*, *ОСУД*, *НЕНАВИСТЬ* репрезентуються ФО усіх чотирьох груп (стан, вираження, дія, ставлення). Більшість концептів вербалізуються комбінацією ФО трьох семантичних груп: стан, вираження, дія (*ГНІВ*, *ДОСАДА*, *НУДЬГА*, *НІЯКОВІСТЬ* / *РОЗГУБЛЕНІСТЬ*, *СТРАХ*, *ГОРЕ*, *ПРОВИНА*, *ПОДИВ*). Деякі концепти актуалізуються ФО двох груп: стан, дія (*ТРИВОГА*, *ПРИНИЖЕННЯ*, *ЗАЗДРІСТЬ*, *ОБРАЗА*, *СУМ*, *ХВИЛЮВАННЯ*), стан, вираження (*ВІДЧАЙ*, *СОРОМ*). Концепт *НЕЗАДОВОЛЕННЯ* об'єктивується у мові ФО групи «вираження», концепти *ВІДПРАЗА*, *НЕРВУВАННЯ*, *ШОК* – ФО групи «стан». Отримані результати вказують на розмитість емоційної сфери, поширеність відношень перетину між різними емоційними явищами та формами їхнього існування.

КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У цьому розділі аналізуються особливості фразеологічної номінації та роль компонентів ФО у процесі утворення фразеологічного значення одиниць на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах. Увага приділяється специфіці втілення національно-культурної специфіки засобами фразеології та репрезентації її у компонентному складі досліджуваних ФО.

4.1. Особливості фразеологічної номінації у позначенні негативних емоцій

4.1.1. ФО відзначаються рядом ознак, які вирізняють ці лінгвістичні одиниці – стійкість (усталеність), відтворюваність у процесі спілкування, цілісність значення, надслівність, нарізнооформленість. Видається необхідним зосередитись на деяких із зазначених параметрів ФО.

Істотною властивістю ФО виступає відтворюваність. Під відтворюваністю ФО розуміється їх регулярна повторюваність у мовленні як готових блоків. Оскільки відтворюваність характерна також для інших мовних одиниць, необхідно уточнити поняття фразеологічної відтворюваності, яка полягає у відтворенні структурної моделі звороту та його лексичного наповнення відповідними словоформами (Алефиренко 2004б: 255).

Однією з характерних рис фразеологізмів традиційно вважається їхня стійкість (усталеність). Фразеологи по-різному тлумачать суть стійкості ФО – як відтворювання ФО у готовому вигляді, абсолютну незмінність та внутрішню залежність між членами ФО тощо. Вчені зауважують, що фразеологічна стійкість не означає абсолютну незмінність ФО, вона є відносним поняттям і передбачає стабільність інваріантної структури ФО, у межах якої відбуваються варіативні зміни звороту (Алефиренко 2004б: 255; Башиева 1995: 8). О.В. Кунін називає чотири чинника, які творять мінімальну стійкість на фразеологічному рівні: стабільність вживання, структурно-семантична усталеність, стійкість зна-

чення і лексичного складу, синтаксична стійкість (Кислицина 2002: 47–48).

ФО також притаманна цілісність значення, яка забезпечує здатність ФО позначати складні об'єкти дійсності у їхній нерозривній єдності (Алефиренко 2004б: 254). При цьому цілісність фразеологічної номінації домінує над нарізнооформленістю ФО і підпорядковує її. Цілісність значення ФО формується внаслідок переосмислення вільного словосполучення-прототипу, мотивувального фрагмента дійсності. Цілісність семантики фразеологізмів виявляється у відносній ідентифікації їх словом (наприклад, *як (мов, ніби і т. ін.) [чорний] віл на ногу наступив* – засмучений, *розквасити губи фам.* – розплакатися), у здатності їх виступати окремим членом речення, у відтворюваності в мовленні і в стабільності (з допуском варіантності) компонентного складу й структури (В. Ужченко, Д. Ужченко 2007: 21).

До характерних властивостей ФО фразеологи також відносять постійність компонентного складу та структури та експресивність. Відносна постійність компонентного складу та структури виявляється як діалектична єдність константного (інваріантного) й змінного (варіантного). Фразеологізми відтворюються в мовленні в обмеженому, а саме тому й постійному складі слів-компонентів (В. Ужченко, Д. Ужченко 2007: 22). Експресивність як онтологічна риса ФО постає з їхнього призначення – передавати через почуття наше ставлення до фактів навколишньої дійсності, підсилувати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови. Фразеологізми виступають не для позначення нових реалій, а для оцінної характеристики вже названого (В. Ужченко, Д. Ужченко 2007: 23). Як вважає В. А. Маслова, ФО завжди спрямовані на суб'єкта, тобто вони виникають не для того, щоб описувати світ, а для того, щоб інтерпретувати його, оцінювати, виражати своє суб'єктивне ставлення (Маслова 2004а: 69).

Ще однією релевантною ознакою ФО виступає їхня образність. Під образністю розуміють здатність ФО створювати наочно-чуттєві уявлення про предмети навколишньої дійсності (В. Ужченко, Д. Ужченко 2007: 48). Образність ФО перетинається з іншими категоріями, притаманними ФО, оскільки, як стверджує В. М. Мокиєнко, образність виступає одним з потужних факторів підвищення емоційно-оцінного та експресивного потенціалу фразеології (Мокиєнко 1989: 209–210). Високо оцінюючи значущість образності в утворенні і функціонуванні фра-

зеології, неможливо не відзначити її роль у відображенні ментальності народу. Не визиває сумніву той факт, що фразеологія будь-якої мови – найцінніша лінгвістична спадщина, у якій віддзеркалюється бачення світу, національна культура, звичаї, історія народу. Традиційним єтвердження про те, що ФО – національно специфічні одиниці мови, які акумулюють культурний потенціал народу. В. М. Телія вважає, що образно-ситуативна вмотивованість ФО є характерною рисою таких одиниць, вона безпосередньо пов'язана з світобаченням носіїв мови. Тобто, в образності ФО закладається культурно-національний досвід і традиції етносу (Телія 1996: 214–215). Дослідниця вводить поняття культурно-національної конотації, яка слугує для інтерпретації культурно-національної специфіки образного підґрунтя ФО.

На думку М. О. Красавського, образна основа ФО представляє великий інтерес для емотиологів, які вивчають фразеологічні засоби номінації емоцій у мові (Красавский 2001: 110). ФО в образній формі зберігають багатий досвід емоційного кодування і декодування людиною дійсності.

4.1.2. Важливим параметром ФО є фразеологічна стійкість, яка трактується О. В. Куніним як об'єм інваріантності, властивий різним аспектам ФО, що зумовлює відтворюваність ФО в готовому вигляді (Кунин 1977). У зв'язку з цим актуальною є проблема визначення статусу компонентів ФО. Дослідженням специфіки природи компонентів ФО плідно займаються мовознавці (див. Авксентьев 1987; Белозерова 1985; В. Жуков, А. Жуков 2006; Задорожна 2003; Кононенко 1991; Кунин 1977, 1996; Лабінська 2004; Мокиенко 1989; Павленко 1989; Райхштейн 1980; Смирницький 1998 та ін.). Незважаючи на активний інтерес до окресленої теми, потребує подальшого уточнення поняття компоненту ФО, його роль у процесі фразеологізації. Як зазначалося вище (див. розділ 1), ФО – нарізнооформлені одиниці, тобто мають будову вільного сполучення слів, однак відрізняються від останнього своєю семантичною цілісністю, яка засновується на ідіоматичності (Nitschke 2010). Природа компонентів ФО залишається дискусійним питанням: деякі лінгвісти розглядають складові ФО як внеслівні утворення, інші визначають словну природу компонентів. На думку О. І. Смирницького, оскільки компоненти ФО співпадають з будь-якими іншими словами, які входять до складу вільних словосполучень, ФО можна розглядати як особливі (а саме – ідіоматичні) словосполучення, які існують у складі

мови, а не утворюються вільно у мовленні (Смирницький 1998: 207). Тобто компоненти ФО слід розуміти як слова, але специфічно вживані. Виступаючи складовою частиною вільного словосполучення, слово являє собою самостійну лексичну одиницю, тоді як у структурі ФО воно втрачає зв'язок зі своєю сферою семантичних та синтаксичних функцій, позбавляється самостійного значення і, стаючи компонентом ФО, деактуалізується внаслідок метафоричного переосмислення виразу в цілому (Авксентьев 1987). Отже, компоненти не мають свого реального номінативного значення, однак, вони не повністю втрачають свою семантику і якоюсь мірою впливають на загальне значення ФО. Тому важливо вивчити особливості компонентного складу ФО, які позначають негативні емоції, та визначити роль компонентів зазначених ФО у процесі створення значення ФО. Як справедливо зауважує В. Г. Гак, у ФО власне значення слова послаблюється, що створює умови для зрушень у значеннях. Разом з цим в них проявляється «закон означувального», яке стає автономним відносно свого означуваного і привносить у вираз свої власні конотації, які змінюються з епохою. Все це робить ФО семантично дуже багатими і виразними (Гак 1988б).

Дослідники фразеології стверджують, що ФО виникає тоді, коли щонайменш два слова, які беруть участь у формуванні ФО, виявляються так семантично перетвореними, що повністю або частково втрачають власне лексичне значення (В. Жуков, А. Жуков 2006: 6). Ступінь семантичної злитості і цілісності компонентів ФО визначається як усталеність ФО, яка, у свою чергу, тісно пов'язана з ідіоматичністю. Міра усталеності та ідіоматичності ФО безпосередньо корелює зі збереженням первісного значення компонентами ФО: чим вище усталеність та ідіоматичність ФО, тим вище міра розбіжності між словами вільного вживання і відповідними компонентами ФО. Отже, семантична злітність ФО – це така внутрішня смислова єдність ФО, яка зрештою приводить до повної або часткової втрати компонентами власного лексичного значення (В. Жуков, А. Жуков 2006: 8). Отже, компонент – складова частина ФО, яка являє собою семантично перетворене слово. У семантичному плані компонент – непостійна величина, оскільки ступінь перетворення може бути різним, а саме: ступінь семантичної близькості компонентів зі словами вільного вживання може бути високим, частково зберегтися або бути втраченим (В. Жуков, А. Жуков 2006: 11). Слушно відзначити, що у процесі фразеологізації не всі словесні властивості компонентів поглинаються

загальним значенням ФО. Деякі компоненти виявляються семантично домінуючими, виступають як смислові центри або мають схильність передавати символічне значення (В. Жуков, А. Жуков 2006: 12).

Численні дослідження в галузі фразеологічної семантики вказують на специфіку процесу фразеологізації (Авксентьев 1987; Баранов, Добровольский 1998; Болдырев, Бабина 2001; Вовк 1990; Глухов 1989; Літвінова 2004; Найда 2002; Теля 1981; Чепасова 1983; Эмирова 1984 та ін.), розкривають сутність мовної та фразеологічної номінації з позицій когнітивної лінгвістики (Жаботинская 2010; Линникова 2006; Полюжин, Венжинович 2009; Поляков 1991; Селиванова 2000; Langlotz A. *Idiomatic Creativity ...* 2006). Цілісність значення ФО досягається повним або частковим переосмисленням, деактуалізацією компонентів. Деактуалізація визначається як семантичне перетворення слова в складову ФО, його компонент (В. Жуков, А. Жуков 2006: 9). Услід за О. В. Куніним, виділяємо два основних типи фразеологічного переосмислення: переосмислення при вторинній та третинній номінації (Кунин 1996). Номінація при цьому трактується як процес та результат найменування, при якому мовні елементи співвідносяться з об'єктами, які ними позначаються (Языковая номинация (Общие вопросы) 1977: 237). Вторинна номінація – це застосування номінативних засобів, які вже існують в мові, у новій для них функції називання (Языковая номинация (Виды наименований) 1977: 129). Щодо третинної номінації, її суть проявляється у тому, що ФО утворюються в результаті переосмислення вже існуючих ФО (Кунин 1996: 151–152). Третинна номінація характерна для багатьох ФО і виступає своєрідним способом непрямого відображення дійсності.

4.2. Загальна характеристика компонентів фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій як одиниць фразеологічної номінації

4.2.1. Мовна картина світу відображає сприйняття світу людиною, зумовлене ментально-лінгвальними аспектами (див. праці Арутюнова 1999; Бердїй 2000; Вежбицкая 1996, 1999, 2001; Верещагин, Костомаров 1990; Голованівська 2009; Голубовська 2004; Гумбольдт 2000; Ковшова 2002; Корнилов 2003; Красных 2002; Кубрякова 2004; Лихачев 1993; Потебня 1993; Серебреников 1988; Сукаленко 1992; Тер-Минасова

2000; Цивьян 2006 та ін.). Специфіка людського сприйняття дійсності, притаманна для певного етнозумовленого світобачення, фіксується у кодах культури: соматичному, зооморфному, рослинному, предметному, просторовому, часовому тощо (Красных 2002; Пименова 2007 та ін.). Фразеологічний склад мови – специфічна для кожної мови національно-маркована частина лексику. Постійно поповнюючись новими одиницями, він відображає культурно-історичний досвід народу, а також особливості історичних законів розвитку мови (Кочерган 2006). Концептуально ФО, що базуються на тих чи інших видах діяльності, відображають географічні, історичні тощо умови розвитку народу (Верба 2008: 153). Аналіз лексем у складі ФО розкриває особливості побуту, соціального, культурного життя, світогляду та ціннісної картини світу двох лінгвокультур. Фразеологічний матеріал показує, що у процесі фразеологізації негативних емоцій беруть активну участь лексеми, які належать до різних сфер життя. Джерелом образності та експресивності досліджуваних ФО слугує переосмислення широкого кола об'єктів, явищ, процесів людського існування. Основні та продуктивні компоненти ФО на позначення негативних емоцій, які входячи до структури ФО виступають чинниками фразеологічної номінації негативних емоцій, представлені у таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Компоненти ФО на позначення негативних емоцій
в англійській та українській мовах

№ з/п	Компоненти	Англ. мова		Укр. мова	
		ФО, од.	ФО, %	ФО, од.	ФО, %
1	2	3	4	5	6
1	Соматичні компоненти	207	27	579	48
2	Реалії соціально-побутового життя	137	18	264	22
3	Найменування психічних явищ й процесів	111	14	33	3
4	Найменування явищ живої природи	101	13	90	7
5	Реалії фізичного буття	77	10	83	7
6	Найменування явищ неживої природи	54	7	114	9
7	Кольоронайменування	50	7	10	1

Закінчення табл. 4.1

1	2	3	4	5	6
8	Просторові компоненти	14	2	9	1
9	Нумеральні компоненти	8	1	15	1
10	Компоненти міри ваги	9	1	9	1
	<i>Всього</i>	<i>768</i>	<i>100</i>	<i>1206</i>	<i>100</i>

З огляду на кількісні дані, представлені у таблиці 4.1, в англійській та українській мовах найбільш продуктивними є соматичні компоненти (27 % та 48 % відповідно). На другому місці з незначною кількісною перевагою ФО в українській мові – реалії соціально-побутового життя (18 % ФО в англійській мові та 22 % в українській мові). Різниця між мовами полягає у кількісній репрезентативності компонентів – найменувань психічних явищ й процесів: англійські ФО з цим компонентом більш ніж в три рази перевищують такі ФО української мови (14 % та 3 % відповідно). Цікаві тенденції простежуються у кількісній наповненості найменувань явищ живої та неживої природи. В англійській мові більшою активністю характеризуються компоненти – найменування явищ живої природи (13 %), ніж найменування явищ неживої природи (7 %). В українській мові спостерігається протилежна тенденція – найменування явищ неживої природи (9 %) перевищують назви явищ живої природи (7 %). При цьому кількість англійських ФО з компонентом, який позначає явища живої природи, на 6% перевищує аналогічні українські ФО. Розбіжності між мовами спостерігаються в кількісній характеристиці компонентів – кольоронайменувань. На відміну від англійської мови, де кольоронайменування налічують 7 % ФО, в українській мові їх зафіксовано лише 1 %. В обох мовах малопродуктивними у фразеологічній номінації негативних емоцій виявилися просторові, нумеральні компоненти та компоненти міри ваги.

4.2.2. Як свідчать результати аналізу, ФО з компонентом-соматизмом займають одне з ключових місць в мовах набору (Трофімова 2013б). В українській мові такі одиниці становлять 48 %, в англійській мові їх практично удвічі менше – 27 %. Соматична лексика та фразеологія в англійській, німецькій, французькій, російській та інших мовах становиться предметом дослідження мовознавців (див. Архипкіна 2007; Волкова 2005; Городецкая 2007; Зимина 2007; Каракуця 2002; Кимов

2002; Ленец 2007; Попова 2009; Стрілець 2003; Ярова 2010 та ін.). Широке вживання ФО з компонентом-соматизмом пояснюється декількома факторами. Одним з них виступає антропоцентричність мовної картини світу, яка формується фразеологізмами, що виражається в її орієнтації на людину, тобто людина стає мірою усіх речей (Апресян 1995). Таким чином, процес людського пізнання включає в себе концептуалізацію знань про навколишній світ через тілесний досвід (з використанням органів почуттів та частин тіла) (Архипкіна 2007; Дорофеева 2002). Продуктивність соматизмів зумовлюється тим, що вони утворюють один з стародавніх шарів лексики різних мов і входять до ядра основного складу словникового фонду мови. На думку Є. З. Ленець, популярності соматичних ФО також сприяє актуальність змісту, яскрава образність, народність, нескладність граматичного оформлення і стилістичне розмаїття (Ленец 2007: 23).

Зіставний аналіз особливостей ФО з соматичним компонентом показує, що серед фразеологічних засобів позначення негативних емоцій соматична фразеологія займає особливе місце в мовах дослідження, що впливає з антропоцентричного вектору пізнання дійсності людиною. Найбільш продуктивні лексеми-соматизми, функції яких, згідно уявленням представників україномовної спільноти, найважливіші в організмі.

В обох досліджуваних мовах зафіксовані такі соматичні компоненти: *heart* / *серце*, *soul* / *душа*, *eye* / *око*, *head* / *голова*, *tear* / *сльоза*, *tooth* / *зуб*, *blood* / *кров*, *nose* / *ніс*, *skin* / *шкура*, *nerve* / *нерв*, *face* / *лице*, *obличчя*, *tongue* / *язик*, *shoulder* / *плече*, *throat* / *горло*, *hair* / *волос*, *lip* / *губа*, *mouth* / *рот*, *hand* / *рука*, *finger* / *палець*, *skull* / *череп*, *mind (wit(s))* / *ум (розум)*, *ear* / *вухо*, *back* / *спина*. Лише в англійській мові зафіксовані соматизми *neck*, *stomach*, *bone*, *jaw*. Тільки в українській мові виявлені соматичні компоненти *нога*, *дух*, *грудь*, *тіло*, *печінки*.

Аналіз кількісних показників продуктивності соматичних компонентів дозволив зробити висновок, що найбільш численними в обох мовах є ФО з компонентом *heart* / *серце*, при чому в українській мові кількість таких ФО значно більша (19 % в українській мові та 9 % в англійській мові від загальної кількості одиниць з соматичним компонентом), наприклад, англ. *lie (heavy) at smb's heart (weigh upon smb's heart / the heart of smb)* 'лежати каменем на серці, давити, пригнічувати, лежати тягарем на душі', *every heart knows its own bitterness* 'у кожного своє горе'; укр. *серце бере / взяло* на кого 'хто-небудь сердиться, гнівається

на кого-небудь', *шпиґонуту в серце* кого 'хто-небудь раптово відчув душевний біль'. На відміну від традиційних уявлень про будову людського тіла, так звана «наївна анатомія» наділяє матеріальні органи особливими функціями, які мають відношення до психіки людини (Материнська 2005). Серце, згідно наївної анатомії, – центр емоцій (Красавский 2001: 113). Це осереддя усіх людських пристрастей. Через стан серця виражається весь душевний стан (Волкова 2005). Серце – «внутрішня людина» – відчуває увесь спектр емоцій, притаманний «зовнішній людині». Такі уявлення беруть початок у Біблії, де серце – це особлива ділянка і орган емоційних і релігійних почуттів (Пименова 2007).

Відмінністю української мови є активність лексеми *душа*, яка посідає друге місце у кількісному відношенні (17 %), що віддзеркалює принцип наївної анатомії відносити до переліку частин тіла уявні органи, наприклад, *душі не стало* у кого 'хтось дуже злякався', *завмирати / замерти серцем (душею)* 'дуже хвилюватися (з переляку, від захоплення, тривоги і т.ін.)', *боліти душею (серцем)* 'тяжко переживати, уболівати, тривожитися за кого-, що-небудь'. В англійській мові лексема *soul* не входить до переліку продуктивних соматичних компонентів. Г. Вежбицька робить висновок про те, що «душа» – національно специфічне слово для слов'янської мовної свідомості (Вежбицкая 1996: 22). Це морально-емоційне ядро особистості, з яким пов'язані будь-які аспекти існування та діяльності людини. Тому, на думку вченої, душа виступає як синекдоха відносно людини в цілому. У зв'язку з цим цікавим представляється спостереження про принципові відмінності між слов'янською та англо-саксонською психологією: на відміну від слов'янських мов, де контрастивну пару утворюють слова «тіло» та «душа», у англійській свідомості тіло контрастує з свідомістю (*mind*).

Достатньо продуктивними в обох мовах виступають соматизми *eye* (7 %, наприклад, *take smb open his eyes* 'здивувати, вражати когось') та *око* (11 %, наприклад, [*аж*] *оскома на зубах* у кого, від чого 'кому-небудь неприємно, бридко від чогось, у когось виникає відраза до чого-небудь'), *head* (6 %, наприклад, *death's head (skeleton) at a (the) feast* 'людина або річ, що стримує веселощі, що псує настрій') та *голова* (6 %, наприклад, *об'їсти голову* кому, фам. 'дуже набриднути кому-небудь якимись розмовами (перев. вимогами, нагадуваннями і т. ін.)').

Достатньо репрезентативними в англійській мові виступають ФО з соматизмами *blood* (6 %, *get (have) one's (smb's) blood up* 'розгяря-

читися, втратити самовладання'), *face* (6 %, *laugh on the other (wrong) side of one's face (mouth)* 'впадати в тугу, заплакати після веселощів'), *hair* (5 %, *get one's hair off (lose one's hair)* розм. 'роздратуватися, розлютитися, скипіти'), *nerve* (5 %, *lose one's (the) nerve* 'злякатися, перелякатися; втратити мужність, самовладання, панікувати'), *nose* (5 %, *bite (snap) smb's nose off* 'різко, грубо відповісти комусь, огризнутися'), *mouth* (5 %, *foam at the mouth* розм. 'говорити щось з піною на губах; страшенно розлютитися'), *mind (wit(s))* (4 %, *prey (weigh) on smb's mind* 'бентежити сумління, пригнічувати настрої, не давати спокою комусь'), *ear* (4 %, *get up (go off) on one's ear* амер., *грубо* 'розсердитися, розлютитися, скипіти'). Нечисленними в англійській мові є ФО з соматизмами *lip (curl one's lip* 'презирливо кривити рот'), *hand (wring one's hands* 'ламати руки (у відчаї тощо)'), *neck (a pain in the neck* 'набридлива, докучлива людина'), *teeth (put (set) smb's teeth on edge* 'дратувати чийсь нерви, дратувати слух'), *stomach (turn smb's stomach* 'обурювати когось, бути огидним'), *tongue (his (her etc.) tongue failed him (her etc.)* 'він (вона і т. ін.) стратив мову'), *jaw (one's jaw dropped (a mile)* 'у нього одвисла щелепа (від невдоволення, розчарування тощо)').

В українській мові достатньо активними є соматичні компоненти *сльоза* (5 %, *втирати сльози* 'плакати'), *зуб* (3 %, *мати зуб (зуба)* на кого 'сердитися, гніватися на кого-небудь'), *кров* (3 %, *серце сходить кров'ю* кого, у кого, чие 'хто-небудь дуже сильно переживає, страждає'), *нога* (2 %, *встати на ліву (не на ту) ногу* 'бути в поганому, роздратованому настрої'), *ніс* (2 %, [аж] *закрутило (закрутить) у носі* 'щонебудь не сподобалося комусь, неприємно вразило'), *дух* (2 %, [і] *духу боятися* 'відчувати великий страх перед ким-небудь'), *шкура* (2 %, *заливати / залити (залляти, рідко налити) за шкуру сала* кому 'завдавати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошуляти комусь'), *лице, обличчя* (2 %, *сором заливає / залив обличчя (лице і т. ін.)* 'дуже червоніти від сорому'), *язик* (2 %, *забути язика в роті* 'розгубившись, перелякавшись, втрати здатність говорити'), *плечо* (2 %, *бере з-за плечей* кого 'кому-небудь страшно, хто-небудь переживає почуття страху, жаху'), *грудь* (2 %, *итовхати / итовхнути в серце (в груді)* кого 'дуже хвилювати, тривожити'), *горло* (2 %, *стати [ножем] поперек (впоперек) горла* кому, чийого 'дуже непокоїти, хвилювати когось, не давати спокою комусь'). Малопродуктивними є українські ФО з соматизмами *волос* (1 %, *волос в'яне (зав'яв)* 'кому-небудь стає страшно, моторошно від

чогось'), тіло (1 %, *різати / різонутти (різнутти) по живому [тілі]* кого 'завдавати душевного болю, сильно вражати, ображати чимось кого-небудь'), губа (1 %, *копилити (закопилювати) / закопилити (скопилити) губу (губи, носа, ніс і т. ін.)* 'ображатися, сердитися'), печінки (1 %, *брати / взяти за печінки* кого 'дуже дошкуляти, боляче вражати кого-небудь, торкаючись чогось найболючішого'), рот (1 %, [*аж*] у *роті чорно* у кого, кому 'хто-небудь дуже сердитий, лютий') та інші.

ФО з соматичним компонентом в англійській мові вербалізують широкий спектр концептів негативних емоцій: *GUILT* (*searchings of heart* 'докори сумління'), *CONTEMPT* (*with one's nose in the air* 'що згорда дивиться на інших, задирає носа; гордовито; задираючи носа'), *SADNESS* (*shake one's head* 'похитати головою (на знак несхвалення, сумніву, незгоди, суму)'), *ANGER* (*get (have) one's blood up* 'розгарається, втратити самовладання'), *ANNOYANCE* (*do someone's head in British, informal* 'роздратовувати когось'), *JEALOUSY / ENVY* (*make smb's mouth water* 'будити смак; викликати заздрість'), *FEAR* (*curl smb's hair (make smb's hair curl)* розм. 'примусити когось здригнути, сповнювати когось жахом, лякати'), *SURPRISE* (*blow your mind* 'здивувати, вразити когось'), *GRIEF* (*make smb's heart bleed* 'примусити серце обливатися кров'ю'), *OFFENCE / INSULT* (*be close to / near the bone* 'зачепіти за живе'), *WORRY* (*be (have smth) on one's mind* 'займати чийсь думки, непокоїти, тривожити, хвилювати когось'), а також концепти *NERVOUSNESS*, *HUMILIATION*, *HATRED*, *EMBARRASSMENT / CONFUSION*, *DISGUST*, *PANIC*, *DISAPPROVAL*, *ANXIETY*, *BOREDOM*, *DISCOURAGEMENT*.

Українські ФО з соматичним компонентом актуалізують широку гамму негативних емоцій, а саме концепти *ХВИЛЮВАННЯ* (*проймаєти / проймаєти до [самого] серця (до [самої] душі)* 'глибоко зворушити, розчулити кого-небудь'), *ГОРЕ* (*виточити сльози з очей* 'своїми вчинками, поведінкою викликати в кого-небудь страждання, плач'), *НУДЬГА* (*прокричати (прогудити і т. ін.) вуха* 'надокучити, набриднути комусь нестримними розмовами, гучними вимогами і т. ін. про щось'), *СУМ* (*зав'язати очі* 'зробити кого-небудь нещасним'), *ТРИВОГА* (*сидіти в душі* 'невідступно, постійно непокоїти, тривожити кого-небудь'), *СТРАХ* (*мороз хапає / вхопив за плечі* 'комусь стає моторшно, страшно і т. ін.'), *ШОК* (*затаїти (притаїти) дух (дихання)* 'принишкнутти, за-вмерти (внаслідок сильного потрясіння, переляку і т. ін.)'), *ОГИДА /*

ВИДРАЗА (вивертати / вивернути душу ‘викликати велику огиду до кого-небудь; нудити’), *НІЯКОВІСТЬ* / *РОЗГУБЛЕНІСТЬ* (опустити (спустити) / опускати (спускати) очі (зір) [в землю і под.] ‘відчувати незручність, сором, збентеження і т. ін., перевести погляд униз, нахилити голову’), *ПОДИВ* (аж за голову взявся ‘уживається для вираження сильного здивування, переживання, туги, розпачу і т. ін.’), *ДОСАДА* (матері у печінку лайл., жарт. ‘уживається для вираження досади, незлобливого незадоволення ким-, чим-небудь і т. ін.’), *ПРОВИНА* (щоб мені язик відсох (усох) ‘уживається для вираження каяття з приводу чогось сказаного’), а також концепти *ГНІВ*, *СОРОМ*, *НЕРВУВАННЯ*, *ВІДЧАЙ*, *ОБРАЗА*, *ОСУД*, *НЕНАВИСТЬ*, *ПРЕЗИРСТВО*, *ЗАЗДРИСТЬ*.

Розповсюдженням є погляд, що семантичне перетворення компонентів ФО, їх деактуалізація викликається найчастіше метафоричним переосмисленням вільного словосполучення – об’єкту метафоризації. Розуміння процесу метафоризації у шарі фразеології мови поглиблюється здобутками лінгвістів (Блэк 1990; Гак 1988а; Глазунова 2000; Лакофф 1988; Лакофф, Джонсон 1990; Моисеева, Волошкина 2009; Москвин 2000; Потапова 2004; Складаревская 1987, 1993; Теория метафоры ... 1990; Чудинов 2001; Яворская 2009; Kövecses 2003; Lakoff 1987; Ortony, Schallert, Reynolds, Antos 1978; Ortony 1988; Ortony, Fainsilber 1989; Sommer, Weiss 2001). Метафоричне переосмислення визначається як «перенос найменування з одного денотату на інший, який з ним асоціюється, на основі реальної або уявлюваної схожості» (Кунин 1996: 143). Багато абстрактних понять, до яких можна віднести емоційні переживання особистості, структуруються через метафоричний перенос знайомих інформацій у незнайому площину (Gibbs, Bogdanovich, Sykes, Barr 1995: 141). Щодо позначення емоцій у мові, вчені зазначають, що мовні засоби вираження емоцій надзвичайно метафоричні, оскільки емоція рідко виражається прямо, а навпаки, завжди уподібнюється чомусь (Лакофф 1990). При цьому вибір метафоричного образу залежить від того, як ця емоція концептуалізується в мові – для різних типів емоцій використовуються різні метафоричні образи (Бульгина, Шмелев 2000: 285). Утворення фразеологічного значення, тобто вторинної номінації, на думку М. Ф. Алефіренка, здійснюється за метафоричною моделлю, яка базується не тільки на семантиці слів, але й використовує людський досвід, особливості сприйняття і уяви (Алефиренко 1993). М. Блек підкреслює культурну суть метафори і стверджує, що імплікації, що

утворюються як результат метафоричного вживання мовних одиниць, співпадають з асоціаціями, прийнятими у певній мовній спільноті, та можуть відрізнятись від асоціацій в іншій мовній спільноті (Блэк 1990). Окрім метафори, розповсюдженими способами фразеологічного переосмислення виступають метонімія, порівняння, гіпербола.

Як справедливо зауважує Ю. С. Степанов, головний напрям метафоричних переносів відбувається від самої людини і найближчої до неї дійсності на весь інший світ (Степанов 1975). Особливе місце у фразеологічній репрезентації емоцій належить «тілесній метафорі» (термін В. Ю. Апресян і Ю. Д. Апресян 1993) станів душі (Трофімова 2011в). ФО такого типу описують фізіологічну, безпосередньо спостережувану реакцію людини на певну емоцію, наприклад, англ. *be in a cold sweat* ‘обливатися холодним потом (від страху)’, *turn purple with rage* ‘почервоніти від люті, шаленства’; укр. *кров заливає / залила обличчя (лице)* ‘хто-небудь червоніє від збудження, захоплення, сорому і т. ін.’, *морозом подрало по шкірі* ‘кого-небудь охопило неприємне відчуття холоду від сильного переляку, переживання т. ін.’. Аналіз прикладів дозволяє зробити висновок, що реакція душі на страх схожа з реакцією тіла на холод. Аналізуючи збіги у відображенні фізіологічних та психологічних станів людини, В. Ю. Апресян і Ю. Д. Апресян виводять певну закономірність: емоції концептуалізуються в мові так саме, як фізичні стани (В. Апресян, Ю. Апресян 1993: 32). Це можна проілюструвати наявністю деяких тілесних аналогів певним емоціям: Так, реакція душі на страх схожа з реакцією тіла на холод і утворює достатньо продуктивну метафоричну модель. Такі емоції, як злість, роздратованість, лють, мають тілесні аналоги відчуття жару. Такі збіги пояснюються властивістю людини уподібнювати те, що не піддається прямому спостереженню (внутрішні емоційні процеси), тому, що безпосередньо спостерігається, тобто тілесним реакціям. Як показує матеріал дослідження, в мові відображається в основному симптоматика емоцій, притаманна людині, що є свідченням принципу антропоцентризму мови. Окрім того, спостерігаються випадки, коли образність ФО ґрунтується на симптоматичі прояву емоцій у тварин, англ. *put one's tail between one's legs* ‘злякатися, підібгати хвіст’, *get (put, set) one's back up* ‘розсердити, розлютити когось’; укр. *завити вовком* ‘тяжко страждати, впадати у відчай’, *як (мов, ніби і т. н.) карась ротом глинає* ‘хто-небудь дуже розгублений, почуває себе незручно, ніяково’). Існування анімалістичних образів пояснюється

явищем зооцентризму, притаманним фразеологічній системі мови. Оскільки в процесі еволюції людського суспільства у центрі світу людини (в окремі періоди над людиною, згодом – поряд з нею) перебувала тварина, життєдіяльність тварини у трансформованому вигляді стала основою для “еталонної шкали” – зоометризму. Цим можна пояснити той факт, що у фразеології людину описано зооморфно, тобто використано терміни, пов’язані з анатомією тварини. При цьому еталоном для оцінювання людини є створені нею ж уявлення про тваринний світ.

4.2.3. У складі досліджуваних ФО активно використовуються назви реалій соціально-побутового життя. Тематична наповнюваність цієї групи широка і охоплює різні сфери побутового (*вживання їжі, хвороба, смерть*) та соціального (*релігійна сфера*) життя людини. Такі ФО можна вважати культурно маркованими, їхній аналіз дає змогу відтворити картину повсякденного життя англійців та українців, розкрити особливості побуту та світоглядні цінності.

До *сфери вживання їжі* належать компоненти, які позначають назви продуктів, страв, кухонних речей, посуду, описують процес приготування або вживання їжі та напоїв, характеризують смакові відчуття, наприклад, англ. *to eat one's head off* ‘бути дуже сердитим на когось’, *to swallow (pocket) an insult* ‘проковтнути, стерпіти образу’; укр. *мало не з’їсть* ‘хто-небудь дуже лютий, розгніваний’, *переїдати / переїсти серце* з ким ‘зазнавати неприємностей від кого-небудь, мучитися з кимсь’, *їсти / з’їсти живцем* кого ‘не давати спокою, настирливими доріканнями, лайкою допікати когось’, *ковтати злість* (*лють і т. ін.*) ‘тамувати, стримувати внутрішнє почуття роздратованості, гніву, образи і т. ін.’. Через метафору «відчутти – це спробувати, скуштувати чогось» описані негативні емоції: англ. *to eat the bread of affliction (humiliation, sorrows)* ‘зазнати горя, лиха, біди; скуштувати лиха’, *to drain (drink) to the lees* ‘випити чашу (страждань) до дна’; укр. *сьорбнути солоного* ‘зазнати великих випробувань, незгод, злиднів і т. ін.’, *скуштувати меду якого, ірон.* ‘зазнати чого-небудь (звичайно неприємного) на власному досвіді, відчутти щось самому’. Метафора смаку пов’язана з уявленням про неприємні смаки – *солоний, гіркий, кислий*, які вербалізують негативні емоції: англ. *a bitter cup* ‘гірка чаша, чаша страждань’, *to rub salt in(to) smb's (the) wound(s)* ‘досаждати комусь’; укр. *гірко на серці (на душі)* кому, у кого ‘кому-небудь дуже прикро, досадно’, *кисла міна* перев. з сл. на лиці, на фізіономії і т. ін. ‘невеселий, незадоволений

і т. ін. вираз (обличчя)', як (мов, ніби і т. ін.) сіль в оці (очах) у кого, кому 'бути неприємним, завдавати прикрощів кому-небудь; заважати комусь або дратувати когось'.

Як показує аналіз матеріалу дослідження, не менш важливою характерною рисою як англомовної, так і україномовної картин світу є наявність **компонентів, пов'язаних з хворобою, недугою**: англ. *to be sick at heart* 'тужити, горювати, відчувати нудьгу; клопіт серце крає', *to rub salt in(to) smb's (the) wound(s)* 'досаждати комусь'; укр. *хвора душа / хворе серце* 'хто-небудь дуже вразливий, знервований', *щоб (бодай) родимець побив кого*, лайл. 'уживається як лайка з побажанням лиха кому-небудь', *бодай на тебе (на нього) болячка* лайл. 'уживається як прокляття і виражає недобрі побажання'.

Серед слів-компонентів таких ФО відзначені лексеми, які позначають назви захворювань або хворобливих станів та психічних розладів, описують симптоми, називають лікі, наприклад англ. *strains and stresses* 'нервове напруження, хвилювання', *a bitter pill (to swallow)* 'гірка пілюля, образа, приниження, з яким треба миритися'; укр. *чума б забрала кого* лайл. 'уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь', *ковтати пілюлі* 'мовчки терпіти образу, вислуховувати щось неприємне', *незагоєна (незагойна) рана* 'те, що, не зникаючи, турбує людину, змушує постійно переживати', [як (мов, ніби і т. ін.)] *сам на свій* 'хто-небудь втратив душевний спокій, дуже схвильований чимсь', *сам не при собі* 'хто-небудь перебуває в стані сильного душевного потрясіння; дуже схвильований чимсь'. В. М. Мокієнко стверджує, що звороти *не свій* та *не при собі* – евфемістичні найменування чорта (Мокиєнко 1989: 184), які ілюструють типові уявлення слов'янських народів, згідно яких стан хвороби пов'язувався в першу чергу з нечистою силою.

Як показує аналіз матеріалу, важливе місце серед ціннісних понять носіїв англійської та української мов займає поняття «**смерть**», уявлення про яке отримують образне переосмислення у процесі позначення негативних емоцій людини: англ. *drop dead!* жарг. 'забирайся геть! іди до біса! (вигук невдоволення, презирства)'; укр. *хоч лягай та [й] помирай (вмирай)* 'уживається для вираження дуже скрутного, безвихідного становища; дуже тяжко комусь', *нагадати козі смерть* 'примусити когонебудь згадати те, що для нього дуже важливе і болюче, а всім іншим вже набридло'. У складі таких ФО можна засвідчити лексеми, які не тільки прямо називають смерть, але й певним чином пов'язані з нею:

англ. *to be sick to death of smth / doing smth* розм. ‘осточортіти, набриднути’, *a living death* ‘стан безнадійного страждання’, *(as) pale as a ghost (as ashes / as death)* ‘дуже блідий; блідий, як полотно, як смерть’, *death’s head (skeleton) at a (the) feast* ‘людина або річ, що стримує веселощі, що псує настрій’; укр. *нехай (хай) прахом ляже* лайл. ‘уживається як прокляття і виражає крайнє незадоволення чим-небудь, бажання позбутися чогось, відійти від чого-небудь’, *перевернеться (перевернувся б) у труні* ‘уживається для вираження обурення, гніву з приводу чогось (із згадкою про померлого, причетного до предмета розмови)’, *хоч [живим (живцем, живому)] у землю (у могилу і т. ін.) лізь* ‘уживається для вираження відчаю; зовсім безвихідне становище’, *живим у яму (в домовину і т. ін.) лягати* ‘не маючи виходу із скрутного становища, бути у відчаї; гинути’, *вмерти живцем* ‘жити самотнім, безперспективним, без будь-яких радощів життям’, *як (мов, ніби і т. ін.) скупаний у мертвій воді* ‘пригнічений, сумний, невеселий’.

Аналіз ФО з **назвами явищ та об’єктів релігійної сфери** свідчить про помітний вплив християнської моделі світу у житті англословного та україномовного соціумів, що знаходить втілення у мовній картині світу. Як показав аналіз, релігійні образи полягли в основу достатньо значної кількості ФО на позначення негативних емоцій. Це, по-перше, найменування Бога та асоціації з ним у релігійних віруваннях: укр. *Бог, Боже, Господь, Господи, мати Божа, хрест, свята сила, святі, монахи, молитва*; англ. *God*, різні фонетичні та графічні перекручення від *God (Gosh, gum, bob, Bob, Gar, Gad), Lord, Good Lord, Jesus, Jumping Jesus, Christ, Holy Christ, heaven, Heavens, Good Heavens, Great Heavens, Good Gracious, God Almighty, goodness, holy, angel*. Як свідчать результати аналізу, найбільша кількість таких компонентів зафіксована серед вигуківих ФО, у яких Бог стає адресатом молитовного благання. Наприклад: укр. *як (мов, ніби і т. ін.) з хреста знятий* ‘дуже блідий, змучений, з хворобливим виглядом’, *не доведи (не приведи) Господи (Боже, Бог, Господь)* ‘уживається для вираження небажання чогось, застереження від чогось, жалю з приводу чого-небудь і т. ін.’; англ. *God damn (it)!* ‘хай його чорт візьме! прокляття! ото лихо! (вигук досади, роздратованості і т. ін.)’, *бу (my) Gosh!* ‘йй-бо! клянусь богом! оце так! ось тобі й маєш! (вигук подиву, досади і т. ін.)’.

Також до цієї групи компонентів належать найменування диявола та пов’язаних з ним уявлень: укр. *диявол, ідол, біс, чорт, чорти, гаспид,*

нечистий, нечиста сила, сатана, бенеря, мара, ворог (варіант – враг), дідько, три чорти, лихий, кат, чортова матір, чортів син, чортів батько, чортова баба, чортові діти, чортовиння, чортівня, пекло, полум'я, гріх, англ. *deuce, devil, hell*. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує значну перевагу таких лексем над компонентами образу Бога. Образ диявола складався протягом багатьох століть та ввібрав елементи релігійної свідомості народу. Різноманіття функцій цього персонажу та надзвичайно яскрава експресія цього слова сприяли фразеологізації словосполучень, до складу яких входить лексема. Диявол вважався причиною неадекватної поведінки людини, бурхливого вияву сильних негативних емоцій (Волкова 2005: 34). Звернення до темних сил часто супроводжується побажанням зробити шкоду, спричинити хворобу, смерть як собі, так і іншій людині, що пояснюється походженням таких вигуків від заклинань-прокльонів. Наприклад: англ. *blue devils* ‘смуток, нудьга’, *to go through hell* ‘пройти через тяжке випробування; перенести пекельні муки’; укр. *дивитися чортом* ‘неприємно, вороже ставитися до кого-небудь’, *чорт (гаспид, сатана) [його (тебе, їх і т. ін.) знає (зна) грубо* ‘уживається для вираження негативного ставлення до кого-, чого-небудь, сумніву, досади з приводу чогось’.

Також серед таких компонентів – лексичні одиниці, що відбивають уявлення носіїв мов про існування раю та пекла, наприклад, англ. *by heaven / Heavens!* ‘клянусь богом!; їй-бо!; оце так!; ось тобі і маєш!’ (вираз здивування, досади тощо), *hell's delight!* ‘чорт забирай!’; укр. *вогнею (полум'ям, пеклом, чортом, бісом, гаспидом і т. ін.) дихати* ‘дуже сердитися, гніватися на кого-небудь, ненавидіти когось, тримати зло на когось’.

ФО з компонентами – назвами реалій соціально-побутового життя в англійській мові актуалізують такі концепти негативних емоцій: *ANGER* ((*a*) *plague on it!* розм., грубо ‘будь воно все проклято!’), *SURPRISE* (*Lord have mercy (on us)!* заст. ‘Боже мій! (вигук здивування)'), *FEAR* (*avoid smb / smth like the plague* ‘уникати когось або чогось як чуми’), *SADNESS* (*enough to make the angels weep* ‘мимоволі сльози навертаються, хоч кого примусить розплакатися’), *ANNOYANCE* (*a hair in one's soup* ‘причина неприємностей, роздратування’), *GRIEF* (*smell hell* ‘зазнати горя, лиха, біди, скуштувати лиха’), *HUMILIATION* (*to eat humble pie (humble-pie)* ‘зазнавати приниження’), *HATRED* (*hate smb (smth) as the devil hates holy water* (ірон. *love smb (smth) as the devil*

loves holy water ‘дуже, всією душею ненавидіти когось або щось’), *UPSET (turn / twist the knife* ‘різати, як ножем; вразити, дійняти до живого; дошкуляти’), а також концепти *OFFENCE / INSULT, DISAPPOINTMENT, WORRY, EMBARRASSMENT / CONFUSION, SHOCK, CONTEMPT*.

В українській мові ФО з комопнентами – назвами реалій соціально-побутового життя вербалізують такі концепти емоцій: *СТРАХ* (ні живий ні мертвий (рідко ні вмерлий) ‘дуже наляканий, вражений, приголомшений, заціпенілий’), *ГНІВ* (підбитий бісом ‘дуже сердитий’), *ГОРЕ* (трясця вхопить зневажл. ‘станеться нещастя, щось погане з ким-небудь’), *РОЗГУБЛЕНІСТЬ / НІЯКОВІСТЬ* (не в своїй тарілці ‘незручно, невпевнено, сором’язливо і т. ін.’), *НУДЬГА* (жувати (пережовувати) жуїку ‘нудно і настирливо повторювати те саме’), *ТРИВОГА* (сидіти болячкою на серці ‘невідступно, постійно непокоїти, тривожити когонебудь’), *ХВИЛЮВАННЯ* (краяти ножем по серці ‘боляче, сильно вражати, глибоко хвилювати когонебудь’), *ПОДИВ* (Бог (Господь) з тобою (з вами, з ним і т. ін.) ‘уживається для вираження здивування, заперечення, докору, застереження, заспокоєння і т. ін.’), а також концепти *ВІДЧАЙ, СУМ, ЗАЗДРИСТЬ, ШОК, ОБРАЗА, ОСУД, ДОСАДА, НЕРВУВАННЯ, НЕНАВИСТЬ*.

4.2.4. У корпусі досліджуваних одиниць виленовуються групи ФО, у складі яких функціонують найменування емоцій. Як показує аналіз особливостей метафоричного переосмислення у семантиці таких ФО, емоції часто перетворюються на істоту, яка наділяється даром мови, силою, певними здібностями, наприклад, англ. *fear breeds terror* ‘у страху великі очі’; укр. *досада ханає / вхопила за серце* кого ‘хто-небудь раптово відчуває невдоволення, роздратованість, образу і т. ін.’, *совість мучить* ‘кому-небудь дуже соромно, хто-небудь дуже страждає за свою провину, несправедливість і т. ін.’, *сором їсть очі* ‘хтось мучиться, страждає від докорів совісті, кому-небудь соромно’. Найчастіше у таких ФО емоції позначаються іменниками, але також відзначаються прикметники, які описують емоційний стан: англ. *to be afraid (frightened) of one's own shadow* ‘боятися власної тіні, бути дуже боягузливим, всього боятися’; укр. *під сердиту годину* ‘спересердя’, *битий горем (тугою і т. ін.)* ‘згорьований, засмучений, який багато страждав, пережив’ та дієслова, які позначають процес переживання емоції: англ. *to hate (one, something) as (like) a cat hates water* ‘відчувати відразу, огиду (до когось,

чогось); ненавидіти (когось, щось)'; укр. *нудити* (рідше *нудитися*, рідко *нудьгуват*) / *занудити світом* по кому – чому, за ким – чим, без кого – чого 'перебувати в стані тривоги, неспокою, втомлюватися від журби, туги за ким-, чим-небудь, без кого-, чого-небудь', *душа тривожиться* в кого, чия 'хто-небудь перебуває в стані неспокою, хвилювання, бен-тежних почуттів'.

У зазначених ФО спостерігається часткове переосмислення, оскільки емоція називається прямо, але емоційному переживанні надаються додаткові образні характеристики: англ. *to stand in awe of smb (smth)* 'відчувати благоговійний страх, благоговіння'; укр. *битий горем (тугою і т. ін.)* 'згорьований, засмучений, який багато страждав, пережив'.

4.2.5. До найменувань явищ живої природи належать назви представників тваринного та рослинного світів. Як в англійській, так і в українській мовах, зафіксовані анімалістичні компоненти – назви (диких та домашніх) тварин, птахів, комах, риб, наприклад, англ. *to have your monkey up* '(дуже) роздратуватися, розлютитися, скипіти', *(as) scared as a rabbit* 'дуже переляканий, наляканий, наляканий до нестями', *(as) fierce as a tiger* 'лютий, як тигр', *starve the lizards!* австрал. 'чорт забирай! (вигук подиву, досади і т. ін.)', *the black dog is on one's back* 'він (вона і т.ін. нудиться)', *to whip the cat* австрал., розм. 'тужити, сумувати, повісити носа', *(as) grave as an owl* 'похмурий, понурий', *like a hen on a hot (шотл. het) girdle (griddle)* 'ніяково, не в своїй тарілці, як на жару, як на голках, як на розпеченому вугіллі', *as mad as a hornet* амер., розм. 'дуже злий, лютий, розлючений', *a fishy eye* 'тьмянний, застиглий погляд'; укр. *скажена (скажений) собака* 'уживається як лайка', *іди к свиням лайл.* 'уживається для вираження великого незадоволення ким-, чим-небудь та бажання позбутися, не бачити когось', *ходити (виступати і т.ін.) півнем (півником)* 'триматися зверхньо, гордовито, хоробро', *їдять мухи [з комарами]* з сл. вас, його, її і т. ін. *лайл.* 'уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, роздратування, досади і т. ін.', *як (мов, ніби і т. ін.) карась ротом глипає* 'хто-небудь дуже розгублений, відчуває себе незручно, ніяково'.

Також сюди відносимо анімалістичні соматизми та лексеми, пов'язані з життєдіяльністю та поведінкою представників фауни, наприклад, англ. *you could (might) have knocked me (him, etc.) down (over) with a feather* розм. 'я (він і т. ін.) зовсім розгубився від здивування', *put one's tail between one's legs* 'злякатися, підібгати хвіст', *breathe fire*

‘вергати громи’; укр. *ужалити в серце* ‘боляче вразити; спричинити душевний біль’, *рвати вудила* ‘бути дуже злим, роздратованим на когось, що-небудь’, *на місяць вити зневажл.* ‘нудьгувати, тужити без діла’.

Аналіз ФО з аніمالістичним компонентом показує культурологічні аспекти номінації негативних емоцій, притаманні англійському та українському лінгвосоціумам. Аналіз фактичного матеріалу свідчить про явище зооцентризму, притаманне первісній свідомості, рудименти якого спостерігаються й дотепер (Левченко 2007). Такі рудиментарні риси проявляються у тому, що у центрі світу людини (в окремі періоди над людиною, згодом – поряд з нею) перебувала тварина, життєдіяльність якої у трансформованому вигляді стала основою для “еталонної шкали” – зоометризму. Цим можна пояснити той факт, що у фразеології людину описано зооморфно, тобто використано терміни, пов’язані з анатомією тварини. При цьому еталоном для оцінювання людини є створені нею ж уявлення про тваринний світ. У процесі еволюції культури та релігійних систем ставлення людини до тваринного світу стає іншим: від обожнення людина переходить до приписування тваринам негативних рис. Поведінку людини у тих чи інших психічних станах уподібнено до поведінки тварин в аналогічних станах.

Окрім аніمالістичних компонентів, до найменувань явищ живої природи відносяться флороніми – назви диких квітів, а також рослин, які використовуються у господарстві, їстівних рослин або їх частин, наприклад, англ. *to be on nettles* ‘хвилюватися, почувати себе дуже неспокійно, бути у стані нервового збудження; сидіти, як на розпеченому вугіллі, як на жару, на голках’, *to go bananas* розм. ‘розізлитися’, *a crumpled rose-leaf* ‘невелика, незначна неприємність, що потьмарює радість; ложка дьогтю в бочці меду’; укр. *терновий вінок* ‘муки, страждання’, *розводити (розсипати) / розвести (розсипати) кислиці* ‘перебувати у гнітючому настрої, скаржитись, плакати жаліючись, піддаватися відчаю’, *як (мов, ніби і т. ін.) на голках (на шпильках, на шпичках, на шпичаках, на колючках, на терню і т. ін.)* ‘у стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання; неспокійно, тривожно, нетерпляче’. Англійські ФО з компонентом – назвою явищ живої природи функціонують для вербалізації таких концептів негативних емоцій: *ANGER, SURPRISE, FEAR, NERVOUSNESS, SADNESS, GUILT, HUMILIATION, GRIEF, EMBARRASSMENT / CONFUSION*. Українські ФО репрезентують такі концепти негативних емоцій: *ГНІВ,*

НЕНАВИСТЬ, СУМ, ОСУД, ПРЕЗИРСТВО, ХВИЛЮВАННЯ, ПОДИВ, СОРОМ, НУДЬГА, СТРАХ, ОБРАЗА, ТРИВОГА, ШОК.

4.2.6. У формуванні фразеологічного значення одиниць на позначення негативних емоцій беруть участь найменування реалій фізичного буття. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє віднести до цієї групи а) дієслова руху та пересування та б) дієслова негативного фізичного впливу.

До лексичного складу багатьох ФО входять дієслова руху та пересування, які беруть участь у фразеологічній репрезентації негативних емоцій, наприклад, укр. *заходить / зайти в душу (в серце)* ‘глибоко хвилювати, турбувати кого-небудь’, *переминатися (переступати) / переступити з ноги на ногу* ‘почувати себе ніяково, нерішуче, збентежено, розгублено і т. ін.’, *обминати (обходити, оббігати) / обминути (обійти, оббігти) десятою дорогою (вулицею)* кого, що ‘боятися когось, чогось’, *без палиці (без бука) і не підступай (ані приступ)* до кого ‘хто-небудь дуже гордовитий, пихатий, сердитий і т. ін.’, *і не (ані) приступити* до кого ‘дуже гордий, сердитий, зарозумілий і т. ін.’, *вскочити вище халая* ‘потрапити в неприємне, скрутне становище’, *виходити / вийти з рівноваги (з себе)* ‘перебувати в стані сильного роздратування, нервового збудження; втрачати спокій, самовладання, терпіння’, *серце набігає* на кого, у кого ‘хто-небудь сердиться, гнівається на кого-небудь’, *доходить / дійти до серця (до душі)* кому, чийого ‘хвилювати, зворушувати, боляче вражати, зачіпати’, *голова [іде (ходить і т. ін.)] / [пішла (заходила і т.ін.)]* *обертом (кругом, ходором і т. ін.)* ‘хто-небудь перебуває у стані приголомшеності, відчуває розгубленість (від надміру вражень, численних турбот, справ і т. ін.)’, *досада находить / найшла* на кого ‘хто-небудь несподівано починає відчувати невдоволення, роздратованість, образу і т. ін.’, *як (мов, ніби і т. ін.) комашки забігали (полізли, поповзли і т. ін.) по спині* у кого ‘хто-небудь відчув страх, переляк і т. ін.’, *пробігла собака поміж ногами* кому ‘комусь стало страшно’; англ. *to go up the wall* розм. ‘дертися на стінку (від злості, несамовитості тощо)’, *the iron entered into his soul* ‘він відчував тяжкі страждання, душевні муки’, *a goose (somebody, someone) is walking over smb's grave* розм., жарт. ‘мене дрож проймає’, *one's blood runs cold* ‘кров холоде в жилах’, *to go into orbit* амер., жарг. ‘скаженіти, злитися, луснути / лопатися від злості’, *to come (go) (all) to pieces* ‘утратити самовладання, засмучуватися’, *to step (tread) on smb's corns* ‘ображати чийсь почуття, дратувати когось; наступати комусь на мозолю’.

Негативні емоції асоціюються з негативним фізичним впливом на людину. Образність таких ФО ґрунтується на переосмисленні дій, пов'язаних з заподіянням фізичної шкоди тілу людини. Компонентами таких ФО стають дієслова негативної фізичної дії і впливу, такі як англ. *break, strike, slap, burst, knock (down), tear, wring, hit, stick, throw, cut*, укр. *рвати, різати, псувати, бити, давити, штовхати, колоти, дерти, ламати* та інші, наприклад, англ. *to break smb's heart* 'розбити чиесь серце, дуже засмутити когось, завдати жалю комусь', *to strike smb dumb (speechless)* 'приголомшити, позбавити мови (когось)'; укр. *думки розривають мозок (череп)* кому 'хто-небудь дуже страждає від тяжких, суперечливих роздумів (перев. у тяжкому фізичному або моральному стані)', *душа (серце) рветься* 'хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось', *бити по нервах* кого, кому 'занадто, хвилювати, виводити з рівноваги, дратувати'. При цьому у багатьох випадках метафорична образність засновується на тілесних симптомах переживання фізичної болі, відчуття емоційного переживання корелюється з фізичною біллю, яка виникає у разі поранень або пошкоджень. Наприклад, англ. *to burst / bust a blood vessel* розм. 'роздратуватися'; укр. *Різати / різонутти (різнутти) по живому [тілі]* кого 'завдавати душевного болю, сильно вражати, ображати чимось кого-небудь', Уявний орган «душа» сприймається україномовною особистістю як реально існуючий, який, як інші реальні органи, можна поранити. У наведених прикладах «душа» сприймається як синонім «серця»: *ранити душу (серце)* кому, чію, чие 'завдавати кому-небудь душевного болю, страждань', *терзати душу (серце і т. ін.)* 'спричиняти душевні болі, переживання, завдавати моральних страждань'. Деякі ФО описують фізичні дії, які люди можуть робити у час важкого емоційного переживання: англ. *to tear one's hair (out)* 'рвати на собі волосся'; укр. *ламати (ломити, заламувати) / заламати (заломити) руки* 'певними жестами виражати переживання, страждання, хвилювання і т. ін.'

Англійські ФО, що мають аналізовані компоненти у своєму складі, репрезентують наступні концепти негативних емоцій (приклади див. вище): *SADNESS, SHOCK, GRIEF, ANGER, FEAR*. В українській мові ФО з компонентами – реаліями фізичного буття об'єктивують концепти негативних емоцій (див. приклади вище): *ГОРЕ, ОБРАЗА, НЕРВУВАННЯ, СТРАХ, ГНІВ, ШОК, ПРЕЗИРСТВО, ХВИЛЮВАННЯ*.

4.2.7. У структуру ФО у якості їх формуючого компоненту також входять найменування явищ неживої природи. У цьому випадку у мов-

ній картині світу відображаються природні об'єкти, атмосферні та метеорологічні явища, природні стихії (вогонь, вода, повітря, земля), астрономічні явища, які людина спостерігає у своєму повсякденному житті і які становляться джерелом образного переосмислення. Так, в англійській мові виявлено ФО з компонентами: *thunder* (*struck with thunder* рідк. 'приголомшений, як громом прибитий'), *thunderstorm* (*like a (dying) duck in a thunderstorm* 'з розгубленим виглядом, розгублено; як мокра курка'), *air* (*to be (get, go) up in the air* розм. 'утратити самовладання, розлютуватися, ошаленіти'), *stars* (*to curse one's stars* 'клясти, проклинати свою вдачу, долю') та інші. В українській мові наявні ФО з такими компонентами – найменуваннями явищ неживої природи: *дощ* (*щоб тебе дощ намочив* 'уживається як висловлення невдоволення ким-небудь, захоплення чи здивування перев. з гумористичним відтінком'), *грім*, *блискавка* (*щоб грім убив (побив)* [*і блискавка спалила!*] кого, лайл. 'уживається для вираження великого незадоволення з приводу кого-, чого-небудь та побажання нещастя комусь'), *вулкан* (*як (мов, ніби і т.ін.) на вулкані* 'у тривозі, в передчутті загрози, небезпеки, неприємних подій'), *камінь* ([*як (мов, ніби і т. ін.) камінь ліг на душу (на серце)* кому 'кому-небудь дуже важко, хтось перебуває в гнітючому настрої, страждає, переживає і т. ін.'], *хмара* (*хмара повила* кого 'хто-небудь став похмурим, невеселим, засмученим') та інші.

Зазначені компоненти вербалізують такі концепти негативних емоцій в англійській мові: *SHOCK, EMBARRASSMENT / CONFUSION, ANGER, SADNESS, CONTEMPT*. Українські ФО з даним компонентом вербалізують такі концепти негативних емоцій: *ТРИВОГА, СУМ, ПОДИВ, ГОРЕ, НУДЬГА, ПРИНИЖЕННЯ, ВІДЧАЙ, ШОК*.

Специфічним для української мови є компонент «світ», який бере свій початок у дохристиянських віруваннях і відображає язичеські уявлення про організацію всесвіту, де світ і тьма пов'язувались з природними явищами дня та ночі, які постійно змінювали одне одного та сприймалися як дві ворогуючі сили. Світлі сили сприймалися як сили добра, справедливості. Компонент «світ» у фразеологічній інтерпретації представляє просте, обивательське ставлення людей до життя та смерті, що закріплено в наївній картині світу українців (Григорьева, Гайсина 2006). Слово «світ» має позитивну оцінку та означає «увесь світ, земля», тому неможливість або небажання бачити та відчувати світ (білий) виражає негативний емоційний стан людини. Наприклад, *не бачити світу*

(світа) [білого (божого)] ‘тяжко страждати, зазнавати фізичних та моральних мук’, на світ [білий (божий)] не дивився б ‘життя не миле, не хочеться жити від туги, горя і т. ін.’, не мати (не знати) просвітку рідко ‘бути в скрутному становищі, переживати, страждати’, зав’язати / зав’язувати світ (вік, віку) кому ‘зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості і т. ін.’, заступити світ кому ‘викликати потемніння в очах, позбавити чіткості сприйняття (про тяжкі переживання)’, світ зав’язується / зав’язався кому ‘хто-небудь стає нещасним (перев. у зв’язку з невдалим одруженням)’, за слізьми (сльозами) світа (світу) [білого] не бачити ‘гірко, невтішно плакати’. Компонент «світ» характеризує етноспецифіку українського народу, в англійській мові не виявлено ФО з подібним компонентом.

4.2.8. Важливу роль при позначенні негативних емоцій мають кольоронайменування, які функціонують у складі досліджуваних ФО (Трофімова 2011). Кольоронайменування в лексиці та фразеології української, російської, англійської, німецької мов стає предметом пильної уваги мовознавців (Бабій 1997; Вежбицкая 1996; Венкель 2004; Зубач 2007; Іваненко 2001; Козак 2002; Комина 1977; Москович 1969; Пастушенко 1998; Семашко 2008; Ус 2009; Kay, Berlin 1969 та ін.). Актуальним на часі є вивчення семантики кольоронайменувань і особливості їхньої мовленнєвої реалізації з урахуванням таких факторів, як асоціативно-образне сприйняття позначуваних реалій, їхня значимість у культурно-символічних та інших системах, що склалися в певному соціумі. Якщо наукова система понять про колір – це гносеологічна побудова, мовна картина світу є національно-специфічною комунікативною інтерпретацією, з одного боку, реального видимого колірною простору, з іншого – його репрезентації в мисленні людини (Пастушенко 1998: 6). Колір є важливою, інформаційно та емоційно значущою характеристикою життєвого простору людини. Таким його зображено й у мовній картині світу, про що свідчить значний семантичний та прагматичний потенціал колірної номенклатури. Саме інформативність та емоціогенність природних колірних стимулів визначає місце відповідних кольоронайменувань у мовній картині кольору. Хоча судження про колір мають значною мірою індивідуальний, суб’єктивний характер, ставлення індивіда до кольору визначається, як правило, всім об’ємом інформації про певний колірний зразок, котра накопичується як досвід цілого суспільства і неначе “нав’язується” індивідові у вигляді готового

пакету інформації, що автоматично входить до системи сформованих у його мисленні понять (Пастушенко 1998: 7).

Однією з важливих ознак кольору виступає символізм (Зубач 2007: 55). При цьому об'єктом символізації стають важливі, ключові елементи культури, семантика яких з'ясовується лише в контексті традицій. Символ, таким чином, постає як явище, пов'язане з мисленням, свідомістю, культурою і мовою окремого народу. Смысл символу існує в колективній свідомості певного етносу в готовому вигляді. Кольоросимволи допомагають розкрити смисловий зміст ФО, які позначають негативні емоції в англійській та українській мовах.

Як показує аналіз ФО з колористичним компонентом, на відміну від української мови, де виявлені лише колір «чорний» та відтінок кольору «темний», англійська мова демонструє ширший набір кольорів або відтінків – black, blue, white, green, purple, red, lily, grey. У кольоровій гаммі культурної та мовної картини світу англійців та українців чорний колір відіграє важливу роль (Тер-Минасова 2000: 75–76). Чорний колір репрезентує один із складників опозиції «чорне – біле». Протиставлення *біле – чорне* є архетипним, тому важливо уточнити, що це не лише символи, які зіставляються і протиставляються у внутрішньофразовому контексті, з огляду на те, що кожен компонент самостійно передає відповідне значення в багатьох контекстах і протиставляється в низці контекстів (Левченко 2007: 11). Протиставлення білого і чорного – універсальна риса, притаманна різним мовним спільнотам (Вежбицкая 1996: 232). Чорний колір в англомовній і україномовній культурах сприймається як символ смерті, горя, трауру. Для обох мов характерно традиційне співвідношення чорного кольору з чимось поганим, тому звороти з прикметниками *чорний* та *black* мають негативні конотації. Наприклад, англ. *a black look* 'похмурий, злобливий погляд', укр. *чорна доля* 'тяжке, трагічне життя у кого-небудь', як (*мов, ніби і т. ін.*) [*чорний*] *віл на ногу наступив* 'дуже засмучений, невеселий'. Чорний колір має значення безладу, ненависті, смутку, смерті, що є протилежним до переносних значень світла (Потебня 1993). У зазначених ФО лексеми англ. *black* та укр. *чорний* надають виразу негативного забарвлення. Таким чином, з'ясовано, що у складі деяких ФО семантика лексем англ. *black* та укр. *чорний*, що вживаються у переосмисленому значенні, була взята за основу значення ФО, отже лексеми англ. *black* та укр. *чорний* є смислоутворювальними для ФО. О. П. Левченко доводить, що нега-

тивна оцінка, створювана кольороназвами-компонентами фразеологізмів, базується не на сенсорних відчуттях, об'єктивних чи суб'єктивних, а на символіці кольору, яка формується тривалий час у межах певної культури, оскільки об'єктивно *чорний* як абстрактний колір не містить жодної емотивності (Левченко 2007: 19).

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить про те, що за своєю семантикою колоронім *blue* найближче стоїть до *black*. Ці дві лексеми мають подібні значення. Взагалі, оцінка людиною темних тонів негативніша ніж світлих, що доводять мовленнєві факти (Пастушекно 1998). Той факт, що *синій* виникає біля темряви, впливає певною мірою на характеристику цього кольору. Наближаючись до *чорного*, він набуває відтінку смутку, може спричинити депресію. Наприклад, англ. *blue devils* 'смуток, нудьга'. Характерною особливістю червоного кольору є те, що *червоний* – колір вогню – діє на людину збудливо, хвилююче, або навіть дратує, наприклад, англ. *to see red* 'скипіти, розлютитися; бути засліпленим лютістю'.

Образно-мотиваційною основою наступних ФО слугують візуальні відчуття при вияві негативних емоцій: *to turn purple with rage* 'почервоніти від люті, шаленства', *(as) pale as a ghost (as ashes / as death)* 'дуже блідий; блідий, як полотно, як смерть', *(as) red as a beet (as a (boiled) lobster)* 'червоний, як рак (від ніяковості і т. ін.)'. Зазначені ФО виникають унаслідок асоціації за схожістю, підґрунтям для якої є зміни кольору обличчя під впливом емоцій. У даному випадку негативні емоції висвітлюються за допомогою метафорично переосмислених кольоронайменувань. Слушним є зауваження О. А. Зубач про те, що колористичні компоненти в таких ФО втрачають свої символічні значеннєві ознаки та слугують відбитком емоцій, оскільки при вияві емоцій людина не сприймає кольори в їх прямих значеннях, а колоритно експлікує через них свій стан (Зубач 2007: 72). Фразеологізм *in a blue funk* 'переляканий' утворився внаслідок асоціації за схожістю: при переляці, внаслідок порушення кровообігу, шкіра людини набуває синюватого відтінку.

Утворення деяких ФО з колоративним компонентом пов'язане з певними традиціями народу та відображає національно-культурну специфіку мовної спільноти. Наприклад, ФО *to show the white feather* 'злякатися, виявити малодушність' пов'язаний з таким видовищем, як бій півнів: якщо в хвості у півника було біле перо, це свідчило про погану породу. У ФО *like a red rag to a bull* 'як червона хустка для бика;

дратуючи, роздратовуючи' йдеться про шматок червоної матерії, якою дратували бика під час кориди.

Специфікою української мови є вживання дієслів, що позначають зміни кольору, у складі досліджуваних ФО: *в очах жовтіє (жовкне, темніє, зеленіє) / пожовтіло (пожовкло, потемніло, позеленіло)* кому, у кого 'хто-небудь втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фізичного болю, втоми, хвилювання і т. ін.'

Колірні фрагменти вторинної мовної картини світу є значно суб'єктивними. Якщо первинний ярус мовної картини кольору являє собою комунікативно орієнтовану раціональну обробку інформації про колір, то вторинний ярус мовної картини світу містить в собі різноманітні колірні образи – наслідок емоційно-чуттєвого заломлення відповідних фрагментів із первинного ярусу. Саме вторинна мовна картина світу фіксує національно-культурну специфіку уявлень мовного колективу про колір і його роль у житті людини, а також специфіку колірних асоціацій, котрі стають основою формування смислових відтінків кольоро-найменувань, якими оперує даний мовний соціум.

Емпіричний фонд уявлень про колір поділяється на емоційно-чуттєвий та побутовий. Отже, емоційне сприйняття або інформаційна навантаженість колірних сигналів у типових позамовних ситуаціях стимулюють формування відповідно емотивно-афективного або емпіричного компонентів у семантиці найменувань кольору (Пастушекно 1998: 8).

Емотивно-афективний компонент у структурі змісту колірної номінації – це додатковий смисловий компонент, комунікативно-функціональне навантаження якого полягає у стимулюванні прогнозованої емоції або емоційного стану адресата через актуалізацію в його свідомості певного колірного образу. Цей тип конотативного значення демонструє залежність не тільки від уявлень людини про той чи інший колірний зразок, але також залежність від об'єктивних, іманентних властивостей природних колірних стимулів, які можуть певним чином впливати на психофізіологічний стан людини (Пастушекно 1998: 8).

Механізм впливу колірного образу, який створюється мовними засобами, на емоційну сферу людини базується на здатності людини штучно викликати у себе відчуття кольору, а також весь комплекс інших, пов'язаних з ним відчуттів та емоцій.

ФО з компонентом кольоронайменування в англійській мові вербалізують такі концепти: *FEAR, ANGER, SADNESS, EMBARRASSMENT* /

CONFUSION, HATRED. В українській мові досліджувані ФО репрезентують такі концепти: *ГНІВ, СТРАХ, ДОСАДА, НУДЬГА, РОЗГУБЛЕНІСТЬ / НІЯКОВІСТЬ*.

4.2.9. Просторові компоненти пов'язані з традиційною опозицією «верх – низ», в якій добре орієнтовано вгору, а погане – донизу (Лакофф 1990). Негативні емоції репрезентують «низ» в цієї опозиції. Спостерігається декілька виявів метафори шляху, яка пов'язана із зазначеною опозицією «верх – низ», оскільки рух відбувається вниз, наприклад, англ. *down in the mouth* 'засмучений, у поганому настрої, у пригніченому стані'; укр. *впадати / впасти в пасію ірон.* 'гніватися' *серце падає / впало* 'хто-небудь відчуває хвилювання від захоплення, переляку, тривоги і т. ін.'. Активною є метафора шляху як переміщення по горизонталі, ґрунтована на уявленнях про почуття як локуси чи місця, вмістища на поверхні – “приміщення”: укр. *заходити / зайти в глухий кут (закуток)* 'опинятися в складному, безвихідному становищі'. Емоційні стани вербалізовано як сутності, що мають межі, наприклад, укр. *доводити / довести до сліз* 'змушувати плакати кого-небудь, викликати плач у когось', *доводити / довести до відчаю (до розпачу, до розпуки)* 'викликати в кого-небудь стан крайньої душевної напруженості, збудження, безвихідності'. За спостереженням О. П. Левченка, компоненти *довести/доводити, дійти/доходити* входять до ФО, які переважно вербалізують негативні емоції (Левченко 2007: 12). Як англійські, так і українські ФО з цим компонентом, вербалізують концепти *ANGER / ГНІВ, SADNESS / СУМ, WORRY / ХВИЛЮВАННЯ, DESPAIR / ВІДЧАЙ*.

4.2.10. Важливо відзначити нумеральні компоненти, які складують образність досліджуваних ФО: англ. *to knock smb for six* брит. та австрал. розм. 'здивувати та засмутити когось'; укр. *ні в дві ні в три (в п'ять)* 'розгубившись, знітившись', *ні в п'ять ні в дев'ять (десять)* з сл. стати, стояти і т. ін. 'знітившись, розгубитися'. У деяких українських ФО числа вживаються у підсилювальному значенні: укр. *сто лих* 'чимало горя, неприємностей всіякого клопоту', *посилати сто сот чортів на спину* чию 'проклинати кого-, що-небудь'. У ФО *to feel like thirty cents* амер. розм. 'бути присоромленим, збентеженим' *thirty cents* позначають незначну кількість грошей, яка символізує негативний емоційний стан. В українській мові відзначені також порядкові числівники: *обминати (обходити, оббігати) / обминути (обійти, оббігти) десятою дорогою (вулицею)* 'боятися когось, чогось'.

Негативні емоції метафорично описуються у термінах одиниць часу, кількості, виміру: англ. *mischief comes by the pound and goes away by the ounce* ‘легко потрапити в біду, та важко з неї вискочити’, *one of those days* ‘нешасливий, трагічний день’, *like a wet week* ‘погано (з дієсл. to feel, to look)’, *a dog’s life* ‘собаче життя’, *a bad quarter of an hour* ‘неприємне переживання, неприємність, декілька неприємних хвилин’; укр. *почому (почім) ківш (пуд, фунт, корець і т. ін.) лиха* з сл. знати, узнати, пізнати, спізнати і т. ін. ‘багато горя, біди, неприємностей і т. ін.’, *аби день до вечора рідко*, з сл. жити ‘безрадісно, без будь-яких перспектив на майбутнє’, *лиха (важка, гірка, тяжка і т. ін.) година* ‘період з обставинами, подіями, пригодами і т. ін., що завдають кому-небудь страждання, викликають горе, нещастя і т. ін.’, *коротати вік (літа)* ‘жити в журбі, безрадісно, одноманітно, нудьгуючи’. Як англійські, так і українські ФО, вербалізують концепти: *ANGER / ГНІВ, FEAR / СТРАХ, GRIEF / ГОРЕ, SADNESS / СУМ*. Тільки в англійській мові вербалізуються концепти емоцій *SURPRISE, SHAME, UPSET*. Тільки в українській мові актуалізуються концепти *ОСУД, РОЗГУБЛЕНІСТЬ / НІЯКОВІСТЬ, НУДЬГА, ДОСАДА*.

4.2.11. Компоненти міри ваги зазвичай передають тяжкий емоційний стан. Образ почуття-тягаря виявляється, наприклад, у таких ФО: англ. *have a heavy heart* ‘відчувати горе, сум’, *lie (heavy) at smb’s heart (weigh upon smb’s heart / the heart of smb)* ‘лежати каменем на серці, давити, пригнічувати, лежати тягарем на душі’; укр. *з важким (нелегким) серцем* ‘у гнітючому стані, в тривозі, у перечутті чогось неприємного’, *давити каменем [на серце (душу, груди)]* ‘викликати безрадісний душевний стан, гнітючий настрій; гнітити’. ФО в обох мовах вербалізують такі концепти негативних емоцій: *WORRY / ХВИЛЮВАННЯ, SADNESS / СУМ, GRIEF / ГОРЕ*. Тільки в англійській мові ФО репрезентують концепт *SURPRISE*. Тільки в українській мові ФО об’єктивують концепти *ПРЕЗИРСТВО, ТРИВОГА*.

4.3. Варіативність компонентів у складі фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах

Однією з найгостріших проблем фразеології є проблема фразеологічної стійкості (усталеності) (див. розділ 1.4). Вважаючи стійкість спе-

цифічною рисою фразеології мови, фахівці відмічають її відносний характер. Порушення стабільності ФО проявляється у явищі варіативності – однієї з типових ознак фразеології. Аналіз емпіричного матеріалу засвідчив активність відношень варіативності у фразеології негативних емоцій в мовах дослідження. Кількісний аналіз показує, що 363 ФО (43 %) в англійській мові та 1144 ФО (69 %) в українській мові характеризуються варіативністю. Загальна характеристика типів варіативності ФО, що вербалізують негативні емоції в англійській та українській мовах, репрезентована у Додатку Г. Виступаючи істотною особливістю фразеології, потребує уточнення поняття варіативності, визначення фразеологічного інваріанту та варіанту, критерії їх розмежування. Необхідним також є виявлення типів варіативності, актуальних для ФО, що позначають негативні емоції, та проведення зіставного аналізу у цьому аспекті ФО англійської та української мов.

4.3.1. У сфері фразеології помітна взаємодія двох тенденцій: по-перше, тенденція до стабільності складників та граматичних зв'язків між ними, а по-друге, тенденція до оновлення компонентного складу та урізноманітнення морфологічного оформлення та синтаксичної організації (Баран, М. Зимомря, Білоус, І. Зимомря 2008: 122; Волкова 2005: 81; Мокиєнко 1989: 10; Скрипник 1973: 120). Друга тенденція відображається у активному процесі виникнення фразеологічних варіантів. Фразеологічна варіативність постає предметом досліджень багатьох вчених (Бабкин 1970; Баран, М. Зимомря, Білоус, І. Зимомря 2008; Диброва 1989; Кунин 1977, 1996; Мокиєнко 1986, 1989; Мокиєнко 1990; Молотков 1977; Шанский 1985; Langlotz 2006 та ін.). Незважаючи на активний інтерес до окресленої теми, у спеціальній літературі по-різному вирішується проблема визначення варіанту ФО. Явище фразеологічної варіативності традиційно розглядається мовознавцями у зв'язку з синонімією. Однак точні мовні критерії, за допомогою яких можна було б безпомилково розрізняти синоніми та варіанти, ще не виявлені. Складність їх розмежування пояснюється тим, що у склад ФО зазвичай входить багато компонентів, і усі вони (а також їх співвідношення) допускають варіації (Степанов 1975: 58). У той час як формальне варіювання ФО не викликає принципових суперечностей, лексична заміна компонентів ФО спричиняє різні точки зору. Розбіжності у поглядах викликані тенденцією трактування можливості лексичних заміन як репрезентації явища синонімії або варіативності. Перший підхід ґрунту-

ється на тому, що заміна компоненту ФО змінює характер образності одиниці, її оцінну і стилістичну забарвленість, а отже, приводить до витворення нового, синонімічного вислову (Бабкин 1970; Фёдоров 1980; Чернышева 1970; Шанский 1985). На думку інших вчених (Мокиенко 1989; Ройзензон 1973), такий підхід дуже звужує межі варіативності ФО й надмірно розширює поняття фразеологічного синоніма. Лексична варіація компонентів ФО не завжди змінює образ, характер фразеологізму, оскільки змінними компонентами часто виступають синонімічні одиниці або слова однієї тематичної групи. Услід за В. М. Мокієнком вважаємо, що не слід кожен лексичний заміну вважати витворенням синонімічного фразеологізму (Мокиенко 1989). Словесна форма може варіюватися до безкінечності, стійкість же полягає в образі, вираженому фразеологізмом. Свідченням варіативності ФО є єдність внутрішнього мотивування фразеологізму, його образу, що скріплює лексичний склад сполуки та його граматичну структуру (Мокиенко 1986: 33). Ю. С. Степанов розрізняє ФО-синоніми за денотатом (вони називають одне явище різними способами), а ФО-варіанти – за сигніфікатом (вони називають різні відтінки одного поняття різними способами) (Степанов 1975: 59).

Дискусійним також залишається питання про роль стилістичної забарвленості у розмежуванні фразеологічних варіантів та синонімів. Деякі мовознавці відстоюють погляд, що якщо взаємозамінні слова у складі ФО не мають стилістичної рівноцінності, то такі ФО слід кваліфікувати як фразеологічні синоніми (Баран, М. Зимомря, Білоус, І. Зимомря 2008; Волкова 2005). У лексикографічній практиці це питання вирішується по-іншому: семантично рівноцінні ФО, що різняться один від одного стилістичною характеристикою компонентів, опрацьовуються як варіанти (Скрипник 1973: 125). При цьому основною формою таких варіантів стає одиниця із стилістично нейтральним компонентом. Таким чином, услід за М. Ф. Алефіренком, фразеологічними варіантами слушно вважати такі відозміни ФО, які характеризуються відносною тотожністю фразеологічного значення і етимологічного образу, але відрізняються окремими компонентами плану вираження (Алефіренко 1993: 43). Як зазначає О. І. Молотков, кількість форм вживання кожного фразеологізму визначається кількісним набором лексичних, граматичних і видових варіантів і кількістю факультативних компонентів (Молотков 1977: 150). Явище варіантності характеризується тим, що у той час як загальна семантика фразеологізму залишається незмінною,

зовнішня форма ФО може зазнати значних змін. Згідно визначенню М. М. Шанського, варіанти ФО – це її лексико-граматичні різновиди, тотожні у своєму значенні і за ступенем семантичної злитості (Шанський 1985: 50).

Варіанти ФО, що позначають негативні емоції в англійській та українській мовах, можуть відрізнятися один від одного окремими елементами у лексичному складі (лексичні варіанти), формальній структурі (граматичні варіанти) або характеризуватися комбінованим характером змін (лексико-граматичні варіанти) (Трофімова 2011а). Результати кількісного аналізу зазначених типів варіантів у мовах дослідження наведені у таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Кількісна характеристика варіантів ФО на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах

№ з/п	Тип варіативності	Англ. мова		Укр. мова		Приклади
		од.	%	од.	%	
1	Лексична	154	42,4	214	19	англ. <i>fly into a passion (rage)</i> ‘роздратуватися, розлютитися, скипіти’ укр. <i>хвилювати (бунтувати, бентежити, розпалювати і т. ін.) кров</i> перев. у кого, кого ‘розбурхувати почуття, думки, викликати неспокій, тривогу’
2	Грамматична	135	37,2	547	48	англ. <i>freeze smb's (the) blood</i> ‘примусити здригнутися’ укр. <i>доводити / довести до крайнощів (до крайності)</i> кого ‘викликати в когонебудь стан надзвичайного збудження, фізичного чи душевного напруження’
3	Змішана	74	20,4	383	33	англ. <i>frighten (scare) the (living) daylight(s) out of smb</i> жарг. ‘страшенно налякати когось, перелякати когось до нестями’ укр. <i>розбивати / розбити серце (душу) чіс, кому</i> ‘завдавати когонебудь болю, страждань і т. ін.’
	<i>Всього</i>	<i>363</i>	<i>100</i>	<i>1144</i>	<i>100</i>	

Очевидним є той факт, що мови дослідження демонструють діа- метрально різні тенденції щодо кількісного співвідношення типів варіа- тивності. Як свідчать кількісні дані, в англійській мові превалюють ФО, які характеризуються лексичною варіативністю (42,4 %), на відміну від української мови, де такий тип варіативності займає останню позицію за кількісними даними (19 %). Граматична варіативність представлена 37,2 % ФО в англійській мові, на відміну від української мови, де грама- тичні варіанти є найбільш кількісно численними (48 %). Змішаний тип варіативності на матеріалі англійської мови найменш репрезентований у кількісному відношенні і складає 20,4 %, що менше ніж на 10 % у порівнянні з відповідною групою українських ФО (33 %).

4.3.2. Аналізуючи лексичну варіативність, слушно зазначити, що лексичні зміни хоча і відображаються у семантиці цілого і можуть вносити додаткові відтінки, при цьому не відбувається зміни образної основи ФО (Мокиєнко 1989).

4.3.2.1. Аналіз змінних компонентів у складі лексичних варіантів англійських ФО дозволяє виділити дві групи лексичних варіантів: а) з семантично рівноцінними компонентами або лексемами, які мають більш чи менш виражені ідеографічні нюанси; б) з компонентами, які відносяться до одного тематичного класу. Наведемо приклади ФО пер- шої групи: *to hold (keep) in awe* ‘викликати благоговійний страх, благого- віння’, *to be afraid (frightened) of one’s own shadow* ‘боятися власної тіні, бути дуже боягузливим, всього боятися’, де дієслова *hold* та *keep*, а також прикметники *afraid* та *frightened* є синонімами. У наведених нижче прикладах взаємодіють компоненти подібної тематичної належ- ності: *to fret like gummed taffeta (velvet)* заст. ‘шаленіти, скаженіти, дуже злитися’, *a slap in the face (eye)* ‘образа, різка відсіч’.

4.3.2.2. Узагальнюючи аналіз лексичних трансформацій україн- ських ФО, які позначають негативні емоції, лексичні варіанти ФО можна класифікувати за двома групами: а) лексичні варіанти ФО, які виникають внаслідок синонімічних заміни компонентів; б) лексичні варіанти ФО, які засновані на взаємодії слів одного предметно-логічного класу чи одного тематичного ряду. Наведемо приклади: *у бісового (чортового, бісячого) батька* грубо ‘уживається для вираження незадоволення, роздратування, досади з приводу чого-небудь’, *крик (лемент) душі* ‘крайній вияв три- воги, душевного болю і т. ін.’. У обох прикладах змінні варіанти є сино- німічними. Не можна не погодитися з точкою зору В. М. Мокієнка, який

вважає лексичне варіювання власне фразеологічним варіюванням, обґрунтовуючи це міркування тим, що саме лексичне варіювання демонструє трансформацію нарізнооформленої, але семантично цільної, одиниці (Мокиєнко 1989). У наступних прикладах змінні компоненти належать до тематично однорідної групи лексики, що забезпечує відносну тотожність образного представлення змісту ФО: *хилити голову (чоло)* ‘журитися, піддаватися почуттю сильного душевного болю, безнадійності’, *ні в п’ять ні в дев’ять (десять)* з сл. стати, стояти і т. ін. ‘знітившись, розгубитися’. Така семантична гомогенність має свою фразеологічну специфіку, яка зумовлюється зменшенням номінативних функцій ФО і збільшенням її експресивних характеристик, тому тематична однорідність при лексичних замінах потребує більш широкого розуміння, ніж входження слова у певну тематичну групу лексики (Мокиєнко 1989: 34).

Іноді синонімічний або тематично близький ряд взаємозамінних компонентів може бути достатньо багаточленним: укр. *вражий (сучий, дияволів, іродів, чортів, гадів, песький і т. ін.) син* лайл. ‘уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь’, *вогнем (полум’ям, пеклом, чортотом, бісом, гаспидом і т. ін.) дихати* ‘ставати розгніваним, розлюченим, роздратованим з якогось приводу’.

Аналіз особливостей лексичної варіативності дозволяє зробити висновок про схожу тенденцію в досліджуваних мовах до заміни лексем, які характеризуються синонімічними відносинами або виступають тематично спорідненими одиницями.

4.3.3. Граматична варіативність ФО віддзеркалює явище паралелізму на різних мовних рівнях: фонетичному, орфографічному, словотворчому, морфологічному, синтаксичному (Трофімова 2012).

4.3.3.1. Як свідчить аналіз емпіричного матеріалу, в англійській мові граматичні варіанти ФО виникають різними шляхами. Розмежування різновидів окремих ФО відбувається завдяки змінам однини і множини іменників: *one’s eyes are bigger than one’s belly (one’s eye is bigger than one’s belly; the eye is bigger than the belly)* ‘завидючі очі’, *to live on your nerves / nerve ends* ‘бути дуже стривоженим або збудженим’, *to be in deep water(s)* ‘бути в горі, у стані тривоги, неспокою; бути в скрутному, небезпечному становищі’, *to stick pins (a pin) into smb* ‘дратувати, сердити, гнівити когось, докучати комусь’. У складі ФО *to drive smb to extremity (an extremity, extremities)* ‘доводити до крайності, до відчаю,

змушувати когось вдаватися до крайніх заходів' варіантами виступають множина та однина іменника *extremity*, а також вживання нульового або неозначеного артиклів у однині іменника.

Специфічною рисою англійської мови є взаємозамінність означеного артикля та займенників *one's* та *smb's*: *to give one a funny feeling in one's (the) stomach* 'нервувати, непокоїти когось; бути не до душі комусь', *a lump in one's (the) throat* 'клубок у горлі'. У деяких випадках змінюється неозначений займенник у присвійній формі *smb's* на конструкцію «іменник + of + somebody»: *to break smb's heart (the heart of smb)* 'розбити чиєсь серце, дуже засмутити когось, завдати жалю комусь', *to hurt smb's feelings (the feelings of smb)* 'образити чиєсь почуття, зачепити чиєсь почуття (або гордість)', *to spit in smb's eye (in the eye of smb)* 'плювати на когось, зневажливо ставитися до когось'.

Окрім того, граматична варіація реалізується різновидами а) сполучників: *not to know if (whether) one is coming or going* 'розгубитися', *to hate (one, something) as (like) a cat hates water* 'відчувати відразу, огиду (до когось, чогось); ненавидіти (когось, щось)', б) прийменників: *a burr under (in) your saddle* амер., розм. 'причина постійної муки або нудьги, більмо на оці', *to put the frighteners in (on) жарг.* 'залякувати', *to look shy at (on) smb* заст. 'ставитися з недовір'ям, підозрою'.

Окремі варіанти постають унаслідок взаємозаміни морфологічного характеру: *I, he etc. should see one farther (further) first* 'хай він (вона і т. д.) забирається до всіх чортів, під три чорти'. Різниця між варіантами також полягає у відсутності або наявності словотворчих афіксів: *to damp (dampen) smb's spirits* 'засмутити, стримати веселощі'.

Певним ФО властива варіація порядку слів у межах фразових дієслів: *to put smb's pecker up (put up smb's pecker)* розм. 'сердити, дратувати когось'.

Розмежування різновидів окремих ФО відбувається завдяки орфографічному оформленню складників: *as savage as a meat ax(e)* 'розлючений', *to eat humble pie (humble-pie)* 'зазнавати приниження', *to take the mick(e) out of smb* розм. 'глузувати з когось, неповажно ставитися до когось'.

У окремих випадках паралельно можуть вживатися різні часові форми дієслів: *well, I'm (I'll be) damned!* груб. 'чорт забирай!' (вигук подиву, досади і т.ін.).

Зафіксовано ФО змішаного характеру, у яких поєднуються граматичні варіації різних типів: *to rub salt in(to) smb's (the) wound(s)* 'досаж-

дати комусь'. У даному випадку граматична варіація реалізується змінами прийменника *in* – *into*, означеного артиклю *the* та неозначеного займенника у присвійній формі *somebody's*, однини та множини іменника *wound* – *wounds*.

4.3.3.2. Розглянемо особливості явища граматичної варіативності в українській мові. У деяких фразеологізмах виступають як рівноправні компоненти – іменники, що мають форму однини або множини: *де взявся на нашу голову (на наші голови)* лайл. 'уживається для вираження сильного незадоволення, досади з приводу небажаної появи когонебудь', *кидає / кинуло в сльози (в сльозу)* кого 'у кого-небудь сльози на очах'. Компоненти українських ФО можуть варіюватися в роді: *різницький (різницька) собака* 'уживається як лайка'.

У деяких ФО співіснують паралельні відмінкові форми: *очі туманяться слізьми (сльозами)* чиї 'хто-небудь готовий заплакати, починає плакати', *мати зуб (зуба)* на кого 'сердитися, гніватися на кого-небудь', *каменем лягти на серце (на серці)* 'негативно вплинути на когось, тяжко приголомшити, пригнітити когось; закарбуватися', *роззявляти / роззявити рот (рота)* фам., грубо 'слухати дуже уважно, захоплено, здивовано; заслуховуватся', *вивело очі на лоб (на лоба)* кому 'хто-небудь відчув великий переляк, біль і т. ін.'

В основі варіації окремих ФО – словотворчі зміни, наприклад, а) вживання зменшених суфіксів: *ковтати слину (слинку)* 'заздрити кому-небудь з якогось приводу', *пальчики / пальці облизувати / облизати* 'заздрити кому-небудь', б) використання різних словотворчих афіксів: *незагоєна (незагойна) рана* 'те, що, не зникаючи, турбує людину, змушує постійно переживати', *серце розривається (надривається)* у кого, чие, від чого, з чого 'хто-небудь переймається якимсь почуттям (кохання, жалю, одчаю і т. ін.)'.

Для українських ФО типовим явищем виступає варіація дієслів доконаного і недоконаного видів: *обливатися / облитися холодним потом* 'дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, очікування чогось небезпечного, неприємного і т. ін.)', *обмирати / обмерти зі страху* 'дуже лякатися, боятися', *опустити / опускати вуха* 'впасти у відчай, засмутитися'. Спостереження за фактичним матеріалом дозволяє констатувати, що значна кількісна перевага ФО – граматичних варіантів в українській мові над такими ФО англійської мови забезпечується саме цим типом граматичної варіативності.

У межах варіантів ФО можуть співіснувати різні часові форми, наприклад, *волос в'яне (зав'яв)* у кого і без додатка 'кому-небудь стає страшно, моторошно від чогось', *очі бігають / забігали* чиї, у кого 'хто-небудь виявляє неспокій, схвилюваність, роздратування і т. ін.'

Варіанти ФО можуть відрізнятися повною та короткою формами прикметника, наприклад, *чорт радий (рад)* кому, чому 'хто-небудь неприємний, небажаний комусь; що-небудь неприємне, небажане комусь'.

Виявлені ФО, які характеризуються замінами в орфографічному оформленні: *не взяв ворог (враг)* кого 'уживається для вираження захоплення, здивування з якого-небудь приводу або незадоволення кимсь, чимсь'.

Фонетичні варіації пов'язані з паралельним вживанням наголосу на різних складах слова: *не мати спóкою (спокóю)* 'постійно перебувати в стані тривоги, психологічного напруження'.

Ті самі ФО постають як різноприйменникові конструкції: *туман в (на) очах* у кого 'хто-небудь погано почуває себе (перев. від утоми, хвороби, хвилювання і т. ін.)', *киплять сльози в (на) очах* кого, чиїх 'хто-небудь готовий заплакати, близький до плачу'. Взаємозамінними можуть виступати частки або сполучники, які мають подібне значення: *хай (нехай) йому (їй) абищо* лайл. 'уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось', *метати громи і (та) блискавки* на кого – що, проти кого – чого 'гнівно, роздратовано говорити про кого-, що-небудь, ляяти когось'.

У деяких випадках наявні комбіновані зміни у складі однієї ФО, наприклад, *смоктати коло (біля) серця (нід серцем, за серце)* 'щось турбує, непокоїть кого-небудь, викликає відчуття чогось неприємного' – варіативність прийменнику поєднується з відмінковими змінами.

Зіставний аналіз особливостей граматичної варіативності ФО в англійській та українській мовах дозволяє виявити типи замін у структурі ФО, які є універсальними та специфічними (зумовленими особливостями граматичного складу мов) для мов набору. До подібних формальних трансформацій компонентів ФО належать: заміни часових форм, орфографічних варіантів слів, одинина та множина іменників, заміна сполучників або часток, прийменників, варіації морфологічного характеру. Специфічними для англійської мови є такі заміни у формальній структурі ФО: порядок компонентів фразових дієслів, взаємозамінність

артиклів або артиклю та займенників *one's, smb's*. Встановлено, що особливістю української мови є наявність таких граматичних заміни: відмінкові форми іменників, дієслова доконаного і недоконаного виду, повна та коротка форми прикметників, фонетична варіація.

4.3.3.3. Як засвідчив аналіз матеріалу дослідження, варіативність може бути не тільки якісною, яка полягає у заміні одного компонента іншим, але й кількісною. Останній різновид деякі дослідники виділяють в окремий тип – «конструктивну варіативність», «кількісну варіативність» (В. Ужченко, Д. Ужченко 2007: 112), «квантитативне варіювання» (Телия 1966: 72), що полягає в збільшенні чи зменшенні кількості компонентів ФО зі збереженням її семантики. Він пов'язаний з редуцією або нарощенням образу, який лежить в основі ФО. У спеціальній літературі висловлюються різні точки зору щодо природи такої варіативності, яка, як результат, відноситься до лексичного (В. Ужченко, Д. Ужченко 2007) або граматичного (Скрипник 1973) типів варіативності. Услід за Л. Г. Скрипник, вважаємо існування скорочених (або еліпсованих, редукованих) різновидів ФО проявом граматичної варіативності (Скрипник 1973: 139). Явище редуції на матеріалі фразеології мови полягає у видаленні деяких слів-компонентів ФО, внаслідок чого ФО стає компактнішою та лаконічнішою. Факультативні компоненти позначаються у лексикографічних джерелах у квадратних або круглих дужках. Наприклад,

англ. *to rub someone (up) the wrong way* ‘дратувати когось, відкрито говорити неприємні речі комусь, гладити когось проти шерсті’, *to throw smb off (his) balance* ‘вивести з себе когось, вибити з колії кого’, *hide one's (diminished) head* ‘приховувати свою неславу, ганьбу, своє приниження; ховатися від сорому’. У наведених прикладах необов'язкові компоненти *up, his* і *quite* позначені у дужках;

укр. *навертаються / навернулися сльози [на очі]* ‘хтось готовий заплакати’, *[і] духу бояться* перев. чийось ‘відчувати великий страх перед ким-небудь’, *запропасти [свою] душу* ‘мучитися докорами сумління з приводу свого негідного вчинку’.

4.3.4. Фразеологічні варіанти, що різняться між собою одночасно і лексичним складом і окремими елементами структури, називаються змішаними, або лексико-граматичними варіантами.

4.3.4.1. В англійській мові спостерігається змішаний тип варіювання, що поєднує різні види варіативності: *death's head (skeleton) at*

a (the) feast ‘людина або річ, що стримує веселощі, що псує настрої’, *to lie (sit, weigh) heavy (heavily)* ‘нависати, давити, пригнічувати’, *a hang-dog (hangdog) air (expression, look)* ‘винуватий, пригнічений вигляд’, *put (strike) fear in smb’s heart (in the heart of smb)* ‘наганяти страху, лякати’.

4.3.4.2 В українській мові формальна варіація супроводжується змінами у лексичному складі ФО, наприклад, *чорт (гаспид, сатана)* [його (тебе, їх і т. ін.) *знає (зна)* грубо ‘уживається для вираження негативного ставлення до кого-, чого-небудь, сумніву, досади з приводу чогось’, *волос (волосся) дибом (дубом, дуба, рідко дротом) стає / став; волосся дибом (дубом, дуба, рідко дротом) стало* у кого, рідко кому ‘кого-небудь охоплює великий страх, гнів, подив і т. ін.’, *мороз поза (за) спиною (за плечима, поза шкірою, поза шкурою і т. ін.) ходить (бігає і т. ін.)* у кого ‘комусь стає неприємно, страшно, моторошно і т. ін.’, *наливатися / налитися (налятися) жаром (вогнем, фарбою, краскою)* ‘червоніти’, *копити (закопильовати) / закопити (скопилити) губу (губи, носа, ніс і т. ін.)* ‘ображатися, сердитися’.

Висновки до розділу 4

Аналіз особливостей фразеологічної номінації та вивчення ролі компонентів ФО у процесі утворення фразеологічного значення одиниць на позначення негативних емоцій дає підстави зробити такі висновки.

1. Аналіз ФО, що вербалізують негативні емоції у мовах дослідження, показав культурологічні аспекти фразеологічної номінації та образного переосмислення зазначеного фрагменту буття людини. Аналіз цих ФО дає змогу реконструювати особливості побуту, соціального, культурного життя, світогляду та ціннісної картини світу двох лінгвокультур. Досвід людського сприйняття дійсності фіксується у кодах культури: соматичному, зооморфному, рослинному, предметному, просторовому, часовому тощо. Фразеологічні засоби вербалізації негативних емоцій є важливим засобом відображення культурно зумовлених уявлень про навколишній та внутрішній світ людини.

Компоненти ФО постають як специфічно вживані слова, які у складі ФО позбавляються самостійного значення. У процесі фразеологічної номінації відбувається деактуалізація лексем – компонентів ФО. У ході аналізу компонентного складу ФО на позначення негативних емоцій були встановлені основні продуктивні компоненти, які є універсальними

для мов зіставлення: *соматичні компоненти, реалії соціально-побутового життя, найменування психічних явищ й процесів, найменування явищ живої природи, реалії фізичного життя, найменування явищ неживої природи, кольоронайменування, просторові, нумеральні компоненти, компоненти міри ваги*. Деякі розбіжності між мовами виявлені в кількісних характеристиках зазначених груп компонентів.

1.1. Потужність соматичних компонентів як засобу об'єктивації негативних емоцій в англійській та українській фразеологічних емоційних картинах світу є проявом принципу «подвійного антропоцентризму». Водночас в українській мові кількісна перевага соматизмів виявилася значнішою (48 %), що вказує на більші, порівняно з англійською мовою (27 %), можливості української фразеологічної системи відображати антропоцентричний характер маркування негативних емоцій.

1.2. Міжмовні збіги зафіксовані у тому, що компоненти – назви реалій соціально-побутового життя посідають друге місце за кількісним показником в обох мовах набору та виступають важливим джерелом фразеологічної репрезентації негативних емоційних процесів, у чому проявляється універсальна тенденція до зображенні внутрішнього світу емоцій за моделлю зовнішнього, матеріального світу (Н. Д. Арутюнова).

1.3. Різниця між зіставляваними мовами простежується у репрезентативності у складі ФО найменувань психічних явищ та кольоронайменувань, які в українській емотивній фразеології подані значно меншою за об'ємом групою ФО, ніж в англійській. Міжмовні розбіжності також проявляються у більшій релевантності результатів спостереження носіїв англійської мови за об'єктами живої природи, ніж в українській мові.

1.4. Вагому роль у кодуванні емоційної сфери засобами фразеології відіграють компоненти – назви реалій фізичного буття, серед яких дієслова на позначення руху та негативного фізичного впливу. Вони є достатньо численними в обох мовах із незначною перевагою в англійській мові (10 % – англійська мова, 7 % – українська мова). Як в англійській, так і в українській мовах, малопродуктивними у фразеологічній номінації негативних емоцій постають нумеральні, просторові компоненти, компоненти міри ваги.

2. Проблема фразеологічної стійкості – одна з важливіших проблем фразеології. Порушення стійкості ФО проявляється у явищі фразеоло-

гічної варіативності, яка проявляється у зміні зовнішньої форми ФО при незмінності загальної семантики фразеологізму. В ході аналізу встановлено, що відношення варіативності є достатньо поширеними у мовах дослідження, про що свідчать кількісні дані: 363 ФО (43 %) в англійській мові та 1144 ФО (69 %) в українській мові характеризуються варіативністю. В ході аналізу фактичного матеріалу встановлено, що англійські та українські ФО, які позначають негативні емоції, характеризуються трьома типами варіативності: лексичною, граматично, змішаною.

Зіставлення питомої ваги виявлених типів варіативності свідчить про різні тенденції у мовах дослідження. У той час, як в англійській мові кількісно домінує лексична варіативність (42,4 %), в українській мові лексична варіативність займає останню позицію у кількісному відношенні (19 %). Лексичні варіанти ФО характеризуються змінами у лексичному складі фразеологізмів при збереженні образної основи ФО. Найпродуктивнішими в українській мові виявилися граматичні варіанти (48 %), які в англійській мові займають другу позицію за кількістю (37,2 %). Змішані варіанти налічують 20,4 % в англійській мові та 33 % в українській мові. Змішана варіативність характеризується поєднанням змін у лексичному складі та структурі ФО.

ВИСНОВКИ

1. Емоції постають актуальним предметом дослідження, оскільки емоції пронизують усі сфери життєдіяльності людини, переживання емоцій притаманне людині незалежно від національно-культурної належності. Незважаючи на універсальний характер емоцій, безперечним є той факт, що у різних мовах емоції вербалізуються по-різному, відображаючи специфіку осмислення дійсності конкретної лінгвокультури. Вивчення негативних емоцій на матеріалі різноструктурних мов розкриває універсальні та етноспецифічні ознаки омовлення цього важливого фрагменту людського існування представниками різних мовних спільнот. Оскільки у фразеології мови найбільш яскраво проявляються етноспецифічні особливості світобачення, комплексний системний аналіз ФО, які вербалізують негативні емоції, є особливо цінним на тлі розв'язання поставлених завдань.

Досліджувані ФО репрезентують у мові концепти негативних емоцій (англ. – 26, укр. – 22), які відбивають фрагмент англійської та української національних картин світу, пов'язаний з емоційними переживаннями негативного спектру. Більша розгалуженість концептосфери носіїв української мови зумовлена наявністю значної кількості синонімічних концептів (укр. – 15, порівн. з англ. – 8). Уявлення, пов'язані з емоціями смутку, розчарування, знеохочення, паніки, які в англійській мові вербалізуються концептами *UPSET*, *DISAPPOINTMENT*, *DISCOURAGEMENT*, *PANIC*, не об'єктивуються відповідними концептами в українській мовній картині світу.

Співпадання досліджуваних концептосфер спостерігається у домінуючій ролі концептів *ANGER* / *ГНІВ* в емоційних фразеологічних картинах світу двох лінгвокультур (англ. – 23 %, укр. – 21 %). Проте, незважаючи на універсальність емоційних явищ, виявлені певні розбіжності. Концепти *SURPRISE* та *FEAR* є більш релевантними для англійської фразеологічної картини світу, на відміну від української мови, де відповідні концепти *ПОДИВ* та *СТРАХ* є периферійними. В українській мовній свідомості уявлення про емоції суму та хвилювання, репрезентовані концептами *СУМ* (21 % ФО) та *ХВИЛЮВАННЯ* (11,5 % ФО), є значно більш релевантними, ніж в англійській, де відповідні концепти *SADNESS* та *WORRY* подані лише 14 % та 2 % одиниць, що, вочевидь, пов'язано з історично-культурними фактами, які фіксуються у фразеології мови.

2. Семантична систематизація фразеологічних засобів, що вербалізують негативні емоції в обох мовах дослідження, виявляє складну концептуальну структуру емоційних концептів. Досліджувані ФО організуються в межах універсальних для англійської та української мов чотирьох семантичних груп, які називають різні аспекти переживання негативних емоцій: «негативний емоційний стан», «негативна емоційна дія», «негативне емоційне ставлення», «вираження негативної емоції». Зіставлення репрезентативності семантичних груп свідчить про домінування в емоційній фразеологічній картині світу двох мовних соціумів такого аспекту емоційного переживання, як «негативний емоційний стан», проте різниця між мовами спостерігається у кількісному співвідношенні об'ємів цієї семантичної групи: група в англійській мові налічує на 15 % одиниць більше, ніж в українській мові (73 % і 58 % відповідно). Значущими у фразеологічному емоційному тезаурусі як англійської, так і української мовної особистості виступають засоби вираження негативної емоції, закріплені у відповідній семантичній групі, із кількісним домінуванням таких ФО в українській мові над ФО англійської мови (22 % та 15 % відповідно). Неоднорідність сприймання аспекту «негативна емоційна дія» в англійській та українській мовних спільнотах спостерігається у тому, що в українській мові кількість ФО що репрезентують цю групу, майже вдвічі перевищує кількість ФО в англійській мові (16 % і 9 % відповідно). Схожою у зіставлюваних мовах виявилася незначна кількісна репрезентативність групи «негативне емоційне ставлення» (3 % в англійській мові та 4 % в українській мові), що свідчить про периферійний характер цих емоційних явищ у фразеологічній емоційній картині світу обох зіставлюваних лінгвокультур.

3. Класифікація ФО, що вербалізують негативні емоції, з точки зору емотивності ураховує різні параметри взаємодії мови й емоцій: номінацію, дескрипцію та вираження. Збіг між мовами виявляється у приблизно рівному співвідношенні ФО дескриптивного типу, які в обох мовах набору є найменш численними (англ. – 12 %, укр. – 10 %). Етноспецифічні розбіжності в кодуванні емоцій представниками двох спільнот проявляються у тому, що англійці значно частіше звертаються до номінації негативних емоцій засобами фразеології, ніж українці (англ. – 73 %, укр. – 68 %), а для україномовної особистості більш характерним, ніж для англомовної, є вираження негативних емоцій (укр. – 22 %, англ. – 15 %).

4. Вивчення семантичної структури ФО засвідчує наявність архісем та додаткових семантичних ознак, які містять різномірну інформацію про переживання негативних емоцій. Набір спільних для досліджуваних мов семантичних компонентів розширюється в українській мові за рахунок національно-специфічних семантичних ознак: «зменшення / посилення ступеню інтенсивності», «образ життя людини», «перехід із негативного в позитивний емоційний стан», «усвідомлений вияв негативної емоції», які виявилися лакунарними в англійській мові.

5. Аналіз фактичного матеріалу з точки зору структури показує, що ФО на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах розподіляються за структурними типами нерівномірно (див. Додаток Д). В англійській мові більш продуктивними є ФО зі структурою словосполучення (англ. – 80 %, укр. – 59 %). Вигуківі ФО (укр. – 22 %, англ. – 15 %) та ФО зі структурою речення (укр. – 19 %, англ. – 5 %) частіше вживаються в українській мові (Трофімова 2013г).

6. ФО, що вербалізують концепти негативних емоцій, відображають своєю семантикою уявлення про негативні емоції, які закріпилися у емоційній фразеологічній картині світу англійського та українського мовних соціумів. Як свідчить дібраний матеріал, загальне поняття про негативні емоції передається у значенні ФО різними смисловими категоріями: негативний емоційний стан, вираження, дія, ставлення, які знаходять втілення у відповідних семантичних групах. У ході дослідження були встановлені кореляції між концептами негативних емоцій та семантичними групами. Виявлені певні розбіжності фразеологічної категоризації негативних емоцій, які відбивають культурно зумовлені результати емоційного досвіду представників двох народів. Концепт *ОСУД*, який об'єктивується ФО групи «негативний емоційний стан» в українській мові, не знайшов фразеологічного втілення як негативний емоційний стан одиницями англійської мови. Емотивний смисл «вираження негативної емоції» не передається українськими ФО, які актуалізують концепт *ВІДРАЗА*, проте ФО аналізованої групи в українській мові вербалізують концепти *НИЯКОВІСТЬ / РОЗГУБЛЕНІСТЬ, НЕЗАДОВОЛЕННЯ, СТРАХ, ГОРЕ, ПРОВИНА, ВІДЧАЙ, НУДЬГА*, які не зафіксовані в англійській мові. В українській емоційній фразеологічній картині світу відсутні уявлення про концепт *ШОК* як про негативну емоційну дію. Натомість, ФО української мови, що передають поняття про негативну емоційну дію, об'єктивують низку концептів, які не виявлено в англій-

ській мові: *ДОСАДА, ЗАЗДРИСТЬ, НЕНАВИСТЬ, НУДЬГА, ОБРАЗА, ПОДИВ, ПРОВИНА, ТРИВОГА*. Співпадання мов спостерігається у наборі концептів, які вербалізуються ФО групи «негативне емоційне ставлення»: *CONTEMPT, DISAPPROVAL, HATRED* в англійській мові та *ПРЕЗИРСТВО, ОСУД, НЕНАВИСТЬ* в українській мові.

7. Аналіз компонентного складу ФО свідчить про різний ступінь фразеологічної продуктивності досліджуваних компонентів (соматизми, реалії соціально-побутового життя, найменування психічних явищ й процесів, найменування явищ живої природи, реалії фізичного життя, найменування явищ неживої природи, кольоронайменування, просторові, нумеральні компоненти, компоненти міри ваги), що пояснюється важливою роллю культурно-значимих чинників у процесі фразеологічної номінації негативних емоцій. Вивчення компонентного складу ФО, що вербалізують негативні емоції, свідчить про важливу лінгвокультурологічну насиченість таких ФО, оскільки у процесі фразеологічної номінації негативних емоцій використовуються лексеми, чиє первинне значення пов'язане з різними сферами життєдіяльності людини, віддзеркалюючи культуру народу, особливості побуту, систему цінностей, традиції та вірування, уявлення про навколишній світ, притаманні англійській та українській лінгвокультурам. Антропоцентричний чинник проявляється у кількісному превалюванні ФО з соматичним компонентом в аналізованих мовах. При цьому питома вага соматизмів в українській мові значно більша, ніж в англійській. У процесі фразеологічної номінації негативних емоцій носії англійської мови частіше звертаються до найменувань психічних явищ й процесів, назв об'єктів живої природи, кольоропозначень.

8. Аналіз засвідчив активність відношень варіативності у фразеології негативних емоцій в мовах дослідження, при чому в українській мові зафіксована більша кількість ФО, які характеризуються варіативністю у своєму компонентному складі. Універсальною рисою мов дослідження є наявність трьох видів варіативності: лексичної, граматичної та змішаної. Однак мови дослідження демонструють діаметрально різні тенденції щодо кількісного співвідношення типів варіативності: в англійській мові превалюють ФО, які характеризуються лексичною варіативністю (43 %), на відміну від української мови, де найпродуктивнішими постають граматичні варіанти (48 %).

9. Лінгвістичні розвідки досліджуваного явища можуть бути продовжені на матеріалі більшої кількості мов, що відкриває можливості

для встановлення універсальних та національно-культурних особливостей світобачення різних мовних соціумів. Перспективним постає дослідження особливостей функціонування ФО, що вербалізують негативні емоції, у дискурсі, а також зіставний аналіз та опис особливостей фразеологічної репрезентації негативних та позитивних емоцій.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1

Класифікація ФО, що вербалізують негативні емоції в англійській та українській мовах, за типом емотивності

№ з/п	Тип емотивності	К-ть ФО, од. (%)		Приклади
		Англ. мова	Укр. мова	
1	2	3	4	5
1	Номінативний	904 (73)	1124 (68)	англ. <i>be in the blues</i> 'нудитися, хандрити, бути засмученим', <i>stains and stresses</i> 'нервова напрута, хвилювання', <i>go through hell</i> 'дуже страждати', <i>blue devils</i> 'сум, туга, нудьга', <i>frighten the daylight(s) out of smb</i> 'страшенно налякати когось, перелякати когось до нестями', <i>a bitter pill</i> 'гірка пілюля, образа, приниження, з яким треба миритися' укр. <i>підбитий собаками</i> 'дуже злий', <i>дісталось перцю з квасом</i> 'хто-небудь зазнав багато горя, страждань, перебував у скрутному становищі', <i>рвати будиля</i> 'бути дуже злим, роздратованим на кого-, що-небудь'
2	Експресивний	186 (15)	365 (22)	англ. <i>go jump in the lake</i> розм.-фам. 'йди до біса! забирайся геть!', <i>by stripes!</i> прост. 'нехай йому чорт!', <i>God damn (it)!</i> 'нехай йому чорт! (вигук, що виражає досаду, роздратування і т. ін.)' укр. <i>йди к свиням дайл</i> 'уживається для вираження великого незадоволення ким-, чим-небудь та бажання позбутися, не бачити когось', <i>щоб ні життя ні добра</i> 'уживається як прокляття і виражає недобрі побажання', <i>матері твоєї (шого і т. ін.) дуля</i> 'лайливий вираз на означення образи на когось, невдоволення кимось'
3	Дескриптивний	148 (12)	163 (10)	англ. <i>stand as if turned to stone</i> 'неначе скам'яніти, завмерти', <i>moan and groan</i> 'стонати й охати', <i>curl one's lip</i> 'презирливо кривити рота', <i>make big eyes</i> 'зробити великі очі, здивуватися', <i>go hot and cold</i> 'червоніти й блідніти'

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
				укр. <i>зуби скрилять</i> (скрегочуть) 'хто-небудь дуже розлючений, сповнений гніву, ненависті', <i>дух займається</i> (забивається, затинається і т. ін.) / <i>зайнявся</i> (забився, затнувся і т. ін.) 'стає важко дихати від хвилювання, сильного душевного потрясіння і т. ін.', <i>обливатися</i> / <i>облилися</i> <i>холодним потом</i> 'дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, очікування чогось небезпечного, неприємного і т. ін.)', [аж] <i>кров кипулася до обличчя</i> (в обличчя, в лице і т. ін.) 'хто-небудь дуже почервонів від досади, сорому, радості і т. ін.'
	<i>Всього</i>	1238 (100)	1652 (100)	

Додаток Б

Таблиця 2

Концептосфера негативних емоцій в англійській та українській мовах

№ з/п	Концепти, групи концептів		К-ть ФО, од. (%)		Приклади
	Англ.	Укр.	Англ.	Укр.	
1	2	3	4	5	6
1	ANGER (IRRITATION, RAGE, FURY, EXASPERATION, RESENTMENT, INDIGNATION)	ГНІВ (ЛЮТЬ, ЗЛІСТЬ, РОЗДРАТОВАНИСТЬ, СЕРДИТІСТЬ, ОБУРЕННЯ)	284 (23)	349 (21)	<i>fly into a passion / rage</i> 'роздратовуватися, розлютитися, скипіти', <i>a burr under / in your saddle</i> 'більшо на оці', <i>make someone's hackles rise</i> 'роззлігати когось', <i>get on someone's quince Australian informal</i> 'роздратовувати когось'; <i>очі блиснули [гнівом]</i> 'хтось глянув дуже сердито, суворо, із злістю і т. ін.', <i>скріпити серце</i> 'затамувати почуття гіркоти, незадоволення, стримати гнів, обурення тощо'
2	SADNESS (UNHAPPINESS, DISTRESS, SUFFERING, MISERY, SORROW, DEPRESSION)	СУМ (ЖУРБА, БЕЗРАДІСНІСТЬ, ПРИГІНЧЕНІСТЬ, НЕВЕСЕЛІСТЬ, ТУГА, ЖАЛЬ, СТРАЖ-ДАННЯ, МУКИ)	173 (14)	346 (21)	<i>be in low spirits</i> 'бути в пригніченому, поганому настрої', <i>(as) sick as a dog</i> 'дуже стурбований або замучений'; як (мов, ніби і т. ін.) <i>скупаний у мертвій воді</i> 'пригнічений, сумний, невеселий', як за стіну <i>заслухатися</i> 'дуже посмутніти, зажуритися'
3	SURPRISE	ПОДИВ	149 (12)	65 (4)	<i>one's eyes grew round</i> 'очі стали круглими (від здивування)', <i>you could have knocked me down / over with a feather!</i> 'шотогоус 'я зовсім розгубився від здивування'; аж рота роззявилася, виявилася від здивування', : [та] чи з розумом? 'уживається для вираження здивування, застереження, коли хтось діє необачно, необдуманно'

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6
4	FEAR (FRIGHT, HORROR, APPREHENSION, AWE, ALARM)	СТРАХ (ПЕРЕЛІК, ОСТРАХ, ЖАХ, МОТОРОШНІСТЬ)	124 (10)	99 (6)	<i>make smb's hair stand on end</i> 'примусити когось здригнутися, сповновати когось жахом, лякати', <i>shake / quake in your shoes</i> 'тремтіти від страху', <i>make your blood curdle</i> 'викликати жах', <i>stand in awe of smb (smth)</i> 'відчувати благоговійний страх, благоговіння'; <i>аж око в'яне</i> 'стає страшно, моторошно і т. ін. від чого-небудь', <i>заморожувати / заморозити кров</i> [у жменях] 'викликати почуття жаху'
5	GRIEF	ГОРЕ (НЕЩАСТЬ)	62 (5)	83 (5)	<i>deer waters</i> 'велика тривога, велике горе, важке, небезпечне становище'; <i>лиха (важка, гірка, тяжка і т. ін.) година</i> 'період з обставинами, подіями, пригодами і т. ін., що завдають кому-небудь страждання, викликають горе, нещастя і т. ін.'
6	EMBARRASSMENT (CONFUSION)	НІЯКОВІСТЬ (РОЗІВ'ЮБЛЕНІСТЬ)	62 (5)	50 (3)	<i>(as) red as a beet / as a (boiled) lobster</i> 'червоний, як рак (від ніяковості і т. ін.)', <i>go haywire</i> розм. 'втратити розум, втратити душевний спокій; заплутатися'; <i>лиці-ти піщинки на долівці</i> жарг. 'ніяковіті, втуплюватися поглядом у землю', <i>опустити (ступити) / опустити (ступкати) очі (зір)</i> [в землю і под.] 'відчувати незручність, сором, збентеження і т. ін., перевести погляд униз, нахилити голову'
7	ANNOYANCE	ДОСАДА (РОЗДРАТУВАННЯ, НЕЗАДОВОЛЕННЯ, ПРИКРІСТЬ)	62 (5)	33 (2)	<i>for stung out loud!</i> 'чорт забирай! (вигук, що виражає подив, досаду)'; <i>враг його (рідко тебе і т. ін.) бери лайл., заст.</i> 'уживається для вираження великого незадоволення, роздратування або досади через когось чи щось'

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6
8	NERVOUSNESS	НЕРВУВАННЯ (НЕРВОВЕ ЗБУДЖЕННЯ)	50 (4)	15 (1)	<i>come / go (all) to pieces</i> 'розстроїти свою нервову систему'; як (мов, ніби і т. ін.) <i>на грані</i> 'у стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання; неспокійно, тривожно, нетерпляче'
9	CONTEMPT (NEGLECT)	ПРЕЗИРСТВО (ЗНЕВАГА)	37 (3)	58 (3,5)	<i>curl one's lip</i> 'презирливо кривити рота', <i>set at naught</i> 'ігнорувати, нехтувати, мати за ніщо (когось, щось), ставитися із зневагою (до когось)'; <i>spolelyati / сполелити очима (зором)</i> 'дуже презирливо, гнівно дивитися на кого-небудь', <i>щоб чорт (враг) побряв (узяв, забрав) лайл</i> 'уживається для вираження незадоволення ким-небудь, зневаги до когось, побажання злата позбутися його',
10	HATRED (DISLIKE)	НЕНАВИСТЬ (НЕЛЮБОВ, НЕПРИЯЗНЬ, НЕДОБРОЗИЧЛИ- ВІСТЬ, ЗЛОБА, ПІДОЗРА, ВОРОЖІСТЬ)	25 (2)	97 (6)	<i>hate smb (smth) as the devil hates holy water</i> (ірон. <i>love smb (smth) as the devil loves holy water</i>) 'дуже, всією душею ненавидіти когось або щось'; <i>ненавистю дихати</i> 'до краю ненавидіти кого-небудь', <i>вилити / вилити жовч</i> 'чим-небудь виявляти недоброчливість, злобу, вороже ставлення до кого-, чого-небудь (перев. у розмові)'
11	WORRY	ХВИЛЮВАННЯ	26 (2)	190 (11,5)	<i>sweat the small stuff</i> 'переживати із-зі дрібниць', <i>get into a state</i> 'розхвилюватися, збентежитися, засмучуватися'; <i>туман налягає на очі</i> 'хто-небудь починає втрачати здатність бачити щось перед собою (від хвилювання, втоми і т. ін.)', як (мов, ніби і т. ін.) <i>на [гаря-</i>

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6
					чому] вугіллі 'у стані дуже великого хвилювання, збудження і т. ін.
12	UPSET	-	25 (2)	-	<i>turn / twist the knife</i> 'різати, як ножем; вразити, діяти до живого; дошкуляти'
13	ANXIETY	ТРИВОГА (ДУШЕВНИЙ НЕСПОКІЙ, ЗАНЕЛОКОЄННЯ)	24 (2)	65 (4)	<i>on the rack</i> 'в стані крайнього напруження, неспокою, відчувати душевний біль, мучитися, терзатися'; <i>робити добру (веселу) міну при недобрій (поганій) грі</i> 'за зовнішнім спокоєм приховувати тривогу, незадоволення, неприємності, прикраси і т.ін.'
14	HUMILIATION	ПРИНИЖЕННЯ	17 (1,4)	5 (0,3)	<i>to eat humble pie (humble-pie)</i> 'зазнавати приниження'; <i>hide one's (diminished) head</i> 'приховувати свою неславу, ганьбу, своє приниження; ховатися від сорому'
15	DISAPPROVAL	ОСУД (НЕСХВАЛЕННЯ)	16 (1,3)	37 (2)	<i>the idea of it!</i> 'лише подумати! (вираз незадоволення, несхвалення)'; <i>тикати (штрикати, показувати, вказувати) пальцем (пальцями)</i> 'негативно висловлюватись про кого-небудь, відкрито осуджувати когось', <i>щоб (бодай, хай би) муха вбрикнула</i> 'уживається для вираження удаваного незадоволення, недоброго побажання комусь, несхвалення чого-небудь'
16	SHOCK	ШОК (ПРИГОЛОМ-ШЕНІСТЬ)	16 (1,3)	25 (1,5)	<i>glued / rooted to the spot</i> 'заціпеніти від шоку або жаху'; линути холодною водою 'несподівано з'являється, неприємно вразити кого-небудь'
17	DISGUST	ВІДРАЗА (ОУИДА)	14 (1,1)	15 (0,9)	<i>take smb's gorge rise</i> 'викликати огиду, відразу'; <i>собаки виють</i> 'що-небудь дуже неприємно діє, викликає у когось відразу, огиду'

Закінчення табл.2

1	2	3	4	5	6
18	OFFENCE (INSULT)	ОБРАЗА	14 (1,1)	33 (2)	<i>be close to / near the bone</i> 'зачепіти за живе'; <i>золотити / позолотити пілоло</i> 'зм'якшувати, скращувати заподіяну кому-небудь прикрийсть, образу'
19	DISAPPOINTMENT	-	13 (1)	-	<i>give awakening</i> 'глибоке розчарування, повна втрата ілюзій'
20	BOREDOM	НУДЬБА (БАЙДУЖІСТЬ)	12 (1)	36 (2)	(as) <i>dull as ditch(-)water</i> 'дуже нудний, скучний'; <i>коротати вік (літа)</i> 'жити в журбі, безрадiсно, одномаїтно, нудьгуючи'
21	SHAME	СОРОМ	7 (0,6)	17 (1)	<i>shame on you!</i> розм. 'як вам не сором!', соромтесь!, ганьба!'; <i>сором криє очі</i> 'кому-небудь дуже соромно'
22	GUILT	ПРОВИНА	7 (0,6)	5 (0,3)	<i>searchings of heart</i> 'докори сумління'; <i>цоб мені язык відсох (усох)</i> 'уживається для вираження каяття з приводу чогось сказаного'
23	DISCOURAGEMENT	-	7 (0,6)	-	<i>put smb out of heart</i> 'знеохочувати, розхолоджувати когось'
24	ENVY (JEALOUSY)	ЗАЗДРІСТЬ	6 (0,5)	13 (1)	<i>green with envy</i> 'позеленілий від заздрості'; <i>стати / стояти кісткою в горлі (поперек горла)</i> 'заважати кому-небудь, викликати заздрість у когось'
25	PANIC	-	5 (0,4)	-	<i>press / push the panic button</i> 'запанікувати'
26	DESPAIR	ВІДЧАЙ (ОДЧАЙ, РОЗПАЧ)	1 (0,1)	16 (1)	<i>the slough of despair</i> 'безнадійний сум, смуток'; [аж] <i>рвати, дерти, скубти і т. ін. на собі [на голові]</i> <i>волося (патли, чуба)</i> 'впадати у великий відчай, розпач, дуже переживати, побиватися'

Додаток В

Таблиця 3

Семантична класифікація ФО, що вербалізують негативні емоції в англійській та українській мовах

№ з/п	Семантична група	Англ. мова		Укр. мова		Приклади
		од.	%	од.	%	
1	Негативний емоційний стан	904	73	960	58	
	1.1. Переживання негативного емоційного стану	409	33	413	25	англ. (as) <i>savage as a meat ax</i> (e) 'розлючений', <i>have (got) the rip</i> розм. 'не в гуморі, хандрити' укр. <i>битися</i> (рідко <i>бити</i>) <i>об поли руками</i> 'перебувати в стані розпачу, збентеження, обурення, здивування і т. ін.', <i>мати зуб</i> (<i>зуба</i>) 'сердитися, гніватися на когось, небудь'
	1.2. Каузатив негативного емоційного стану	248	20	301	18	англ. <i>rip smb the wrong way</i> 'дратувати когось', <i>stink in smb's nostrils</i> 'викликати огиду, відразу у когось' укр. <i>колотити душу</i> 'викликати злість, роздратування, обурення, збентеження', <i>як (мов, ніби, наче і т. ін.) нозем по серцю полоснути</i> 'глибоко вразити когось-небудь, завдати болю, страждання і т. ін.'
	1.3. Перехід у негативний емоційний стан	99	8	83	5	англ. <i>be (get, go) up in the air</i> розм. 'утратити самовладання, розлючуватися, ошаленіти', <i>get (have) the breeze up</i> розм. 'злякатися' укр. <i>ззубити очі</i> 'дуже засоромитися, зніяковіти', <i>душі не стало</i> 'хтось дуже злякався'

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7
	1.4. Зовнішній прояв негативного емоційного стану	74	6	60	4	англ. <i>look like thunder</i> 'виглядати дуже сердитим', <i>make big eyes</i> 'зробити великі очі, здивуватися' укр. як (мов, ніби і т. ін.) [темною] <i>хмарою оповитий</i> 'дуже сумний, похмурий хто-небудь', <i>очі запалили</i> 'чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття (гнів, обурення, рішучість і т. ін.)'
	1.5. Фізіологічні ознаки негативного емоційного стану	74	6	103	6	англ. <i>shake in one's shoes</i> 'тремтіти від страху', <i>one's blood is up</i> 'він (вона і т. ін.) скипів (скипіла), втратив (втратила) самовладання' укр. <i>відбирати (віднімати) / відібрати (відняти) мову</i> 'хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву і т. ін.', <i>мороз пробігає / пробіг</i> 'хтось стає на деякий час нерухомим, завмирає, ціпеніє від страху, хвилювання і т. ін.'
2	Вираження негативної емоції	186	15	365	22	англ. <i>hang it all!</i> 'хай йому чорт! (вигук незадоволення, досади тощо)', <i>damn your eyes!</i> 'розм., грубо 'будьте ви прокляті!' укр. <i>хоч у петлю (у зашморг) лізь</i> 'уживається для вираження відчаю, безвихідного становища', <i>сізь тобі на язик [печина в зуби (у вічі)]</i> 'уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго'
3	Негативна емоційна дія	111	9	269	16	англ. <i>point the finger of scorn at smb</i> 'насміхатися з когось; презирливо відзиватися про когось', <i>turn tail</i> 'тікати через почуття переляку' укр. <i>спопеляти / спопелити очима (зором)</i> 'дуже презир-

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7
						ливо, гнівно дивитися на кого-небудь, <i>перезризати</i> / <i>перезризати горло</i> (<i>горляку</i>) 'жорстоко розправлятися з ким-небудь перев. у стані гніву, злоби і т. ін.'
4	Негативне емоційне ставлення	37	3	58	4	англ. <i>sock a snook</i> розм. 'презирливо ставитись до когось або чогось; кинути виклик комусь або чомусь', <i>hate smb</i> / <i>smth like poison</i> 'люто ненавидіти когось або щось' укр. <i>дивитися чортом</i> 'неприємно, вороже ставитися до кого-небудь', <i>задрати (піднімати) / задерти (підняти) хвіст (хвоста)</i> [угору] 'ставитися до всіх з презирством, поводитися гонористо, самовпевнено'
	<i>Всього</i>	1238	100	1652	100	

Додаток Г

Таблиця 4

Кількісна характеристика типів варіативності ФО, що вербалізують негативні емоції в англійській та українській мовах

№ з/п	Тип варіативності	Англ. мова		Укр. мова		Приклади
		од.	%	од.	%	
1	Лексична	228	43	214	19	англ. <i>fly into a passion (rage)</i> 'роздратуватися, розлютитися, скипіти', <i>a slap in the face (eye)</i> 'образ, різка відсіч' укр. <i>хвилювати (бунтувати, бенкетити, розпалювати і т. ін.) кров</i> 'розбурхувати почуття, думки, викликати неспокій, тривогу'
2	Грамагична	198	37	547	48	англ. <i>freeze smb's (the) blood</i> 'примусити здригнутися', <i>to be in deep water(s)</i> 'бути в горі, у стані тривоги, неспокою; бути в скрутному, небезпечному становищі', <i>as savage as a meat ax(e)</i> 'розлючений' укр. <i>доводити / довести до крайнощів (до крайності)</i> кого 'викликати в кого-небудь стан надзвичайного збудження, фізичного чи душевного напруження', <i>мати зуб (зуба)</i> на кого 'сердитися, гніватися на кого-небудь', <i>очі бігають / забігали</i> чиї, у кого 'хто-небудь виявляє неспокій, схвильованість, роздратування і т.ін.'
3	Змішана	106	20	383	33	англ. <i>frighten (scare)the (living) daylight(s) out of smb</i> жарг. 'страшенно налякати когось, перелякати когось до нестями', <i>a hang-dog (hangdog) air</i> (<i>expression, look</i>) 'винуватий, пригнічений вигляд' укр. <i>розбивати / розбити серце (душу)</i> чиє, кому 'задавати кому-небудь болу, страждань і т.ін.', <i>копитити (закопитувати) / закопитити</i> губу (губи, носа, ніс і т.ін.) 'ображатися, сердитися'
	Всього	532	100	1144	100	

Додаток Д

Таблиця 5

Структурна характеристика ФО на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах

Тип структури	Англ. мова		Укр. мова		Приклади
	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	К-ть ФО, од.	К-ть ФО, %	
<i>I</i>	2	3	4	5	<i>б</i>
ФО зі структурною словосполучення:	990	80	980	59	
Дієслівні ФО	719	58	789	48	англ. <i>be sick at heart</i> 'тужити, горювати, відчувати нудьгу' укр. <i>хилити голову</i> 'журитися, піддаватися почуттю сильного душевного болю, безнадійності'
Субстантивні ФО	160	13	66	4	англ. <i>low spirits</i> 'зневіра, сум, нудьга' укр. <i>кисла міна</i> 'невеселий, незадоволений і т. ін. вираз'
Ад'єктивні ФО	55	4	66	4	англ. <i>as sore as a boil</i> 'дуже злий, злий як собака' укр. як (мов, ніби і т. ін.) <i>скуланий у мертвій воді</i> 'пригнічений, сумний, невеселий'
Адвербіальні ФО	56	5	59	3	англ. <i>out of sorts</i> 'в поганому настрої' укр. <i>під сердиту годину</i> 'спересердя'
ФО зі структурною речення:	63	5	307	19	
Стверджувальні	62	4,9	307	19	англ. <i>one's nerves will stack</i> 'нерви не витримують' укр. <i>досада пече / запекла</i> 'хто-небудь відчуває душевну гіркість, образ, невдоволення і т. ін.', <i>зірко на серці</i> (на душі) 'кому-

Закінчення табл. 5

1	2	3	4	5	6
					небудь дуже прикро, досадно, <i>спотелляється</i> / <i>стопелілося серце</i> 'хто-небудь зазнає великих душевних страждань'
Питальні	1	0,1	-	-	англ. <i>What's eating you?</i> 'Що тебе непокоїть, хвилює?' укр. -
Вигуківі ФО	186	15	365	22	англ. <i>iron my soul!</i> 'слово честі! (вигук здивування, захоплення, досади тощо)', укр. <i>що за чортівня (чортівня)!</i> грубо 'уживається для вираження незадоволення, обурення або здивування з приводу кого-, чого-небудь'
<i>Всього</i>	1238	100	1652	100	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості їх формування / Л. Г. Авксентьев // Мовознавство. — 1987. — № 1. — С. 43–46.
2. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні / Б. М. Ажнюк. — К. : Наукова думка, 1989. — 134 с.
3. Азнаурова Э. С. Очерки по стилистике слова. — Ташкент : Изд-во «ФАН» Узбекской ССР, 1973. — 405 с.
4. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в системе современного русского языка / Н. Ф. Алефиренко. — Волгоград : Перемена, 1993. — 149 с.
5. Алефиренко Н. Ф. Методологические основания исследования проблемы вербализации концепта / Н. Ф. Алефиренко // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. — 2004а. — № 2. — С. 60–66.
6. Алефиренко Н. Ф. Теория языка. Вводный курс : [учеб. пособие] / Н. Ф. Алефиренко. — М. : Академия, 2004б. — 368 с.
7. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка : [учеб. пособие] / Н. Ф. Алефиренко. — М. : Флинта, Наука, 2010. — 224 с.
8. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / Н. Ф. Алефіренко. — Харків : Вища школа, 1987. — 135 с.
9. Альошина І. Г. Структурно-семантична характеристика дієслів динамічної просторової локалізованості у французькій мові (у зіставленні з українською) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / І. Г. Альошина. — Донецьк, 2000. — 20 с.
10. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. — Л., 1963. — 208 с.
11. Анисимова А. В. Особенности функционирования английских эмотивных прилагательных в гендерном аспекте (на материале женских журналов и романов) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Анисимова. — СПб. : Санкт-Петербургский государственный университет, 2010. — 19 с.
12. Анохіна Т. О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англomовному художньому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. О. Анохіна. — Запоріжжя, 2006. — 18 с.

13. Антрушина Г. Б. Лексикология английского языка : [учеб. пособие для студ.] / Г. Б. Антрушина, О. В. Афанасьева, Н. Н. Морозова. — М. : Дрофа, 2001. — 288 с.
14. Апресян В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. — 1993. — № 3. — С. 27–35.
15. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. — М. : Наука, 1974. — 367 с.
16. Апресян Ю. Д. О языке толкований и семантических примитивах // Изв. РАН. Сер. литературы и языка. — 1994. — Т. 53. — № 4. — С. 27–39.
17. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного анализа / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. — 1995. — № 1. — С. 37–67.
18. Арефьева Н. Г. Гендерні стереотипи у болгарській фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / Н. Г. Арефьева. — К., 2010. — 19 с.
19. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз] / И. В. Арнольд. — М. : Высш. шк., 1986. — 295 с.
20. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. — М. : Просвещение, 1990. — 300 с.
21. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : [учеб. пособие] / И. В. Арнольд. — М. : Высш. школа, 1991. — 140 с.
22. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / Е. Ф. Арсентьева. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1989. — 123 с.
23. Артемова А. Ф. Английская фразеология. Спецкурс : [учеб. пособие] / А. Ф. Артемова. — М. : Высш. школа, 2009. — 208 с.
24. Арутюнова Н. Д. Об объекте общей оценки / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. — 1985. — № 3. — С. 13–24.
25. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. — М. : Наука, 1988. — 341 с.
26. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 896 с.
27. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Л. Архангельский. — Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1964. — 315 с.

28. Архипкина Л. В. Немецкие фразеологические единицы с компонентами-соматизмами в лингвокогнитивном и культурном аспектах : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. В. Архипкина. — М., 2007. — 24 с.

29. Аскерова І. А. Семантичне поле назв емоційно-афективних станів у польській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.12.03 «Слов'янські мови» / І. А. Аскерова. — К., 2006. — 19 с.

30. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Сов. энц., 1969. — 608 с.

31. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л. Г. Бабенко. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. — 184 с.

32. Бабій І. М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові : (на матеріалі малої прози В. Стефаника, М. Коцюбинського, М. Хвильового) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Бабій. — К., 1997. — 20 с.

33. Бабій О. І. Особливості зіставлення української та англійської мов (на матеріалі фразеологічних одиниць, що позначають емоційно-чуттєву сферу людини) / О. І. Бабій // Сучасні дослідження з іноземної філології : [зб. наук. ст.]. — Ужгород : ТОВ «Борнео», 2004. — Вип. 2. — С. 123–128.

34. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А. М. Бабкин. — Л. : Наука, 1970. — 262 с.

35. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. — 103 с.

36. Багацька О. В. Концепт РІВНОВАГА в сучасних американських оповіданнях: лексико-граматичний та наративний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Багацька. — К., 2007. — 19 с.

37. Багдасарова Н. А. Соотношение вербализованных эмоций в русском и английском языках : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. А. Багдасарова. — М., 2004. — 22 с.

38. Баженова И. С. Коннотация и создание эмоционального подтекста / И. С. Баженова // Коннотативные аспекты семантики в немецкой лексике и фразеологии : [межвуз. тематический сб. научных трудов]. — Калинин : Калининский гос. ун-т, 1987а. — С. 12–18.
39. Баженова И. С. Способы номинаций эмоциональных состояний человека в немецких художественных текстах / И. С. Баженова // Моск. пед. ин-т иностр. яз. [сб. науч. тр.]. — М., 1987б. — Вып. 290. — С. 115–125.
40. Балли Ш. Стилистика французского языка / Ш. Балли. — М. : Изд-во иностр. лит., 1961. — 391 с.
41. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Я. А. Баран. — К., 1998. — 27 с.
42. Баран А. Я. Фразеологія: знакові величини / [А. Я. Баран, М. І. Зимомря, О. М. Білоус, І. М. Зимомря]. — Вінниця : Нова Книга, 2008. — 256 с.
43. Баранов А. Н. Концептуальная модель значения идиомы / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Когнитивные аспекты лексики. Немецкий язык : [сб. науч. тр.]. — Тверь : Тверской гос. ун-т, 1991. — С. 3–13.
44. Баранов А. Н. Фразеология в ассоциативном словаре / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Известия АН. Серия лит-ры и языка. — 1992. — Т. 51. — № 6. — С. 3–13.
45. Баранов А. Н. Постулаты когнитивной семантики / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Известия АН. Серия лит-ры и языка. — 1997. — Т. 56. — № 1. — С. 11–21.
46. Баранов А. Н. Внутренняя форма идиом и проблема толкования / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Известия АН. Серия лит-ры и языка. — 1998. — Т. 57. — № 1. — С. 36–44.
47. Баранов А. Н. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. — М. : Знак, 2008. — 656 с.
48. Баранов А. Н. Отрицание в идиомах: семантико-синтаксические ограничения / А. Н. Баранов, С. И. Юшманова // Вопросы языкознания. — 2000. — № 1. — С. 46–65.
49. Башиева С. К. Стилистический компонент фразеологического значения : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.19 «Общее языкознание, социо-

лингвистика, психолінгвистика» / С. К. Башиєва. — Краснодар, 1995. — 39 с.

50. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / А. Д. Белова // Культура народов Причерноморья. — 2002. — № 29. — С. 17–23.

51. Белозерова Ф. М. Эмоционально-оценочные ассоциации компонентов ФЕ / Ф. М. Белозерова // Фразеологическая система английского языка : [межвуз. сб. науч. тр.]. — Челябинск : Челяб. гос. пед. ин-т, 1985. — С. 25–30.

52. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист; [пер. с франц.]. — М. : Едиториал УРСС, 2002. — 448 с.

53. Бердїй Т. Своєрідність української ментальності / Т. Бердїй // Людинознавчі студії : [зб. наук. пр. Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка]. — Дрогобич : Вимір, 2000. — Вип. 2. — С. 94–103.

54. Бессонова О. Л. Оценка как семантический компонент лексического значения слова (на материале существительных — наименований лица в английском, французском и украинском языках) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / О. Л. Бессонова. — Донецк, 1995. — 323 с.

55. Бессонова О. Л. Процедуры анализа концептов при проведении сравнительно-типологических исследований / О. Л. Бессонова // Лингвоконцептология: перспективные направления: [кол. монография / А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева и др.; под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недайновой]. — Луганск : Изд-во ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2013. — С. 87–117.

56. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови : когнітивно-гендерні аспекти : [монографія] / О. Л. Бессонова. — Донецьк : ДонНУ, 2002. — 362 с.

57. Бессонова О. Л. Процедури концептуального аналізу в різноструктурних мовах : [монографія] / За заг. ред. О. Л. Бессонової, О. С. Сарбаш, О. В. Трофімова, С. В. Олійник, І. Д. Стоянова. — Донецьк : ДонНУ, 2012. — Т. 7 Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. — 359 с.

58. Биценко Т. О. Исторична динаміка експресивів негативної емоційності в англійському дискурсі XVI–XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. О. Биценко. — Харків, 2004. — 20 с.

59. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. — К. : Наук. думка, 1989. — 156 с.

60. Блэк М. Метафора / М. Блэк // Теория метафоры. — М., 1990. — С. 153–172.

61. Богатырева С. Т. Национально-культурная семантика фразеологии современного английского и немецкого языков / С. Т. Богатырева // Единицы и категории современной лингвистики : [сб. ст., посвященных юбилею В. Д. Калиущенко]. — Донецк : ООО «Юго-Восток Лтд», 2007. — С. 29–39.

62. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. — Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. — 123 с.

63. Болдырев Н. Н. Вторичная репрезентация как особый тип представления знаний в языке / Н. Н. Болдырев, Л. В. Бабина // Филологические науки. — 2001. — № 4. — С. 79–86.

64. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ : лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. О. Борисов. — Житомир, 2005. — 252 с.

65. Бреслав Г. Психология эмоций / Г. Бреслав. — М. : Смысл; Издательский центр «Академия», 2004. — 544 с.

66. Булыгина Т. В. Перемещение в пространстве как метафора эмоций / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев // Логический анализ языка. Языки пространств. — М. : Языки русской культуры, 2000. — С. 278–288.

67. Бушкова В. Об'єктивна мотивація номінації емоційного стану. Лінгво-філософський аналіз / В. Бушкова // Історія. Філософія. Релігієзнавство. — 2008. — № 2. — С. 60–65.

68. Буянова О. И. Языковая концептуализация любви : лингвокультурный аспект : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / О. И. Буянова. — Краснодар, 2003. — 20 с.

69. Быценко Т. А. Историческая динамика экспрессивов негативной эмоциональности в английском дискурсе XVI–XX вв. : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Т. А. Быценко. — Х., 2003. — 210 с.

70. Варій М. Й. Загальна психологія : [підручник] / М. Й. Варій. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 1007 с.

71. Введение в психологию / [под общ. ред. проф. А. В. Петровского]. — М. : Академия, 1996. — 496 с.

72. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая ; [пер. с англ.]. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 288 с.

73. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая ; [пер. с англ.]. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 780 с.

74. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая ; [пер. с англ.]. — М. : Русские словари, 1996. — 416 с.

75. Величко К. М. До питання про структурно-семантичні особливості лексико-семантичної групи іменників, що виражають страх (на прикладі англійських іменників fear, fright, horror, terror) / К. М. Величко, Н. М. Писаревська // Функціональний аспект дослідження мовних одиниць різних рівнів у германських та романських мовах : [зб. наук. пр. / відп. ред. С. Т. Богатирьова]. — К. : НМК ВО, 1992. — С. 91–98.

76. Велівченко В. О. Експлікація емоцій мовця в англomовному емотивному дискурсі / В. О. Велівченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». — Харків : Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2010. — № 930. — Вип. 64. — С. 97–103.

77. Венкель Т. В. Синтагматичні, парадигматичні та епідигматичні характеристики прикметників на позначення кольору в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. В. Венкель. — Л., 2004. — 20 с.

78. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов / Л. Г. Верба. — Вінниця : Нова книга, 2008. — 248 с.

79. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. — М. : Русский язык, 1990. — 247 с.

80. Винарская Е. Н. К проблеме базовых эмоциональных концептов / Е. Н. Винарская // Вестник ВГУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». — 2001. — № 2. — С. 12–16.

81. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. — М. : Наука, 1977. — 312 с.

82. Витт Н. В. Личностно-ситуационная опосредованность выражения и распознавания эмоций в речи / Н. В. Витт // Вопросы психологии. — 1991. — № 1. — С. 95–107.

83. Вовк О. Б. Типи мовної номінації / О. Б. Вовк // Мовознавство. — 1990. — № 5. — С. 20–24.

84. Водяха А. А. Эмоциональная картина мира : реализация эмоционального кода / А. А. Водяха // *Acta Linguistica*. — 2007. — Vol. 1. — С. 25–32.
85. Волкова Н. Н. Русская эмотивная фразеология в языке и тексте : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Н. Н. Волкова. — Воронеж, 2005. — 221 с.
86. Вольф Е. М. Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо / плохо» / Е. М. Вольф // *Вопросы языкознания*. — 1986. — № 5. — С. 98–106.
87. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. — М. : КомКнига, 2006. — 280 с.
88. Воркачев С. Г. Моральные оценки личности в языке : презрение / С. Г. Воркачев, С. А. Голубцов // *Семантические основы языковых реализаций* : [сб. науч. тр.]. — Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1996. — С. 18–28.
89. Воркачев С. Г. Аксиология моральных чувств: презрение и безразличие / С. Г. Воркачев, Е. А. Жук, С. А. Голубцов // *Лексико-семантические проблемы и антропология лингвистики* : [сб. науч. тр.]. — Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1999. — С. 183–194.
90. Воркачев С. Г. Концепт счастья : понятийный и образный компоненты / С. Г. Воркачев // *Известия РАН. Серия лит-ры и языка*. — 2001а. — Т. 60. — № 6. — С. 47–58.
91. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // *Филологические науки*. — 2001б. — № 1. — С. 64–72.
92. Воркачев С. Г. Концепт счастья в русском языковом сознании : опыт лингвокультурологического анализа // С. Г. Воркачев. — Краснодар, 2002. — 142 с.
93. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Воркачев // *Язык, сознание, коммуникация*. — М., 2003а. — Вып. 24. — С. 5–12.
94. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели): [монография] / С. Г. Воркачев. — Волгоград : Перемена, 2003б. — 164 с.
95. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О. П. Воробйова // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. — 2011. — Т. 14. — № 2. — С. 53–63.

96. Воробьев В. В. Лингвокультурология : [монография] / В. В. Воробьев. — М. : РУДН, 2008. — 336 с.

97. Вундт В. Психология душевных волнений / В. Вундт // Психология эмоций. Тексты. — М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1984. — С. 47–63.

98. Выготский Л. С. Учение об эмоциях. Историко-психологическое исследование : [собр. соч.]. — М. : Педагогика, 1984. — Т. 6. — С. 90–318.

99. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В. Г. Гак // Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования. — М. : Наука, 1971. — С. 78–96.

100. Гак В. Г. Метафора в языке и тексте / В. Г. Гак. — М. : Наука, 1988. — С. 11-26.

101. Гак В. Г. Фразеология, образность и культура / В. Г. Гак // Советская лексикография : сб. статей. — М. : Просвещение, 1988. — С. 159–169.

102. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык : [учеб. для филол. фак. ун-тов] / Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1962. — Часть 1 : Лексикология. Фонетика. Словообразование. — 344 с.

103. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / М. В. Гамзюк. — К., 2001. — 35 с.

104. Гатауллина Л. Р. Роль цветообозначений в концептуализации мира (на материале фразеологизмов английского, немецкого, французского, русского и татарского языков) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Л. Р. Гатауллина. — Уфа, 2005. — 24 с.

105. Гинзбург Е. Л. Существительное в маске глагола / Е. Л. Гинзбург // Теоретические аспекты деривации. — Пермь: Пермский гос. ун-т, 1982. — С. 120–133.

106. Гладь С. В. Емотивність художнього тексту: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної прози) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. В. Гладь. — К., 2000. — 19 с.

107. Глазунова О. И. Логика метафорических преобразований [Электронный ресурс] / О. И. Глазунова. — СПб., 2000. — 190 с. — Режим доступа : www.philology.ru/linguistics1/glazunova-00.htm.

108. Глухов В. М. Фразеологическое значение в сопоставлении с лексическим [Электронный ресурс] / В. М. Глухов // Фразеологическая номинация : Особенности семантики фразеологизмов : [межвуз. сб. науч. тр.]. — Ростов-на-Дону : Ростовский-на-Дону гос. педаг. ин-т, 1989. — С. 27–37. — Режим доступа www.phicology.ru/linguistic1/glazunova-00.htm.

109. Гнезділова Я. В. Емоційність та емотивність сучасного англо-мовного дискурсу : структурний, семантичний і прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Я. В. Гнезділова. — К., 2007. — 20 с.

110. Говердовский В. И. Диалектика коннотации и денотации / В. И. Говердовский // Вопросы языкознания. — 1985. — № 2. — С. 71–79.

111. Говердовский В. И. Теоретический и практический аспекты лексической коннотации (морфологический подход) : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / В. И. Говердовский. — М., 1990. — 45 с.

112. Голикова Ж. А. О стилистическом значении ФЕ и факторах его создания / Ж. А. Голикова // Фразеологическая система английского языка : [межвуз. сб. науч. тр.]. — Челябинск : Челяб. гос. пед. ин-т, 1985. — С. 58–64.

113. Голованивская М. К. Ментальность в зеркале культур : Некоторые базовые концепты в представлении французов и русских / М. К. Голованивская. — М. : Языки славянской культуры, 2009. — 376 с.

114. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. — К. : Логос, 2004. — 282 с.

115. Голубцов С. А. Семантика и прагматика показателей безразличия : сопоставительный аспект (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / С. А. Голубцов. — Краснодар, 1999. — 21 с.

116. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. — М. : Наука, 1980. — 104 с.

117. Городецкая И. Е. Фразеологизмы-соматизмы в русском и французском языках : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол.

наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И. Е. Городецкая. — Пятигорск, 2007. — 28 с.

118. Григорьева Т. В. СВЕТ и ТЬМА / Т. В. Григорьева, Р. М. Гайсина // Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. — Волгоград : Парадигма, 2006. — Том 3. — С. 85–106.

119. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. — М. : Прогресс, 2000. — 398 с.

120. Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных / Ч. Дарвин. — СПб. : Питер, 2001. — 320 с.

121. Денисенко С. Н. Німецько-українсько-російський словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом на українську та російську мови / С. Н. Денисенко. — Вінниця : Нова Книга, 2005. — 277 с.

122. Денисенко С. Н. Відображення фразеологічної картини світу у німецьких фразеологізмах та їх дериватах з образами природи (синхронно-діахронний аспект) / С. Н. Денисенко // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. — Луцьк, 2009. — № 6. — С. 507–509.

123. Денисенко С. Н. Концепт мовної картини світу в сучасних дослідженнях фразеології / С. Н. Денисенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — 2010. — № 51. — С. 3–6.

124. Дерябин В. С. Чувства, влечения, эмоции / В. С. Дерябин. — Л. : Наука, 1974. — 258 с.

125. Диброва Е. И. Синкретизм фразеологического знака (разграничение фразеологической синонимии и вариативности) / Е. И. Диброва // Фразеологическая номинация : Особенности семантики фразеологизмов : [межвуз. сб. науч. тр.]. — Ростов-на-Дону : Ростовский-на-Дону гос. педаг. ин-т, 1989. — С. 19–27.

126. Додонов Б. И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности / Б. И. Додонов // Вопросы психологии. — 1975. — № 6. — С. 21–33.

127. Додонов Б. И. Эмоция как ценность / Б. И. Додонов. — М. : Политиздат, 1978. — 272 с.

128. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. — К. : Политиздат Украины, 1987. — 140 с.

129. Дорофеева Н. В. Удивление как эмоциональный концепт : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Н. В. Дорофеева. — Волгоград, 2002. — 19 с.

130. Дробот Ю. І. Співвідношення між конотацією та емотивністю / Ю. І. Дробот // Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук : матеріали IV міжрегіональної конференції молодих учених та аспірантів. — Горлівка : Вид-во ГДППМ, 2006. — С. 45–47.

131. Дубровина К. Н. Особенности библейской фразеологии в русском языке / К. Н. Дубровина // Филологические науки. — 2001. — № 1. — С. 91–98.

132. Дудка В. І. Становлення та розвиток фразеосемантичного поля «радість і горе» в німецькій мові (досвід діахронічного дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. І. Дудка. — К., 1994. — 15 с.

133. Еникеев М. И. Психологический энциклопедический словарь / М. И. Еникеев. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. — 560 с.

134. Жаботинская С. А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов / С. А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». — Харків, 2010. — № 928. — Вип. 63. — С. 6–20.

135. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов / В. П. Жуков. — М., 1978. — 159 с.

136. Жуков В. П. Русская фразеология : [учеб. пособие] / В. П. Жуков, А. В. Жуков. — М. : Высшая школа, 2006. — 408 с.

137. Забуранна О. В. Антропоцентризм у сфері фразеологічного значення (на матеріалі перської та української мов) / О. В. Забуранна // Мовознавство. — 2003а. — № 1. — С. 55–59.

138. Забуранна О. В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. В. Забуранна. — К., 2003б. — 18 с.

139. Задорожна І. П. Семантичні та сполучувальні властивості компонентів фразеологізмів у німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. П. Задорожна. — Львів, 2003. — 20 с.

140. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека : Психоллингвист. исслед. / А. А. Залевская. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. — 204 с.
141. Зимина Л. И. Национальная специфика фразеологической семантики (на материале фразеологизмов с наименованиями частей лица в немецком и русском языках) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.12.19 «Теория языка» / Л. И. Зимина. — Воронеж, 2007. — 20 с.
142. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р. П. Зорівчак. — Л : Вища школа, 1983.— 173 с.
143. Зубач О. А. Національно-культурна своєрідність семантики фразеологічних одиниць з колористичним компонентом у сучасній німецькій мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. А. Зубач. — Луцьк, 2007. — 229 с.
144. Изард К. Э. Эмоции человека / К. Э. Изард . — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. — 440 с.
145. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. — СПб : Питер, 1999. — 464 с.
146. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2001. — 752 с.
147. Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2005. — 412 с.
148. Иваненко С. В. Единичне та особливе в лексико-семантичних групах на позначення кольору в сучасній російській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / С. В. Иваненко. — Д. : Дніпропетр. нац. ун-т, 2001. — 20 с.
149. Казанцева Е. А. Когнитивно-сопоставительное описание синонимических парадигм с доминантами ТО FRIGHTEN и ПУГАТЬ : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е. А. Казанцева. — Краснодар, 1999. — 19 с.
150. Калита А. А. Система фонетичних засобів актуалізації смислу висловлювання (експериментально-фонетичне дослідження англійського емоційного мовлення) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. А. Калита. — К., 2003. — 32 с.
151. Калиущенко В. Д. Типология отыменных глаголов : [монография] / В. Д. Калиущенко. — Донецк : Изд-во «Донеччина», 1994. — 423 с.

152. Каптюрова О. В. Вигуки сучасної англійської мови (системний та дискурсивний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Каптюрова. — К., 2005. — 21 с.

153. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультуро-рологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Каракуця. — Харків, 2002. — 19 с.

154. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — Волгоград : Перемена, 2002. — 477 с.

155. Карасик В. И. Иная ментальность / [В. И. Карасик, О. Г. Прохавчева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова]. — М. : Гнозис, 2005. — 352 с.

156. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М. : ЛКИ, УРСС Эдиториал, 2010. — 264 с.

157. Кимов Р. С. Соматика и когниция / Р. С. Кимов // С любовью к языку : [сб. науч. тр. посвящается Е. С. Кубряковой]. — Москва, Воронеж, 2002. — С. 319–327.

158. Киприянова А. А. Функциональные особенности зооморфизмов (на материале фразеологии и паремиологии русского, английского, французского и новогреческого языков) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолінгвістика і психолінгвістика», 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Киприянова. — Краснодар, 1999. — 23 с.

159. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості / Т. С. Кириленко. — К. : Либідь, 2007. — 254 с.

160. Киселюк Н. П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англійської прози ХХ-ХХІ століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. П. Киселюк. — К., 2009. — 20 с.

161. Кислицина Н. М. Прикметники зі значенням узагальненої позитивної оцінки як фрагмент мовної картини світу (на матеріалі російської, української та англійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Н. М. Кислицина. — К., 2002. — 20 с.

162. Клапаред Э. Чувства и эмоции / Э. Клапаред // Психология эмоций. Тексты / [автор-сост. В. Вилюнас]. — СПб : Питер, 2004. — С. 131–141.

163. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. — М. : Эдиториал УРСС, 2000. — 352 с.

164. Ковалева Л. В. Фразеологизация как когнитивный процесс / Л. В. Ковалева. — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. — 184 с.

165. Ковшова М. Л. К вопросу о культурной интерпретации фразеологизмов / М. Л. Ковшова // С любовью к языку : [сб. науч. тр. посвящается Е. С. Кубряковой]. — Москва, Воронеж, 2002. — С. 311–315.

166. Когут Л. Ф. Лексико-семантичні групи прикметників зі значеннями "сміливий" та "боязливий" в сучасній німецькій мові : (системно-квантитативні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Ф. Когут. — Одеса, 2008. — 20 с.

167. Козак Т. Б. Лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові (діахронічне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. Б. Козак. — Одеса, 2002. — 19 с.

168. Козырева Л. Ф. Междометные устойчивые фразы в аспекте теории номинации / Л. Ф. Козырева // Фразеологическая номинация: Особенности семантики фразеологизмов : [межвуз. сб. науч. тр.]. — Ростов н/Д. : РГПИ, 1989. — С. 72–80.

169. Колшанский Г. В. Функции паралингвистических средств в языковой коммуникации / Г. В. Колшанский // Вопросы языкознания. — 1973. — № 1. — С. 16–25.

170. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. — М.: Наука, 1974. — 81 с.

171. Комина Е. В. Модели цветообозначений в современном английском языке: [уч. пособие] / Е. В. Комина. — Калинин: Калининский гос. ун-т, 1977. — 79 с.

172. Кононенко В. І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи / В. І. Кононенко // Мовознавство. — 1991. — № 6. — С. 30–36.

173. Копыленко М. М. Очерки по общей фразеологии / М. М. Копыленко, З. Д. Попова. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. — 191 с.

174. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. — М. : ЧеРо, 2003. — 349 с.

175. Кочерган М. П. Основы зiставного мовознавства : [пiдручник] / М. П. Кочерган. — К. : Академiя, 2006. — 423 с.
176. Красавский Н. А. Концепт ‘ZORN’ в пословично-поговорочном фонде немецкого языка / Н. А. Красавский // Теоретическая и прикладная лингвистика. — Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. — Вып. 2 [Язык и социальная среда]. — С. 78—89.
177. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. — Волгоград : Перемена, 2001. — 495 с.
178. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология : [курс лекций] / В. В. Красных. — М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. — 284 с.
179. Красовська І. В. Лiнгвокогнiтивнi особливостi просодичного оформлення англiйських висловлень на позначення позитивних емоцiй (експериментально-фонетичне дослiдження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фiлол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. В. Красовська. — К., 2009. — 20 с.
180. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной : автореф. дис. на соискание науч. степени док. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Г. Е. Крейдлин. — М., 2000. — 68 с.
181. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. — М. : Новое литературное обозрение, 2002. — 592 с.
182. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубряковой, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. — М. : МГУ, 1996. — 245 с.
183. Кубрякова Е. С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» / Е. С. Кубрякова // Вестник ВГУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». — 2001. — Вып. 1. — С. 4—10.
184. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
185. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А. М. Кузнецов. — М. : Наука, 1986. — 125 с.
186. Кузнецова Д. Ю. Номiнативне поле «вираз обличчя» в сучасному англомовному художньому дискурсі : емотивний та прагматичний

аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Д. Ю. Кузнецова. — К., 2009. — 21 с.

187. Кузь Г. Т. Вигукові фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. Т. Кузь. — Івано-Франківськ, 2000. — 19 с.

188. Кунин А. В. Английская фразеология (теоретический курс) / А. В. Кунин. — М. : Высшая школа, 1970. — 344 с.

189. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка: опыт систематизированного описания / А. В. Кунин. — М. : Международные отношения, 1972. — 288 с.

190. Кунин А. В. Замена компонентов фразеологизмов как стилистический прием / А. В. Кунин // Иностранные языки в школе. — 1977. — № 2. — С. 3–12.

191. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. — М. : Высш. шк., 1996. — 381 с.

192. Курникова Е. П. Опыт анализа словарных дефиниций слов-эмотивов (на примере слова эмоции-отношений — Любовь) в русском языке и на материале романа И. С. Тургенева «Отцы и дети» / Е. П. Курникова // III Международные Бодуэновские чтения : труды и материалы. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2006. — Т. 2. — С. 197–199.

193. Кучма О. І. Німецькі емоційно-експресивні частки та їх відтворення українською мовою (на матеріалі українських перекладів сучасної німецької прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / О. І. Кучма. — К., 2004. — 20 с.

194. Лабінська Б. І. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Б. І. Лабінська. — Львів, 2004. — 20 с.

195. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1988. — Вып. 23. — С. 12–51.

196. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. — М., 1990. — С. 387–415.

197. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание. Избранные работы : [учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / сост. проф.

Б. Л. Богородский, проф. Н. А. Мещерский] / Б. А. Ларин. — М. : Просвещение, 1977. — 224 с.

198. Ларина Т. В. Фатические эмотивы и их роль в коммуникации / Т. В. Ларина // Эмоции в языке и речи: [сб. науч. ст. / под ред. И. А. Шаронова]. — М. : РГГУ, 2005. — С. 150–160.

199. Левин-Штайнманн А. Лингвоспецифический компонент при оформлении концептов фразеологизмами / А. Левин-Штайнманн // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — С. 60–68.

200. Левченко О. П. Безеквівалентна російська і українська фразеологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова» / О. П. Левченко. — К. : НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1995. — 23 с.

201. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова» / О. П. Левченко. — К., 2007. — 36 с.

202. Ленец Е. З. Конвенциональные фразеологизмы с соматизмами в современном французском языке / Е. З. Ленец. — Гродно, 2007. — 143 с.

203. Линникова В. О. Когнитивная ценность фразеологических единиц, обозначающих черты характера в украинском и английском языках / В. О. Линникова // Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук : матеріали IV міжрегіональної конференції молодих учених та аспірантів. — Горлівка : Вид-во ГДПІМ, 2006. — С. 129–132.

204. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Серия литературы и языка. — № 1. — М. : Наука, 1993. — С. 3–9.

205. Літвінова М. М. Семантичні властивості фразеологічних одиниць зі значенням рис характеру людини (на матеріалі німецької мови XIX–XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. М. Літвінова. — Харків, 2004. — 20 с.

206. Луговая Н. В. Национально-культурные особенности фразеологических единиц сферы психоэмоционального состояния человека (на материале русского и французского языков) : автореф. дис. на соискание

науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.12.19 «Теория языка» / Н. В. Луговая. — Краснодар, 2007. — 19 с.

207. Лук А. Н. Эмоции и личность / А. Н. Лук. — М. : Знание, 1982. — 176 с.

208. Лукина Т. В. Семантико-синтаксические и коммуникативно-прагматические особенности выражения физического и эмоционального состояний человека в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. В. Лукина. — Тамбов, 2008. — 24 с.

209. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления : Проблемы семантики. — Новосибирск : Наука, 1986. — 227 с.

210. Майборода О. А. Українська фразеологія як джерело народознавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Майборода. — Харків, 2002. — 21 с.

211. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. — СПб. : Питер, 2001. — 592 с.

212. Мальцева Д. Г. Страноведение через фразеологизмы. Пособие по немецкому языку / Д. Г. Мальцева. — М. : Высшая школа, 1991. — 173 с.

213. Мальцева Л. В. Эмотивно-событийный концепт «горе, беда, несчастье» в русской языковой картине мира : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л. В. Мальцева. — Новосибирск, 2009. — 23 с.

214. Манзій А. М. Емоційна лексика у сучасній німецькій мові : структура, семантика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. М. Манзій. — Чернівці, 2008. — 19 с.

215. Маракулина Н. В. О значимости коннотативного аспекта в семантике эмоциональной лексики / Н. В. Маракулина // Коннотативные аспекты семантики в немецкой лексике и фразеологии: [межвуз. тематический сб. науч. тр.]. — Калинин : Калининский гос. ун-т, 1987. — С. 66–74.

216. Мартинюк А. П. Перспективи дослідження концептів у світлі інтегративної теорії мови / А. П. Мартинюк // *Studia Germanica et Romanica*: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: [наук. журнал]. — Донецьк : ДонНУ, 2008. — Т. 5. — № 2 (14). — С. 20–33.

217. Маслова В. А. Культурно-национальная специфика русской фразеологии / В. А. Маслова // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. — М. : Языки славянской культуры, 2004а. — С. 69–76.

218. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. — М. : Академия, 2004б. — 208 с.

219. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. — Минск : ТетраСистемс, 2008. — 272 с.

220. Матевосян Л. Б. Толкование эмоциональных состояний как ключ к пониманию культур / Л. Б. Матевосян // Филологические науки. — 1999. — № 3. — С. 96–100.

221. Материнська О. В. Семантика найменувань частин тіла в англійській, німецькій, українській та російській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / О. В. Материнська. — Донецьк, 2005. — 202 с.

222. Медведев Ф. П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо / Ф. П. Медведєв. — Харків : Вища школа, 1977. — 232 с.

223. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Мельник. — Донецьк, 2001. — 20 с.

224. Мечковская Н. Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура / Н. Б. Мечковская. — М. : Издательский центр «Академия», 2004. — 432 с.

225. Михайленко О. М. Лингвоэтическая картина мира: концепты «счастье» и «блаженство» как семантические дуплеты [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / О. М. Михайленко. — Краснодар, 2006. — Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000932/st000.shtml>

226. Мізін К. І. Порівняння у фразеології / К. І. Мізін. — Вінниця : Нова Книга, 2009. — 240 с.

227. Мокиенко В. М. Образы русской речи: Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии / В. М. Мокиенко. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. — 280 с.

228. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. — М. : Высш. шк., 1989. — 287 с.

229. Мокієнко В. М. Історико-етимологічний аналіз фразеології та етимологія лексики / В. М. Мокієнко // Мовознавство. — 1990. — № 5. — С. 5–11.

230. Моисеева С. А. О когнитивной природе метафоры во фразеологическом пространстве (на материале французского языка) / С. А. Моисеева, И. А. Волошкина // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2009. — № 866. — С. 6–14.

231. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. — Л. : Наука, 1977. — 283 с.

232. Москвин В. П. Русская метафора: параметры классификации / В. П. Москвин // Филологические науки. — 2000. — № 2. — С. 66–72.

233. Москович В. А. Статистика и семантика (опыт статистического анализа семантического поля) / В. А. Москович. — М. : Наука, 1969. — 304 с.

234. Моторний О. А. Лінгвокультурологічний компонент у фразеології верхньолужицької мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / О. А. Моторний. — К., 2010. — 16 с.

235. Мягкова Е. Ю. Эмоциональная нагрузка слова / Е. Ю. Мягкова. — Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1990. — 106 с.

236. Мягкова Е. Ю. Эмоционально-чувственный компонент значения слова / Е. Ю. Мягкова. — Курск : Изд-во Курск. гос. пед. ун-та, 2000. — 110 с.

237. Нагорна О. О. Етнокультурні особливості семантики англійських фразеологізмів (на матеріалі британського варіанту англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. О. Нагорна. — Одеса, 2008. — 21 с.

238. Найда А. М. Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. М. Найда. — Дніпропетровськ, 2002. — 19 с.

239. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Назаренко. — Дніпропетровськ, 2001. — 21 с.

240. Нелюбина Е. А. Отражение коннотативного аспекта значения фразеологических единиц в словарной дефиниции / Е. А. Нелюбина // Закономерности взаимодействия национальных языков и литератур. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. — С. 30–35.

241. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов. — М. : ВЛАДОС, 2003. — Кн. 1: Общие основы психологии. — 688 с.
242. Никишина И. Ю. Выражение концепта ANGER («ГНЕВ») в современной английской и американской художественной литературе : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. Ю. Никишина. — М., 2008. — 25 с.
243. Огаркова Г. А. Вербалізація концепту *кохання* в сучасній англійській мові : когнітивний та дискурсивний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. А. Огаркова. — К., 2005. — 20 с.
244. Олійник С. В. Оцінні фразеологічні одиниці в англійській та українській мовах: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / С. В. Олійник. — Донецьк, 2008. — 243 с.
245. Оніщенко Н. А. Стилiстичні та семантичні характеристики конотативної системи сучасної німецької фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. А. Оніщенко. — Х., 2003. — 18 с.
246. Онищук І. Ю. Емоціогенність концепту ВАМПІР в англійській мові й мовленні: (на матеріалі словників та англ. романів-трилерів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Ю. Онищук. — Одеса, 2006. — 20 с.
247. Орел І. І. Фольклорний компонент у фразеосистемі сучасної німецької мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. І. Орел. — Херсон, 2011. — 20 с.
248. Орехова О. А. Цветовая диагностика эмоций. Типология развития : [монография] / О. А. Орехова. — СПб : Речь; М.: Сфера, 2008. — 176 с.
249. Павленко Т. Л. Семантические отношения компонентов фразеологической единицы со словами / Т. Л. Павленко // Фразеологическая номинация: Особенности семантики фразеологизмов : [межвуз. сб. науч. тр.]. — Ростов-на-Дону : Ростовский-на-Дону гос. педаг. ин-т, 1989. — С. 37–46.
250. Панасенко Н. И. Лингвистические и экстралингвистические способы выражения чувств и эмоций в разноструктурных языках / Н. И. Панасенко // *Studia Germanica et Romanica* : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання : [наук. журнал]. — Донецьк : ДонНУ, 2009. — Т. 6. — № 1 (16). — С. 89–108.

251. Парасюк Т. В. Функціонально-ономасіологічний аналіз дієслів на позначення емоційних станів у сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Парасюк. — Львів, 2005. — 20 с.

252. Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пасік. — К., 2000. — 20 с.

253. Пастушенко Т. В. Колірна номінація як елемент вторинної мовної картини світу (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. В. Пастушенко. — К., 1998. — 16 с.

254. Петрочук О. В. Меліоративний аспект семантики фразеологічних одиниць сучасної німецької мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Петрочук. — Харків, 2010. — 19 с.

255. Пименова М. В. Концепт сердце: образ, понятие, символ / М. В. Пименова. — Кемерово : КемГУ, 2007. — 500 с.

256. Погосова К. О. Концепты эмоций в английской и русской языковых картинах мира : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.12.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / К. О. Погосова. — Владикавказ, 2007. — 21 с.

257. Подлесова О. А. Концепты эмоциональных состояний в лингвокогнитивном и лингвокультурном аспектам (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О. А. Подлесова. — Самара, 2009. — 23 с.

258. Позднякова Н. О. Лінгвостилістичні та композиційні засоби передачі емоційного стану людини в художньому тексті (на матеріалі англійської прози XIX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. О. Позднякова. — К., 1997. — 26 с.

259. Полужин М. М. О когнитивном и лингвокультурологическом изучении фразеологии / М. М. Полужин, Н. Ф. Венжинович // Горизонты современной лингвистики : Традиции и новаторство : [сб. в честь Е. С. Кубряковой]. — М. : Языки славянских культур, 2009. — С. 629–637.

260. Поляков И. В. Когнитивный элемент модификации фразеологических выражений (поговорок и крылатых фраз) / И. В. Поляков // Когнитивные аспекты лексики. Немецкий язык : [сб. науч. тр.]. — Тверь : Тверской гос. ун-т, 1991. — С. 45–52.

261. Полякова Е. В. Отрицательная оценка в русских письмах. специальность : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. В. Полякова. — Саратов, 2001. — 201 с.

262. Пономаренко В. Є. Сігніфікація та конотація фразеологічних одиниць / В. Є. Пономаренко // Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук : матеріали IV міжрегіональної конференції молодих учених та аспірантів. — Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2006. — С. 156–158.

263. Попова А. Р. Об одной из особенностей соматической фразеологии / А. Р. Попова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. — 2009. — № 6 (2). — С. 321–326.

264. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. — М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. — 314 с.

265. Потапова О. І. Когнітивно-семантичні аспекти метафоризованих лексико-фразеологічних номінацій неправди та обману в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Потапова. — Харків, 2004. — 22 с.

266. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. — К. : Наука, 1993. — 152 с.

267. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. — К. : Вид. центр «Київський університет», 1999. — 308 с.

268. Почепцов Г. Г. Семиотика / Г. Г. Почепцов. — М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 2002. — 432 с.

269. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. — Запоріжжя : Прем'єр, 2008. — 332 с.

270. Проблемы сопоставительной фразеологии английского и русского языков / [сост. Р. А. Аюпова]. — Казань : Казан. гос. ун-т, 2004. — 27 с.

271. Психолого-педагогический словарь / [сост. Е. С. Рапацевич]. — Минск : Современ. слово, 2006. — 928 с.

272. Путій О. С. Репрезентація макроконцепту «СТАН ЛЮДИНИ» в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. С. Путій. — Харків, 2010. — 20 с.

273. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. — М. : Высшая школа, 1980. — 143 с.

274. Резвцова М. Д. Некоторые функционально-семантические особенности прилагательных, выражающих понятие «злой» в современных русском и английском языках / М. Д. Резвцова, С. Н. Бронникова // Семантические особенности и функции слов и словосочетаний в английском языке : [межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. проф. Е. Б. Черкасская]. — М. : МГПИ им. В.И. Ленина, 1986. — С. 3–15.

275. Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии / Л. И. Ройзензон. — Самарканд : Самарканд. гос. ун-т им. А. Навои, 1973. — 223 с.

276. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб : Питер, 2006. — 713 с.

277. Русакова И. Б. Концепты «счастье»-«несчастье» в лингвокультурном содержании русских пословиц : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. Б. Русакова. — М., 2007. — 24 с.

278. Рыкунов Р. Н. Концептосфера эмоций и особенности ее выражения в лексике английского языка : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Р. Н. Рыкунов. — СПб., 2008. — 17 с.

279. Самойлович Л. В. Відображення кінетичних засобів невербального спілкування в українських фразеологізмах / Л. В. Самойлович // Культура народів Причерномор'я. — 2003. — № 37. — С. 172–175.

280. Сарбаш О. С. Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвокогнітивний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мов): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / О. С. Сарбаш. — Донецьк, 2008. — 231 с.

281. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова. — К. : Фитоцентр, 2000. — 248 с.

282. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології / О. О. Селіванова. — Київ — Черкаси : Брама, 2004. — 276 с.

283. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.

284. Селігей П. О. Внутрішня форм назв емоцій в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / П. О. Селігей. — К., 2001. — 25 с.

285. Семашко Т. Ф. Особливості семантики та функціонування слів-кологоративів в українській фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Ф. Семашко. — К., 2008. — 19 с.

286. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление / Б. А. Серебренников. — М. : Наука, 1988. — 242 с.

287. Силюнская Н. П. Концепты отрицательных эмоций в английской фразеологической картине мира : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Н. П. Силюнская. — Санкт-Петербург, 2008. — 214 с.

288. Симонов П. В. Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. — М. : Наука, 1981. — 215 с.

289. Синеекова Т. Н. Парадигматика эмоционального синтаксиса : на материале английского языка : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Т. Н. Синеекова. — М., 2004. — 35 с.

290. Складаревская Г. Н. Языковая метафора в словаре. Опыт системного описания / Г. Н. Складаревская // Вопросы языкознания. — 1987. — № 2. — С. 58–65.

291. Складаревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складаревская. — Санкт-Петербург, 1993. — 159 с.

292. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. — К. : Наук. думка, 1973. — 280 с.

293. Скубашевська О. С. Лексика і фразеологія античного походження в англійській та українській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. С. Скубашевська. — Донецьк, 2000. — 20 с.

294. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как системное образование / Г. Г. Слышкин // Вестник ВГУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». — 2004. — № 1. — С. 29–34.

295. Смашнюк О. І. Маркери емоційності у спонтанній комунікації: (на матеріалі Британського національного корпусу текстів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Смашнюк. — К., 2009. — 20 с.

296. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. — М. : МГУ, 1998. — 260 с.

297. Смит Л. П. Фразеология английского языка / Л. П. Смит. — М. : Наука, 1995. — 183 с.
298. Солодуб Ю. П. Образность фразеологизмов и фразеологическая номинация / Ю. П. Солодуб // Фразеологическая номинация: Особенности семантики фразеологизмов : [межвуз. сб. науч. тр.]. — Ростов-на-Дону: Ростовский-на-Дону гос. педаг. ин-т, 1989. — С. 4–12.
299. Солодуб Ю. П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования / Ю. П. Солодуб // Филологические науки. — 1990. — № 6. — С. 55–65.
300. Солодуб Ю. П. Роль словесного комплекса-прототипа в реализации коннотативных возможностей фразеологизма / Ю. П. Солодуб // Филологические науки. — 1996. — № 1. — С. 67–79.
301. Солодуб Ю. П. Контрастивная фразеология / Ю. П. Солодуб // Филологические науки. — 2002. — № 2. — С. 57–65.
302. Солодухо Э. М. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии / Э. М. Солодухо. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1977. — 159 с.
303. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі / Л. В. Солощук. — Харків : Константа, 2006. — 300 с.
304. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания / Ю. С. Степанов. — М., 1975. — 271 с.
305. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. — 824 с.
306. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. — 156 с.
307. Стефанский Е. Е. Концептуализация негативных эмоций в мифологическом и современном языковом сознании (на материале русского, польского и чешского языков) : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. Е. Стефанский. — Волгоград, 2009. — 44 с.
308. Стрілець Н. Я. Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем у романських мовах (на матеріалі французької, іспанської та італійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Н. Я. Стрілець. — К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. — 20 с.

309. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Н. И. Сукаленко. — К. : Наукова думка, 1992. — 164 с.
310. Сысоева М. Н. Особенности фразеологической микросистемы «эмоции человека» в украинском и английском языках / М. Н. Сысоева // Культура народов Причерноморья. — 2002. — № 44. — С. 85–87.
311. Телия В. Н. Что такое фразеология / В. Н. Телия. — М. : Наука, 1966. — 86 с.
312. Телия В. Н. Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. — М. : Наука, 1981. — 267 с.
313. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. — М. : Наука, 1986. — 143 с.
314. Телия В. Н. Русская фразеология / В. Н. Телия. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. — 288 с.
315. Телия В. Н. Культурно-языковая компетенция: вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка / В. Н. Телия // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — С. 19–30.
316. Теория метафоры : [сборник ; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. — М. : Прогресс, 1990. — 512 с.
317. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. — М. : Слово, 2000. — 624 с.
318. Тихонова О. Ф. Емоційно-оцінна енантіосемія фразеологізмів / О. Ф. Тихонова // Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук : матеріали IV міжрегіональної конференції молодих учених та аспірантів. — Горлівка : Вид-во ГДППМ, 2006. — С. 176–179.
319. Трахова А. Ш. Особенности фразеологической концептуализации морально-нравственной сферы личности (на материале устойчивых оборотов русского и адыгейского языков) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. Ш. Трахова. — Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 2007. — 47 с.
320. Тронева Е. В. Гнев в английской лингвокультуре / Е. В. Тронева // Язык. Сознание. Коммуникация : [сб. ст. / ред. кол. : В. В. Красных, А. И. Изотов, В. Г. Кульпина]. — М. : МАКС Пресс, 2009. — Вып. 37. — С. 61–71.

321. Трофімова Е. В. Фразеологические средства репрезентации отрицательных эмоций в английском языке / Е. В. Трофімова // Когнитивные исследования языка : Всеросс. науч. конф., 11–12 апр. 2013 г. : материалы. — Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2013. — Вып. XIV : Когнитивная лингвистика: итоги, перспективы. — С. 420–423.

322. Трофімова О. В. Негативні емоції у сучасній психології та лінгвістиці / О. В. Трофімова // Філологічні студії молодих учених: Всеукр. наук.-практ. конф., 12 лист. 2010 р. : матеріали. — Маріуполь : МДУ, 2010а. — С. 161–162.

323. Трофімова О. В. Особливості фразеологічної репрезентації негативних емоційних станів в англійській мові / О. В. Трофімова // Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур : VIII Міжвуз. конф. молодих учених, 27–28 січ. 2010 р. : матеріали. — Донецьк : ДонНУ, 2010б. — С. 214–216.

324. Трофімова О. В. Структура та семантика фразеологічних одиниць на позначення негативних емоційних станів в англійській мові / О. В. Трофімова // *Studia Germanica et Romanica*: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: [наук. журнал]. — Донецьк : ДонНУ, 2010в. — Т. 7. — № 1 (19). — С. 51–67.

325. Трофімова О. В. Сучасні підходи до зіставного вивчення семантики фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій / О. В. Трофімова // *Studia Germanica et Romanica*: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: [наук. журнал]. — Донецьк : ДонНУ, 2010г. — Т. 7. — № 3 (21). — С. 166–178.

326. Трофімова О. В. Фразеологічні одиниці на позначення негативною емоційною дії в англійській і українській мовах / О. В. Трофімова // Філологічні трактати: [наук. журнал]. — Суми : СумДУ, 2010д. — Т. 2. — № 1. — С. 88–95.

327. Трофімова О. В. Варіативність компонентів фразеологічних одиниць, що позначають негативні емоції, в англійській та українській мовах / О. В. Трофімова // Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур : IX Міжвуз. конф. молодих учених, 26–27 січ. 2011 р. : матеріали. — Донецьк : ДонНУ, 2011а. — С. 209–212.

328. Трофімова О. В. Семантична класифікація фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій в англійській та українській

мовах / О. В. Трофімова // Компаративістика і типологія в сучасній лінгвістичній науці. — Донецьк : ДонНУ, 2011б. — С. 122–124.

329. Трофімова О. В. Тілесна метафора як механізм утворення фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах / О. В. Трофімова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : [наук. журнал]. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011в. — Вип. 57. — С. 174–178.

330. Трофімова О. В. Форми вияву негативних емоцій та їх репрезентація у фразеології англійської та української мов / О. В. Трофімова // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : Х Міжнародна наук. конф., 4 лют. 2011 р. : тези доп. — Харків : Харківський нац. унт-ім. В. Н. Каразіна, 2011г. — С. 299–300.

331. Трофімова О. В. Фразеологічні засоби репрезентації негативного емоційного ставлення у різноструктурних мовах / О. В. Трофімова // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових співробітників і аспірантів ДонНУ за підсумками науково-дослідної роботи за період 2009-2010 рр. / [під ред. П. В. Єгорова, С. В. Беспалової]. — Донецьк : Цифрова типографія, 2011д. — Т. 2. — С. 93–94.

332. Трофімова О. В. Фразеологічна репрезентація концептуалізації негативних емоцій в англійській та українській мовах / О. В. Трофімова // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : [зб. наук. пр.]. — Донецьк, 2011е. — Вип. 23. — С. 31–44.

333. Трофімова О. В. Граматична варіативність фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах / О. В. Трофімова // *Studia Germanica et Romanica*: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: [наук. журнал]. — Донецьк: ДонНУ, 2012. — Т. 9. — № 3 (27). — С. 172–180.

334. Трофімова О. В. Концепт *ГНІВ* у фразеологічній репрезентації (на матеріалі англійської та української мов) / О. В. Трофімова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2013а. — № 1052. — С. 111–116.

335. Трофімова О. В. Особливості фразеологічних одиниць з соматичним компонентом на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах / О. В. Трофімова // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013б. — Вип. 115. — С. 213–217.

336. Трофімова О. В. Семантика і структура вигуківих фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах / О. В. Трофімова // Нова філологія. — Запоріжжя : ЗНУ, 2013в. — № 55. — С. 201–205.

337. Трофімова О. В. Структура фразеологізмів на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах / О. В. Трофімова // Лінгвістичні студії. — Донецьк : ДонНУ, 2013г. — Вип. 26. — С. 140–144.

338. Ужченко В. Д. Внутрішня форма фразеологізму в зв'язку з внутрішньою формою слова / В. Д. Ужченко // Мовознавство. — 1993. — № 3. — С. 23–30.

339. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. — К. : Знання, 2007. — 494 с.

340. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. В. Ужченко. — Х., 2000. — 18 с.

341. Ус Ю. М. Розвиток системи кольоро- і світлопозначень у німецькій мові XVI–XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. М. Ус. — Донецьк, 2009. — 21 с.

342. Феоктистова А. Б. Когнитивные аспекты семантики идиом, обозначающих чувства-состояния : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. Б. Феоктистова. — М. : МГОПУ, 1996. — 18 с.

343. Фёдоров А. И. Сибирская диалектная фразеология / А. И. Фёдоров. — Новосибирск : Наука, 1980. — 192 с.

344. Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови»/ Ю. А. Фірсова. — К., 2002. — 19 с.

345. Фомина З. Е. Эмоциональные концепты в русской, немецкой, австрийской и швейцарской художественных картинах мира / З. Е. Фомина // Лингвоконцептология: перспективные направления : [монография / авт. кол.: А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева и др.; под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недайновой]. — Луганск : Изд-во ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2013. — С. 363–400.

346. Хидекель С. С. Оценочный компонент лексического значения слова / С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель // Иностранные языки в школе. — 1981. — № 4. — С. 7–10.

347. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы / Т. В. Цивьян. — М. : КомКнига, 2006. — 280 с.

348. Чепасова А. М. Семантические и грамматические свойства фразеологизмов : [уч. пособие к спецкурсу] / А. М. Чепасова. — Челябинск : Челябинский гос. педаг. ин-т, 1983. — 93 с.

349. Чепуріна І. В. Емотивні дієслова як база іменного словотвору (семантико-функціональний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / І. В. Чепуріна. — Сімферополь, 2003. — 16 с.

350. Черданцева Т. З. Язык и его образы (очерки по итальянской фразеологии) / Т. З. Черданцева. — М. : Международные отношения, 1977. — 168 с.

351. Черданцева Т. З. Идиоматика и культура (Постановка вопроса) / Т. З. Черданцева // Вопросы языкознания. — 1996. — № 1. — С. 58–70.

352. Черданцева Т. З. Итальянская фразеология и итальянцы / Т. З. Черданцева. — М. : ЧеРо, 2000. — 304 с.

353. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка / И. И. Чернышева. — М. : Высшая школа, 1970. — 200 с.

354. Чесноков И. П. Месть как эмоциональный поведенческий концепт (опыт когнитивно-коммуникативного описания в контексте русской лингвокультуры) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. П. Чесноков. — Волгоград, 2009. — 44 с.

355. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) : [монография] / А. П. Чудинов. — Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2001. — 238 с.

356. Шамаєва Ю. Ю. Когнітивна структура концепту «радість» (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. Ю. Шамаєва. — Харків, 2004. — 20 с.

357. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. — М. : Высш. школа, 1985. — 160 с.

358. Шаховский В. И. К типологии коннотации / В. И. Шаховский // Аспекты лексического значения. — Воронеж : Издво Воронеж. ун-та, 1982. — С. 29–34.

359. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания / В. И. Шаховский. — Волгоград : Изд-во ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1983. — 96 с.

360. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. — Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1987а. — 188 с.

361. Шаховский В. И. Отражение эмоций в семантике слова / В. И. Шаховский // Известия АН. Серия литературы и языка. — 1987б. — Т. 46. — № 3. — С. 237–243.

362. Шаховский В. И. Соотносится ли эмотивное значение слова с понятием? / В. И. Шаховский // Вопросы языкознания. — 1987в. — № 5. — С. 47–58.

363. Шаховский В. И. О роли эмоций в речи / В. И. Шаховский // Вопросы психологии. — 1991. — № 6. — С. 111–116.

364. Шаховский В. И. Дейксис в сфере эмоциональной речевой деятельности / В. И. Шаховский, В. В. Жура // Филологические науки. — 2002. — № 5. — С. 38–56.

365. Шаховский В. И. Эмотивность фразеологии как межкультурный феномен / В. И. Шаховский // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — С. 46–52.

366. Шаховский В. И. Лингвистика эмоций / В. И. Шаховский // Филологические науки. — 2007. — № 5. — С. 3–13.

367. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : [монография] / В. И. Шаховский. — М. : Гнозис, 2008а. — 416 с.

368. Шаховский В. И. Что такое лингвистика эмоций [Электронный ресурс] / В. И. Шаховский // Мир лингвистики и коммуникации. — 2008б. — № 3(12). — Режим доступа : www.tverlingua.by.ru/archive/012/3_shakhovsky.pdf.

369. Швачко С. О. Семантичні особливості фразеологічних одиниць з нумеральним компонентом (на матеріалі англійської мови) / С. О. Швачко // Мовознавство. — 1980. — № 4. — С. 55–58.

370. Шевченко И. С. Дискурс негативной эмоциональности в английском языке XVI–XX в.в. / И. С. Шевченко, Т. А. Быценко // *Studia Germanica et Romanica* : Иноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання : [наук. журнал]. — Донецьк : ДонНУ, 2006. — Т. 3. — № 2 (8). — С. 28–36.

371. Шингаров Г. Х. Эмоции и чувства как формы отражения действительности / Г. Х. Шингаров. — М. : Изд-во «Наука», 1971. — 223 с.

372. Эмирова А. М. К вопросу о номинативной сущности фразеологических (идиоматических) предикатов / А. М. Эмирова // Вопросы языкознания. — 1984. — № 6. — С. 114–118.

373. Юрчук Л. А. Теоретичні засади реєстру Фразеологічного словника української мови / Л. А. Юрчук // Мовознавство. — 1983. — № 5. — С. 23–32.

374. Яворская Г. М. Звук и тело (к вопросу о языковой концептуализации физических ощущений) / Г. М. Яворская // *Studia Linguistica* : зб. наук. праць. — К. : Київський університет, 2009. — Вип. 3. — С. 355–362.

375. Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии. — Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2002. — 314 с.

376. Языковая номинация (Виды наименований) / [отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева]. — М. : Наука, 1977. — 359 с.

377. Языковая номинация (Общие вопросы) / [отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева]. — М. : Наука, 1977. — 357 с.

378. Яранцев Р. И. Сборник упражнений по русской фразеологии (эмоции и чувства человека) / Р. И. Яранцева, И. И. Горбачева. — М. : Изд-во МГУ, 1985. — 96 с.

379. Ярова І. М. Словенська фразеологія із соматичним компонентом: ідеографічний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / І. М. Ярова. — К., 2010. — 18 с.

380. Abraham W. Idioms in contrastive and in universally based typological research: toward distinctions of relevance / W. Abraham // *Proceedings of the First Tilburg Workshop on Idioms* / [Martin Everaert and Erik-Jan van der Linden (eds.)]. — Tilburg : ITK, 1989. — P. 1–22.

381. Arnold M. B. *Emotion and Personality* / M. B. Arnold. — New York : Columbia University Press, 1960. — Vol. 2.

382. Bamberg M. The Role of Language in the Construction of Emotions / M. Bamberg // *Language Sciences*. — 1997. — Vol. 19. — # 4. — P. 309–340.

383. Birdwhistell R. L. *Kinesics and Context : Essays on Body Motion Communication* / R. L. Birdwhistell. — Philadelphia, 1970. — 338 p.

384. Burgoon J. K. Nonverbal Communication. The Unspoken Dialogue / J. K. Burgoon, D. V. Buller, W. G. Woodall. — The McGraw-Hill Companies, INC, 1996. — 522 p.

385. Cacciari C. Understanding Idiomatic Expressions: The Contributions of Word Meanings / C. Cacciari, S. Glucksberg // Advances in Psychology. Understanding Word and Sentence / [ed. Greg B. Simpson]. — Amsterdam : Elsevier Science Publishers B.V., 1991. — № 77. — P. 217–240.

386. Calhoun Ch. What is an emotion? / Ch. Calhoun, R. C. Solomon. — New York; Oxford : Oxford University Press, 1984. — 368 p.

387. Chafe W. Idiomaticity as an Anomaly in the Chomskyan Paradigm / W. Chafe // Foundation of Language. — 1968. — № 4. — P. 109–127.

388. Clore G. L. Cognition in emotion: Always, sometimes, or never? [Электронный ресурс] / G. L. Clore, A. Ortony // The Cognitive neuroscience of emotion / [In L. Nadel, R. Lane & G. L. Ahern (Eds.)]. — New York : Oxford University Press, 2000. — Режим доступа : <http://www.cs.northwestern.edu/~ortony/Andrew%20Ortony.html>.

389. Cowie A. P. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications / A. P. Cowie. — Oxford : Oxford University Press, 2001. — 272 p.

390. Danaher David S. The semantics of *pity* and *zhalost'* in a literary context [Электронный ресурс] / David S. Danaher // Glossos. The Slavic and East European Language Resource Center. — Issue 3. — Spring 2002. — Режим доступа : <http://www.seelrc.org/glossos/issues/3/danaher.pdf>.

391. Dobrovol'skij D. Russian Phraseology / D. Dobrovol'skij, T. Filipenko // Phraseologie. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. 2. Handband. — Berlin : deGruyter, 2007. — S. 714–727.

392. Ekman P. Universals and Cultural Differences in Facial Expressions of Emotion / P. Ekman // Nebraska Symposium on Motivation / [In J. Cole (Ed.)]. — Lincoln University of Nebraska Press, 1972. — Vol. 19. — P. 207–282.

393. Evans V. Cognitive Linguistics. An Introduction / V. Evans, M. Green. — Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. — 830 p.

394. Földes Cs. Deutsche Phraseologie kontrastiv: Intra- und interlinguale Zugänge / Cs. Földes // Deutsch im Kontrast. — Heidelberg : Julius Groos Verlag, 1996. — Bd. 15. — 222 s.

395. Földes Cs. Interkulturelle Kommunikation: Positionen zu Forschungsfragen, Methoden und Perspektiven / Cs. Földes. — Veszprém : Universitätsverlag, Wien : Praesens Verlag, 2007. — 63 s.

396. Frijda Nico H. *The Emotions* / H. Frijda Nico. — Cambridge : Cambridge University Press, 1987. — 560 p.
397. Gibbs R. W. *Idiomaticity and Human Cognition* / R. W. Gibbs // *Idioms. Structural and Psychological Perspectives* / [Ed. by V. Everaert, E.-J. van der Linden, A. Schenk, R. Schreuder]. — New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 1995. — P. 97–116.
398. Gibbs R. W. *Metaphor in Idiom Comprehension* / R. W. Gibbs, J. M. Bogdanovich, J. R. Sykes, D. J. Barr // *Journal of Memory and Language*. — 1997. — № 37. — P. 141–154.
399. Goddard C. *Explicating emotions across languages and cultures: A semantic approach* / C. Goddard // *The Verbal Communication of Emotions: Interdisciplinary perspectives* / [Susan R. Fussell (Ed.)]. — Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2002. — P. 19–53.
400. Goleman D. *The Emotional Intelligence. Why it Can Matter More than IQ?* / D. Goleman. — New York : Bantam Books, 1995. — 368 p.
401. Hall E. T. *Proxemics* / E. T. Hall // *Current Anthropology*. — 1968. — № 9. — P. 83–108.
402. Harkins J. *Talking about Anger in Central Australia* / J. Harkins // *Emotions in Cross-linguistic Perspective* / [J. Harkins, A. Wierzbicka (Ed.)]. — Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2001. — P. 196–214.
403. *International Encyclopedia of Linguistics* / [ed. by W. Bright]. — New York, Oxford, 1992. — Vol. 3. — 456 p.
404. Jackendoff R. *Semantics and Cognition* / R. Jackendoff. — Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 1995. — 283 p.
405. Kay P. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution* / P. Kay, B. Berlin. — Los Angeles : The University of California Press, 1969. — 178 p.
406. Kendon A. *Gesticulation and Speech: How They Interact* / A. Kendon // *Nonverbal Interaction*. — Beverly Hills, CA : Sage, 1983. — P. 68–84.
407. Kleinginna P. R., Jr. *A Categorized List of Emotion Definitions, with Suggestions for a Consensual Definition* / P. R. Kleinginna Jr., A. M. Kleinginna // *Motivation and Emotion*. — 1981. — Vol 5. — No. 4. — P. 345–379.
408. Kövecses Z. *Emotion Concepts* / Z. Kövecses. — New York : Springer, 1990. — 230 p.
409. Kövecses Z. *The Concept of Anger: Universal or Culture Specific?* // *Psychopathology*, 2000. — № 33. — P. 159–170.

410. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling* / Z. Kövecses. — Cambridge University Press, 2003. — 244 p.

411. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind* / G. Lakoff. — Chicago, London : The University of Chicago Press, 1987. — 632 p.

412. Langlotz A. *Idiomatic Creativity: A Cognitive-Linguistic Model of Idiom-Representation And Idiom-Variation in English (Human Cognitive Processing)*. — Amsterdam : John Benjamins Publishing Co, 2006. — 325 p.

413. McDougall W. *Emotion and Feeling Distinguished* / W. McDougall // *Feelings and Emotions. The Wittenberg Symposium* / [Ed. by M. L. Reymert]. — MA, Clark University Press, 1928. — P. 200-205.

414. Nitschke S. *Idioms of “fear”: An onomasiological approach. Seminar Paper* / S. Nitschke. — Norderstedt : GRIN Verlag, 2010. — 15 p.

415. Oatley K. *Best Laid Schemes: the Psychology of Emotions* / K. Oatley. — Cambridge : Cambridge University Press, 1992. — 525 p.

416. O’Rorke P. *Explaining Emotions* / P. O’Rorke, A. Ortony // *Cognitive Science*. — 1994. — № 18. — P. 283–323.

417. Ortony A. *Interpreting Metaphors and Idioms: Some Effects of Context on Comprehension* / A. Ortony, D. L. Schallert, R. E. Reynolds, S. J. Antos // *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. — 1978. — № 17. — P. 465–477.

418. Ortony A. *The Referential Structure of the Affective Lexicon* / A. Ortony, G. L. Clore, M. A. Foss // *Cognitive Science*. — 1987. — № 11. — P. 341–364.

419. Ortony A. *The Cognitive Structure of Emotions* / A. Ortony, G. L. Clore, A. Collins. — Cambridge : Cambridge University Press, 1988. — 450 p.

420. Ortony A. *Are Emotion Metaphors Conceptual or Lexical?* / A. Ortony // *Cognition and Emotion*. — 1988. — № 2 (2). — P. 95–103.

421. Ortony A. *The Role of Metaphors in Description of Emotions* / A. Ortony, L. Fainsilber // *Theoretical issues in natural language processing* / [Yorick Wilks (Ed.)]. — Hillsdale, NJ : Erlbaum, 1989. — P. 181–184.

422. Ortony A. *What’s Basic about Basic Emotions?* / A. Ortony, T. J. Turner // *Psychological Review*. — 1990. — Vol. 97. — № 3. — P. 315–331.

423. Ortony A. Value and Emotion / A. Ortony // *Memories, Thoughts, and Emotions: Essays in Honor of George Mandler*, 1991. — P. 337–353.
424. Phraseology as a Language of Culture: Its Role in the Representation of a Cultural Mentality / [V. Teliya, N. Bragina, E. Oparina, I. Sandomirskaya] // *Phraseology. Theory, Analysis and Application* / [ed. by A. P. Cowie]. — Oxford : Oxford University Press, 1998. — P. 55–78.
425. Piirainen E. Figurative Phraseology and Culture / E. Piirainen // *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective* / [S. Granger, F. Meunier (Eds.)]. — Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2008. — P. 207–228.
426. Plutchik R. Emotion: Theory, Research and Experience / R. Plutchik. — New York, London : Acad. Press, 1980. — 399 p.
427. Poyatos F. Paralanguage. A Linguistic and Interdisciplinary Approach to Interactive Speech and Sound / F. Poyatos. — Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1993. — 478 p.
428. Poyatos F. Problems and Challenges of Nonverbal Communication / F. Poyatos // *Nonverbal Communication and Translation*. — Amsterdam, Philadelphia, 1997. — P. 11–29.
429. Sommer E. Metaphors Dictionary / E. Sommer, D. Weiss. — Detroit, 2001. — 612 p.
430. Storch G. Semantische Untersuchungen zu den inchoativen Verben im Deutschen / G. Storch // *Schriften zur Linguistik*. — Braunschweig : Vieweg, 1978. — Bd. 9. — 179 s.
431. The Verbal Communication of Emotions: Interdisciplinary Perspectives / [Ed. by Susan R. Fussell]. — Mahwah, New Jersey, London : Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2002. — 266 p.
432. Trofimova O. Colour Names as Components of Phraseological Units Denoting Negative Emotions / O. Trofimova // *XVI TESOL – Ukraine International Conference: Current Studies in English: Linguistics and Methodology Perspectives*. April 13–15, 2011: Book of Papers. — Zhytomyr, Kamianets-Podilsky, 2011. — P. 152–153.
433. Trofimova Olena. The Emotive Component in the Meaning Structure of the Phraseological Units Denoting Negative Emotions / Olena Trofimova // *Donezk Studien zur Germanistik, kontrastiven und diachronen Linguistik* / Herausgegeben von Vladimir Kaliuščenko und Andrzej Kaṅny. Band 1. Larysa Iagupova / Vladimir Kaliuščenko / Andrzej Kaṅny / Heike Roll (Hrsg.) : *Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik* : Peter Lang. — 2013. — S. 253–259.

434. Weinreich W. Problems in the Analysis of Idioms / W. Weinreich // Substance and Structure of Language / [Jan Puhvel (Ed.)]. — Los Angeles: University of California Press, 1969. — P. 23–81.

435. Wellman H. Verbbildung durch Suffixe / H. Wellman // Deutsche Wortbildung. Erster Hauptteil : Das Verb. — Sprache der Gegenwart. — Düsseldorf : Schwann, 1973. — Bd. XXIX. — S. 17–140.

436. Wierzbicka A. Everyday Conceptions of Emotion: A Semantic Perspective / A. Wierzbicka // Everyday Conceptions of Emotion. An Introduction to the Psychology, Anthropology and Linguistics of Emotion / [J.A. Russell et al. (eds.)]. — Netherlands : Kluwer Academic Publishers, 1995. — P. 17–47.

437. Wierzbicka A. Emotional Universals / A. Wierzbicka // Language Design. — 1999. — № 2. — P. 23–69.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

438. Англо-українській фразеологічний словник / [уклад. К. Т. Баранцев]. — К. : Знання, 2005. — 1056 с. (АУФС)

439. Большой англо-русский фразеологический словарь / [состав. А. В. Куниц]. — М. : Живой язык, 1998. — 944 с. (БАРФС)

440. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с. (ВТСУМ)

441. Калачник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калачник, Ж. В. Колод. — К. : Довіра, 2004. — 284 с. (СФАУМ)

442. Квеселевич Д. И. Русско-английский фразеологический словарь / Д. И. Квеселевич. — М. : Дрофа, 2009. — 798 с. (РАФС)

443. Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. — К. : Рад. школа, 1988. — 200 с. (СФС)

444. Мокиєнко В. М. Большой словарь русских поговорок / В. М. Мокиєнко, Т. Г. Никитина. — М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. — 784 с. (БСПП)

445. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. — К. : Рад. шк., 1991. — 400 с. (УРРУФТС)

446. Словник української мови / [редкол.: І. К. Білодід (голова) інші; Акад. наук Укр. РСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні]. — К. : Наук. Думка, 1970—1980. (СУМ)
447. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. — К. : Наукова думка, 2003. — 1104 с. (СФУМ)
448. Федосов И. В. Фразеологический словарь русского языка / И. В. Федосов, А. Н. Лапицкий. — М. : ЮНВЕС, 2003. — 608 с. (ФСРЯ)
449. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : [в 2 ч.] / Г. М. Удовиченко. — К. : Вища школа, 1984. — Ч. 1: А–М. — 1984. — 304 с.; Ч. 2: Н–Я. — 1984. — 384 с. (ФСУМ)
450. Ammer C. The American Heritage Dictionary of Idioms / C. Ammer. — Boston, Massachusetts: Houghton Mifflin Harcourt, 1997. — 729 p. (AHDI)
451. Cambridge Idioms Dictionary. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. — 505 p. (CID)
452. Collins Cobuild Idioms Dictionary. — Glasgow : Harper Collins Publishers, 2002. — 498 p. (CCID)
453. Cowie A. P. Oxford Dictionary of English Idioms / A. P. Cowie, R. Mackin, I. R. McCaig. — Oxford : Oxford University Press, 1993. — 685 p. (ODEI)
454. Dictionary of English Colloquial Idioms / [ed. by F. T. Wood]. — London, 1979. — 354 p. (DECI)
455. Longman Idioms Dictionary. — L. : Longman Ltd., 2000. — 396 p. (LID)
456. Longman Lexicon of Contemporary English / [ed. by T. McArthur]. — Longman Group Ltd., 1998. — 913 p. (LLCE)
457. Oxford Dictionary of Idioms / [ed. by J. Siefring]. — Oxford : Oxford University Press, 2004. — 340 p. (ODI)
458. Oxford Learner's Dictionary of English Idioms / [ed. by H. Warren]. — Oxford: Oxford University Press, 1994. — 334 p. (OLDEI)
459. Roget P. M. Thesaurus of English Words and Phrases / P. M. Roget. — London : Penguin, 1964. — 1321 p. (TEWP)
460. Spears R. A. McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs / R. A. Spears. — McGraw-Hill, 2005. — 1080 p. (DAIPV)
461. The New Shorter Oxford Dictionary on Historical Principles. Fifth edition. — Oxford : Oxford University Press, 2002. — 3751 p. (NSOD)

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Авксентьев Л. Г. 137, 138, 138
Ажнюк Б. М. 9, 45
Азнаурова Э. С. 36
Алефиренко Н. Ф. 9, 35, 36, 42, 45, 135, 136, 146, 165
Алефіренко М. Ф. 9, 35
Альошина І. Г. 27
Амосова Н. Н. 35
Анисимова А. В. 27, 35
Анохіна Т. О. 32
Антрушина Г. Б. 35
Апресян В. Ю. 32, 147
Апресян Ю. Д. 8, 14, 32, 75, 142, 147
Арефьева Н. Г. 46
Арнольд И. В. 13, 37
Арсентьева Е. Ф. 48
Артемова А. Ф. 13
Арутюнова Н. Д. 34, 36, 139
Архангельский В. Л. 35
Архипкина Л. В. 141, 142
Аскерова І. А. 8, 32
Афанасьева О. В. 35
Ахманова О. С. 37
Аюпова Р. А. 48

Б

Бабій І. М. 158
Бабій О. І. 48
Бабенко Л. Г. 8, 25, 32, 120
Бабина Л. В. 139
Бабкин А. М. 164, 165
Бабушкин А. П. 42
Багацька О. В. 8, 42
Багдасарова Н. А. 8, 42
Баженова И. С. 8, 35, 36
Балли Ш. 35
Баран Я. А. 9, 48, 164, 165
Баранов А. Н. 9, 35, 139
Башиева С. К. 38, 39, 135
Белова А. Д. 42

Белозерова Ф. М. 137
Бенвенист Э. 27
Бердїй Т. 139
Бессонова О. Л. 37, 43, 75
Бессонова О. Л. 8, 43
Биценко Т. О. 8, 32
Білоноженко В. М. 35
Білоус О. М. 9, 48, 164, 165
Блэк М. 146, 147
Богатырева С. Т. 48
Болдырев Н. Н. 44, 139
Борисов О. О. 8, 9, 42
Бреслав Г. 21, 23
Бронникова С. Н. 32, 35
Булыгина Т. В. 146
Бушкова В. 32
Буянова О. И. 42
Быценко Т. А. 8

В

Варій М. Й. 17, 18, 19, 20, 21, 24, 28, 29
Вежбицкая А. 7, 139, 143, 158, 159
Величко К. М. 32
Велівченко В. О. 8, 32
Венжинович Н. Ф. 139
Венкель Т. В. 158
Верба Л. Г. 140
Верещагин Е. М. 139
Винарская Е. Н. 42
Виноградов В. В. 35
Витт Н. В. 26
Вовк О. Б. 139
Водяха А. А. 34, 38
Волкова Н. Н. 92, 141, 143, 151, 164, 165
Волошкина И. А. 146
Вольф Е. М. 33, 34, 39
Воркачев С. Г. 8, 42, 44
Воробйова О. П. 43
Воробьев В. В. 44
Вундт В. 21

Выготский Л. С. 29

Г

Гайсина Р. М. 157
Гак В. Г. 74, 138, 146
Галкина-Федорук Е. М. 25, 34
Гамзюк М. В. 8, 32, 38, 40
Гатаулина Л. Р. 46
Гинзбург Е. Л. 75
Гладь С. В. 8, 32
Глазунова О. И. 146
Глухов В. М. 139
Гнатюк І. С. 35
Гнезділова Я. В. 8
Говердовский В. И. 36
Голикова Ж. А. 36
Голованивская М. К. 139
Голубовська І. О. 139
Голубцов С. А. 8, 32, 42
Горелов И. Н. 26, 27
Городецкая И. Е. 141
Грбарова Э. В. 45
Григорьева Т. В. 157
Гумбольдт В. фон. 139

Д

Дарвин Ч. О. 28
Демьянков В. З. 43
Денисенко С. Н. 9, 35, 42, 45, 47
Дерябин В. С. 20
Джонсон М. 146
Диброва Е. И. 164
Добровольский Д. О. 9, 35, 139
Додонов Б. И. 16, 20, 21
Дорофеева Н. В. 8, 42
Дробот Ю. І. 36
Дубровина К. Н. 46
Дудка В. І. 8

Е

Еникеев М. И. 18, 20

Ж

Жаботинская С. А. 139

Жук Е. А. 8, 42
Жуков А. В. 35, 47, 137, 138, 139
Жуков В. П. 35, 47, 137, 138, 139
Жура В. В. 8, 32

З

Забуранна О. В. 46
Задорожна І. П. 137
Залевская А. А. 44
Зими́на Л. И. 48, 141
Зимомря І. М. 9, 48, 164, 165
Зимомря М. І. 9, 48, 164, 165
Зорівчак Р. П. 48
Зубач О. А. 46, 158, 159, 160
Зубкова Я. В. 45

И

Изард К. Э. 20, 22, 23, 29, 58
Ильин Е. П. 16, 21, 23, 28
Іваненко С. В. 158

К

Казанцева Е. А. 32, 35
Калита А. А. 8, 27
Калиущенко В. Д. 75
Каптюрова О. В. 92
Каракуця О. М. 141
Карасик В. И. 43, 44, 45
Караулов Ю. Н. 46
Кимов Р. С. 141
Киприянова А. А. 46, 48
Кириленко Т. С. 14, 16, 21, 24
Киселюк Н. П. 8, 32
Кислицина Н. М. 33, 136
Клапаред Э. 19
Кобозева И. М. 36
Ковалева Л. В. 38, 48
Ковшова М. Л. 139
Когут Л. Ф. 32, 35
Козак Т. Б. 158
Козырева Л. Ф. 235
Колшанский Г. В. 26, 27
Комина Е. В. 158
Кононенко В. І. 137

Копыленко М. М. 35
Корнилов О. А. 139
Костомаров В. Г. 139
Кочерган М. П. 140
Кошель Г. Г. 33
Красавский Н. А. 8, 14, 27, 36, 41, 45, 66, 137, 143
Красных В. В. 139, 140
Красовська І. В. 8, 32
Крейдлин Г. Е. 26, 27
Кубрякова Е. С. 42, 43, 139
Кузнецов А. М. 36
Кузнецова Д. Ю. 8, 32
Кузь Г. Т. 9
Кунин А. В. 9, 35, 38, 39, 92, 137, 139, 146, 164
Курникова Е. П. 32
Кучма О. І. 32, 35

Л

Лабінська Б. І. 9, 137
Лакофф Дж. 146, 162
Ларин Б. А. 35
Ларина Т. В. 8
Левин-Штайнманн А. 48
Левченко О. П. 48, 154, 159, 160, 162
Ленец Е. З. 142
Линникова В. О. 139
Лихачев Д. С. 139
Літвінова М. М. 139
Луговая Н. В. 9
Лузина Л. Г. 43
Лук А. Н. 14, 20, 21, 23
Лукина Т. В. 8, 32
Лукьянова Н. А. 8, 33

М

Майборода О. А. 46
Маклаков А. Г. 19
Мальцева Д. Г. 45
Мальцева Л. В. 8, 42
Манзій А. М. 32, 35
Маракулина Н. В. 36
Мартинюк А. П. 43

Маслова В. А. 43, 44, 45, 46, 47, 136
Матевосян Л. Б. 32
Материнська О. В. 143
Медведєв Ф. П. 46
Мельник Л. В. 46
Мечковская Н. Б. 26
Михайленко О. М. 9
Мізін К. І. 35
Моисеева С. А. 146
Мокиенко В. М. 9, 25, 34, 35, 38, 48, 136, 137, 149, 164, 165, 167, 168
Мокієнко В. М. 9, 164
Молотков А. И. 164, 165
Морозова Н. Н. 35
Москвин В. П. 146
Москович В. А. 158
Моторний О. А. 9
Мягкова Е. Ю. 8, 13, 16, 25, 32, 33

Н

Нагорна О. О. 9, 46
Назаренко О. В. 46
Найда А. М. 139
Нелюбина Е. А. 36
Немов Р. С. 15, 17, 19, 29
Никишина И. Ю. 8, 54

О

Огаркова Г. А. 8, 42
Олійник С. В. 38, 43, 48
Онищук І. Ю. 42
Онщенко Н. А. 9, 38
Орел І. І. 9, 46
Орехова О. А. 20

П

Павленко Т. Л. 137
Панасенко Н. И. 14
Панкрац Ю. Г. 43
Парасюк Т. В. 32, 35
Пасік Н. М. 46
Пастушенко Т. В. 32, 158, 159
Петрочук О. В. 36
Пименова М. В. 140, 143

Погосова К. О. 8
Подлесова О. А. 9, 42
Позднякова Н. О. 8, 32
Полужин М. М. 139
Поляков И. В. 139
Полякова Е. В. 33
Пономаренко В. Є. 36
Попова А. Р. 142
Попова З. Д. 35, 43, 46
Потапова О. І. 146
Потебня А. А. 139, 159
Почепцов Г. Г. 26
Приходько А. М. 45
Прохавчева О. Г. 45
Пугій О. С. 42

Р

Райхштейн А. Д. 48, 137
Резвцова М. Д. 32, 35
Ройзензон Л. И. 165
Рубинштейн С. Л. 17, 28
Русакова И. Б. 35, 42
Рыкунов Р. Н. 8, 42

С

Самойлович Л. В. 27
Сарбаш О. С. 8, 42, 43
Селиванова Е. А. 139
Селіванова О. О. 9, 43
Селігей П. О. 36
Семашко Т. Ф. 158
Серебренников Б. А. 139
Силинская Н. П. 9
Симонов П. В. 16, 20
Синеокова Т. Н. 8, 32
Скляревская Г. Н. 146
Скрипник Л. Г. 36, 105, 107, 108, 164,
165, 172
Скубашевська О. С. 46, 48
Слышкин Г. Г. 43, 108
Смашнюк О. І. 8, 32
Смирницкий А. И. 137, 138
Смит Л. П. 35
Солодуб Ю. П. 36, 45, 48

Солодухо Э. М. 48
Солощук Л. В. 26, 27
Степанов Ю. С. 43, 147, 164, 165
Стернин И. А. 36, 43, 46
Стефанский Е. Е. 8
Стоянова І. Д. 43
Стрілець Н. Я. 142
Сукаленко Н. И. 139
Сысоева М. Н. 48

Т

Телия В. Н. 8, 9, 33, 34, 35, 38, 39, 44,
45, 47, 91, 137, 139, 172
Тер-Минасова С. Г. 139, 159
Тихонова О. Ф. 36
Трахова А. Ш. 9, 47
Тронева Е. В. 8, 42
Трофимова Е. В. 35
Трофімова О. В. 21, 25, 35, 43, 49, 55,
74, 75, 91, 93, 96, 102, 123, 126, 130,
141, 147, 166, 168, 178

У

Ужченко В. Д. 36, 39, 40, 136, 172
Ужченко Д. В. 9, 36, 39, 40, 46, 136,
172
Ус Ю. М. 158

Ф

Фёдоров А. И. 165
Феоктистова А. Б. 43
Фірсова Ю. А. 46
Фомина З. Е. 7, 43

Х

Хидекель С. С. 33

Ц

Цивьян Т. В. 140

Ч

Чепасова А. М. 139
Чепуріна І. В. 32, 35
Черданцева Т. З. 9, 46

Чернышева И. И. 35, 165
Чесноков И. П. 8, 43
Чудинов А. П. 146

Ш

Шамаева Ю. Ю. 8, 43
Шанский Н. М. 25, 34, 35, 36, 164, 165, 166
Шаховский В. И. 8, 14, 25, 32, 33, 34, 37, 40, 65
Швачко С. О. 46
Шевченко И. С. 8
Шингаров Г. Х. 19
Шмелев А. Д. 146

Э

Эмирова А. М. 139

Ю

Юрчук Л. А. 35, 36
Юшманова С. И. 9, 35

Я

Яворская Г. М. 146
Яранцев Р. И. 35
Ярова I. М. 142

А

Abraham W. 48
Antos S. J. 146
Arnold M. B. 16

В

Bamberg M. 8
Barr D. J. 9, 146
Berlin B. 158
Birdwhistell R. L. 26, 27
Bogdanovich J. M. 9, 146
Buller D. V. 26
Burgoon J. K. 26

С

Cacciari C. 9
Calhoun Ch. 15

Chafe W. 9
Clore G. L. 16, 21, 43
Collins A. 21, 43
Cowie A. P. 9, 35

D

Danaher D. S. 8
Dobrovolskij D. 35, 45

E

Ekman P. 14, 22, 28
Evans V. 44

F

Fainsilber L. 146
Filipenko T. 35, 45
Földes Cs. 46
Foss M. A. 43
Frijda Nico H. 28

G

Gibbs R. W. 9, 146
Glucksberg S. 9
Goddard C. 8
Goleman D. 43
Green M. 44

H

Hall E. T. 27
Harkins J. 8

J

Jackendoff R. 44

K

Kay P. 158
Kendon A. 26
Kleinginna A. M. 18
Kleinginna P. R. 18
Kövecses Z. 14, 43, 146

L

Lakoff G. 8, 146
Langlotz A. 139, 164

M

McDougall W. 19, 23

N

Nitschke S. 137

O

O'Rorke P. 43

Oatley K. 8

Ortony A. 13, 16, 21, 22, 43, 146

P

Piirainen E. 46

Plutchik R. 22

Poyatos F. 27

R

Reynolds R. E. 146

S

Schallert D. L. 146

Solomon R. C. 15

Sommer E. 146

Storch G. 75

Sykes J. R. 9, 146

T

Trofimova O. 41, 158

Turner T. J. 22

W

Weinreich W. 9

Weiss D. 146

Wellman H. 75

Wierzbicka A. 8, 18, 32, 43

Woodall W. G. 26

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аналіз

- зіставний 67, 102, 142, 164, 171, 180
- компонентний 11, 67, 107, 111, 115
- концептуальний 11, 66
- лексикографічний 56, 66, 70
- семантичний 11, 66

Антропоцентричність 46, 142

Афекти 17, 18

Архісема 67, 74, 99, 120, 130, 133, 178

В

Варіант

- граматичний 68, 165, 166, 167, 168, 170, 175, 179
- змішаний 68, 175
- лексичний 68, 165, 166, 167, 175
- орфографічний 171

Варіант англійської мови 84, 86, 91

Варіативність

- граматична 167, 168
- змішана 175
- лексична 167, 175, 179

Вербалізація 7, 8, 9, 10, 11, 14, 16, 42, 44, 45, 50, 56, 5, 65, 66, 67, 133, 154, 173

Д

Деактуалізація 139, 146, 173

Дефініційний аналіз 19, 57

Дифузність 92, 123

Е

Експресивність 34, 35, 38, 39, 40, 46, 136

Емотивне значення 16, 37, 39, 40

Емотивність 14, 35, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 64, 65, 67

Емотиологія 18

Емоційна

- лексика 25, 3, 67, 68
- поведінка 14, 23, 126
- система 14, 133

- сфера 9, 13, 17, 18, 35, 55, 69, 71, 134, 161, 174

Емоційний

- досвід 35, 36, 45, 51, 99, 134, 178
- патерн 58
- процес 17, 18, 21, 147, 174
- стан 17, 20, 21, 24, 25, 26, 29, 31, 41, 67, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 93, 94, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 125, 132, 133, 152, 157, 161, 162, 163, 177, 178

Емоційні

- дії 24, 67, 74, 75, 87, 93, 94, 95, 99, 101, 102, 126, 127, 128, 132, 133, 177, 178
- переживання 8, 15, 16, 17, 18, 19, 24, 29, 34, 41, 51, 56, 57, 58, 67, 70, 80, 94, 146, 153, 156, 176, 177

Емоційність 32, 3, 37, 38, 39, 40, 47, 86

Емоції

- функція 15, 16, 17, 69
- базові 15, 19, 22, 23, 65, 69
- негативні 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 31, 33, 35, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 58, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 86, 89, 91, 92, 93, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 108, 111, 112, 113, 116, 117, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 148, 149, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 166, 167, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180
- позитивні 19, 20, 21, 23, 33, 38, 39, 58, 123, 180
- теорія емоцій 13, 14, 15, 19, 20, 22, 23, 69

Етнос 7, 66, 132, 137, 159

З

Зіставний метод 11

Значення

- структура 10, 32, 36, 37, 67

К

Картина світу

- емоційна 7, 9, 10, 11, 49, 53, 54, 67, 72, 132, 174, 177, 178
- мовна 9, 42, 46, 47, 50, 51, 71, 98, 139, 142, 150, 156, 157, 158, 159, 161, 176
- наївна 157
- наукова 42
- національна мовна 7, 176
- фразеологічна 11, 46, 47, 51, 54, 55, 58, 69, 72, 132, 174, 176, 177, 178

Когнітивна

- лінгвістика 8, 42, 43, 139
- структура 7, 42, 44

Когніція 15, 42

Кольоронайменування 140, 141, 158, 160, 161, 174, 179

Компонент

- анімалістичний 108, 153, 154
- денотативний 36
- експресивний 13, 35, 37, 39
- емотивний 10, 13, 32, 35, 36, 38, 39, 70
- емоційний 37
- етнокультурний 46
- конотативний 36
- нарізнооформлений 35
- оцінний 13, 32, 34, 35, 37
- стилістичний 37, 39
- фразеологічної одиниці 11, 38, 48, 68, 135, 137, 138, 139, 140, 156, 164, 165, 171, 172, 173

Компонент комунікації

- вербальний 8, 26
- невербальний 25, 26, 27

Конотація

- національно-культурна 46, 47, 137
- фразеологічна 38

Контекст 8, 13, 38, 44, 159

Концепт

- ім'я концепту 56, 57, 59, 61, 62, 66
- емоційний концепт 7, 8, 9, 45, 49, 51, 58, 62, 71, 98, 134, 177

Концептосфера

- негативних емоцій 8, 10, 11, 49, 53, 54, 55, 66, 67, 70, 71, 73, 132, 133
- периферійна зона 53, 54
- ядерна зона 53, 54, 72

Концептуалізація

- фразеологічна 47, 71

Культурний код 69, 140, 173

Л

Лексема 19, 35, 36, 55, 56, 59, 63, 70, 79, 80, 140, 143, 149, 151, 153, 159, 160, 167, 168, 173, 179

Лінгвокультура 9, 13, 51, 53, 54, 66, 68, 72, 132, 140, 173, 176, 177, 179

Лінгвокультурна спільнота 45

Лінгвокультурологічний аналіз 8, 11

М

Метафора

- тілесна 147

Метафоричний перенос 146, 147

Метод кількісного аналізу 11, 51, 66, 67, 69, 74, 98, 128, 132, 164, 166

Мовна

- особистість 42, 46, 47, 102, 156
- спільнота 8, 10, 28, 29, 44, 46, 47, 50, 54, 55, 66, 67, 69, 73, 99, 142, 147, 159, 160, 176, 177

Н

Нарізнооформленість 135, 136

Настрої 17, 25, 39, 40, 41, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 107, 108, 109, 143, 144, 150, 154, 157, 162, 163, 173

Національно-культурна специфіка 44, 47, 71, 135, 160, 161

Номінація

- вторинна 139, 146
- третинна 139
- фразеологічна 10, 11, 135, 136, 139, 140, 141, 173, 174, 179

О

Образ 14, 16, 23, 44, 47, 48, 50, 55, 58, 60, 64, 65, 70, 71, 73, 83, 104, 105, 109, 112, 117, 119, 123, 124, 127, 129, 133, 134, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 156, 161, 163, 165, 167, 172, 178, 179

Образність

- метафорична 156

Одиниця

- нарізнооформлена 137

Ознака

- концептуальна 55, 56, 59, 62
- семантична 59, 62, 63, 67, 77, 81, 84, 89, 94, 97, 99, 104, 110, 113, 117, 127, 130, 133, 178
- структурно-категоріальна 38, 82
- формальна 107

Оцінка

- емоційна 33, 34, 39
- негативна 21, 33, 39, 64, 65, 69, 159, 160
- позитивна 33, 157
- раціональна 33, 39

Оцінна функція 16

Оцінне значення 33, 34

Оцінність 32, 33, 35, 38, 40, 64

П

Переживання

- емоційне 8, 15, 16, 17, 18, 19, 24, 29, 34, 41, 51, 56, 57, 58, 67, 70, 80, 94, 146, 153, 156, 176, 177

Переосмислення

- фразеологічне 139, 147

Почуття 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24,

25, 30, 33, 37, 38, 39, 40, 45, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 82, 95, 96, 104, 106, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 129, 136, 142, 143, 144, 148, 153, 155, 162, 166, 168, 169, 170

Простір

- значеннєвий 10, 63
- концептуальний 132
- семантичний 25, 56, 59

Психічне явище 140, 141, 174, 179

Психічний процес 7, 32, 140, 141, 174, 179

Психологічне явище 29, 69

Психологічний стан 14, 69, 147

Р

Різноструктурні мови 48, 67, 176

С

Світ

- внутрішній 16, 54, 173, 174
- емоційний 8, 9, 124
- ментальний 43
- навколишній 14, 16, 108, 142, 173, 179

Сема

- видова 64
- диференційна 11, 74, 86, 87
- інтегральна 11, 77, 81, 84, 86, 89
- родова 63, 64

Семантика 9, 10, 11, 13, 35, 37, 40, 41, 43, 44, 47, 56, 57, 62, 69, 74, 75, 81, 91, 99, 103, 110, 130, 136, 138, 139

Семантична група 67, 68, 74, 91, 98, 100, 132, 134, 177

Семантична структура 35, 39, 40, 63, 67, 70, 86, 94, 99, 178

Соматичний компонент 69, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 174, 179

Структурна модель 68, 79, 83, 85, 88, 100, 106, 111, 118, 130, 135

Структурний тип 10, 95, 105, 121, 133, 178

Т

Теорія базових емоцій 15, 19, 22, 23, 69

Тип емотивності

- дескриптивний 40, 132
- експресивний 40, 132
- номінативний 40, 132

Ф

Формула тлумачення 76, 77, 81, 84, 86, 89, 91, 93, 96, 104, 110, 113, 117, 119, 123, 126, 130

Фрагмент

- дійсності 73, 136
- картини світу 46, 47, 51, 71, 98, 132, 161, 176

Фразеологізація 48, 137, 138, 139, 140, 151

Фразеологія 7, 8, 9, 11, 13, 36, 40, 46, 48, 50, 54, 60, 66, 67, 69, 69, 71, 99, 108,

132, 133, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 146, 148, 154, 158, 163, 164, 172, 174, 176, 177

Фразеологічна

- номінація 10, 11, 135, 136, 139, 140, 141, 173, 174, 179
- одиниця 7, 9, 10, 13, 15, 35, 36, 38, 44, 70, 75, 91, 96, 103, 126, 129, 139, 163
- стійкість 135, 137, 174

Фразеологічне значення

- структура 13, 38

Фразеологічний

- варіант 68, 164, 165, 172
- синонім 165

Trofimova Olena V.

Phraseology of Negative Emotions in the English and Ukrainian Languages: Monograph. – Donetsk: Donetsk National University, 2014. – 248 p.

The book focuses on the contrastive study of the phraseological units which verbalize negative emotions in the English and Ukrainian languages. The emotional sphere is one of the most important domains of human existence. Study of verbal means which denote human emotions offers a key to understanding the peculiarities of a person's world outlook and their linguistic representation. The contrastive study of the semantics and structure of the phraseological units which verbalize negative emotions in the English and Ukrainian languages makes it possible to distinguish universal and culture-specific aspects of the emotional worldview in two different speaking communities, which makes up the aim of this book.

The methodology of study is based on the combination of traditional, conceptual and linguocultural approaches, which allows to distinguish peculiarities of the negative emotions concepts verbalization by means of phraseology in the English and Ukrainian languages, and to identify universal and culture-determined dominating tendencies in the emotional models of the world of two language communities.

Part 1 introduces the theoretical background to the research. It surveys and summarizes key psychology findings in relation to human emotions and provides the definition of emotions, the essence and characteristic features of negative emotions. It is concluded that emotions reflect the person's evaluative attitude to an object or situation, which results in the understanding of negative emotions as revealing unpleasant or dangerous consequences of the situation and pointing to the need to avoid it. Linguistic verbalization of emotions is traditionally treated with the help of the category of emotiveness. The chapter discusses approaches to the problem of the emotive component in the meaning structure of phraseological units. It is assumed that the emotive component enters the connotational meaning of the phraseological units due to the prevailing expressive function of idioms. Phraseological means, due to their expressivity and imagery, are regarded as a productive source of emotions' explication. The classification according to the type of emotiveness of the English and Ukrainian phraseological units which verbalize negative emotions is provided. The concepts of negative emotions have been distinguished and the general tendencies of their phraseological verbalization have been singled out. The results of the research make it possible to state that phraseological units which verbalize negative emotions are marked by the cultural patterns of the English and Ukrainian nations.

Parts 2 and 3 describe the results of the analysis of the negative emotions verbalization in the English and Ukrainian languages. The semantic

systematization of the phraseological units reveals a complicated structure of the negative emotions concepts. In both languages four big semantic groups have been singled out, which point to different aspects of experiencing the negative emotions: negative emotional state, negative emotional actions, negative emotional attitude, and negative emotions verbal explication. The part also presents the results of the structural classification of the phraseological units.

Part 4 looks at the peculiarities of the phraseological nomination and the role of the phraseological components in the process of the phraseological meaning formation. The part specifically examines the notion of the phraseological stability and summarizes the main types of the phraseological components variability. A special attention is paid to the cultural patterns representation by the componential structure of the phraseological units. The study allows singling out such groups of active phraseological components as somatic components, names of feelings and emotions, of natural phenomena, of everyday activity phenomena, etc. The analysis of the phraseological components points to their linguocultural relevance and makes it possible to reconstruct everyday, social, cultural ways and priorities both within the evaluative model of the English and Ukrainian language communities and across cultures.

Трофимова Е. В.

Фразеология отрицательных эмоций в английском и украинском языках: Монография. – Донецк: Донецкий национальный университет, 2014. – 248 с.

Монография посвящена сопоставительному исследованию семантики и структуры фразеологических единиц (ФЕ), репрезентирующих негативные эмоции в английском и украинском языках, с целью выявления общих и различных черт концептуализации негативных эмоций и их вербализации в соответствующих национальных картинах мира.

В разделе 1 излагаются теоретические основы исследования. Обзор современных теорий эмоций позволяет определить существенную роль отрицательных эмоций в жизни человека, которые указывают на неприятные или опасные последствия ситуации и на необходимость изменить или избежать этой ситуации. Лингвистическая экспликация эмоций традиционно рассматривается с учетом категории эмотивности. Фразеологические средства, благодаря своей экспрессивности и образности, являются продуктивным источником выражения эмоций. В разделе рассматриваются разные подходы к понятию фразеологической единицы, уточняется место эмотивного компонента в структуре значения ФЕ. Устанавливаются критерии отбора ФЕ, обозначающих негативные эмоции, из общего фразеологического фонда языка. В результате анализа языкового материала выделяются концепты (англ. – 26, укр. – 22), формирующие концептосферу негативных эмоций. В процессе анализа особенностей их вербализации описываются универсальные и этноспецифические черты объективации этого важного фрагмента действительности представителями разных языковых сообществ. Исследование свидетельствует о доминирующей роли концептов *ANGER / ГНІВ* (англ. – 23 %, укр. – 21 %) в эмоциональных фразеологических картинах мира двух языковых сообществ. Установленные межъязыковые различия указывают на большую релевантность концептов *SURPRISE, FEAR* и *СУМ, ХВИЛЮВАННЯ* в соответствующих картинах мира, что демонстрирует, несмотря на универсальность эмоциональных переживаний, культурно и исторически детерминированные эмоциональные доминанты двух лингвосоциумов.

Разделы 2 и 3 содержат результаты анализа структуры и семантики ФЕ, вербализующих концептосферу отрицательных эмоций в английском и украинском языках. Семантическая систематизация фразеологических средств репрезентации отрицательных эмоций в языках исследования выявляет сложную структуру эмоциональных концептов. ФЕ, обозначающие негативные эмоции, объединяются в четыре универсальные для исследуемых языков семантические группы, которые указывают на различные аспекты переживания эмоций: «негативное эмоциональное

состояние», «негативное эмоциональное действие», «негативное эмоциональное отношение», «выражение негативной эмоции». В обоих языках наиболее многочисленны ФЕ со значением состояния, при этом англоязычные носители чаще обращаются к фразеологии для обозначения негативного эмоционального состояния, а украинцы – выражения и действия. В зависимости от типа эмотивности ФЕ делятся на три группы: ФЕ-номинанты (называют эмоции), ФЕ-дескрипторы (описывают физиологические реакции или внешние проявления эмоций), ФЕ-экспликанты (служат средством вербализации эмоций говорящего в речи). Установлено, что в английском языке, в сравнении с украинским, преобладают ФЕ номинативного типа, а в украинском – ФЕ номинативного и экспрессивного типов. Выявлены облигаторные и дополнительные семы в значении ФЕ, которые передают разнообразные аспекты переживания негативных эмоций. ФЕ украинского языка более полно характеризуют переживания негативных эмоций за счет национально-специфических семантических признаков «уменьшение / увеличение степени интенсивности переживания», «образ жизни человека», «переход из негативного в позитивное эмоциональное состояние», «осознанное проявление негативной эмоции». В английском языке зафиксировано преобладание ФЕ со структурой словосочетания, в украинском языке более продуктивными выступают междометные ФЕ и ФЕ со структурой предложения.

Раздел 4 посвящен исследованию особенностей фразеологической номинации и роли компонентов ФЕ в процессе образования фразеологического значения. Анализ компонентного состава английских и украинских ФЕ, вербализующих отрицательные эмоции, свидетельствует о высокой лингвокультурологической насыщенности изучаемых ФЕ. Внимание уделяется выявлению специфики воплощения национально-культурного своеобразия средствами фразеологии и его репрезентации в компонентном составе ФЕ. Соматические компоненты являются самыми продуктивными в составе ФЕ обоих языков, причем в украинском языке они значительно более активны, чем в английском (укр. – 48 %, англ. – 27 %). В английском языке более частотными выступают наименования психических явлений и процессов, наименования явлений живой природы, цветообозначения. Различия в количественной репрезентативности компонентов демонстрируют, какие сферы жизнедеятельности человека наиболее активно повлияли на формирование эмоциональной картины мира двух лингвосоциумов. Особое внимание уделяется понятию фразеологической устойчивости. Компоненты исследуемых ФЕ характеризуются вариативностью: для английского языка более характерна лексическая вариативность, для украинского – грамматическая, что объясняется разноструктурным характером языков набора.

Наукове видання

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Том 1

Трофімова Олена Володимирівна

**ФРАЗЕОЛОГІЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

Монографія

Технічний редактор А. Ю. Муромцева

Підписано до друку 13.01.2014 р.
Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 20,16.
Тираж 300 прим. Зам. № 13-418.

Донецький національний університет
83001, м. Донецьк, вул. Університетська, 24.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 1854 від 24.06.2004 р.